NAHİV USÛLÜ AÇISINDAN GRAMER TERMİNOLOJİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Murat YILMAZ

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2019

NAHİV USÛLÜ AÇISINDAN GRAMER TERMİNOLOJİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Murat YILMAZ

T.C

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2019

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Murat YILMAZ tarafından hazırlanan "Nahiv Usûlü Açısından Gramer Terminolojisinin Değerlendirilmesi" başlıklı bu çalışma …/…/2019 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafındanTemel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan …….

Prof. Dr. Dursunn Hazer

Üye …….

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Karataş

(Danışman)

Üye …….

Doç. Dr. Fatma Betül Üyümez

ONAY

…/ …/ 2019

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Enstitü Müdürü

……/……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Murat YILMAZ

ÖZET

NAHİV USÛLÜ AÇISINDAN GRAMER TERMİNOLOJİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YILMAZ, Murat

Yüksek Lisans-2019

Temel İslam Bilimleri Bölümü

Arap Dili Belâgatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KARATAŞ

Bu çalışma dilbilgisi terimlerini Nahiv usûlü açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, yöntemi ve konuyla ilgili literatür değerlendirilmesi yapılmıştır. Birinci bölümde öncelikle dilin tanımı, dilin doğuşu ile ilgili nazariyeler, dilin kısımları, Arapçanın geçirmiş olduğu süreçler, özellikleri ve Arap dil ilimlerinin doğuşu ve gelişim süreci konuları ele alınıp değerlendirilmiştir. Ayrıca Arapça gramer tarihi, dil ekolleri ve öncülerinin dil çalışmaları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise, nahiv ekollerinin metodolojisi, terim oluşturma süreçleri ve ihtilafa düştükleri hususlar ele alınmıştır. Bu çerçevede nahiv usulü ve tarihî gelişimi üzerinde durulup nahiv usulünün diğer ilimlerle ilişkisi incelenmiştir. Yine özellikle temel iki ekolün birbirinden ayrıldıkları noktalar tespit edilmiş ve gramer terimlerindeki farklılıklar ve bunlara etki eden unsurlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra gramer terimleri ve tanımlarının gelişim süreçleri ele alınmıştır. Sonuç bölümünde yapılan inceleme ve değerlendirmelerden elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dilbilimi, Nahiv, dilbilgisi ekolleri, dilbilgisi terimleri

ABSTRACT

ASSESSMENT OF GRAMMAR TERMİNOLOGY WİTH REGARD TO THE NAHV METHODOLOGY

YILMAZ, Murat

Master Degree-2019

Departmant of Basic Islamic Scienses

Field of Arabic Language and Rhetoric

Advisor: Assistant Professor Dr. Yusuf Karataş

This thesis aims to assess grammatical terms with respect to Nahv methodology. The thesis consists of an introduction, two main chapters and a conclusion. In the Introduction, the aims, importance, and methodology of the thesis are peresented together with the review of pertinent literature. Chapter I starts with a definition of language, segments of language and accounts for approaches concerning the emergence of language(s). Then, the historical phases the Arabic language has undergone are presented. The emergence and development of Arabic linguistics are explained. Also the chapter provides a summary of the history of Arabic grammar studies, main schools of language and their founders. Chapter II deals with the methodology of Nahv schools, generation of new terminology and the issues these schools disagree on. Within this framework, the chapter throws light on the methodology of Nahv and its historical development and elucidates its relationsip with other sciences. Besides, the main points on which two main schools diverge are identified. Diffirences among grammatical terms and elements that have an effent on these diffirences are accounted for. Furthermore, the development of grammatical terms and their definitions are explained. The Conclusion presents the findings of the thesis with regard to aforementioned investigations and assesments.

Keywords: Arabic linguistics, Nahv, schools of grammar, grammar terms

KISALTMALAR

b. : İbn, bin

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ktp. : Kütüphanesi

nşr. : Neşreden

nr. : Numara

ra. : Radıyallahu anh

ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa

thk. : Tahkik eden

vr. : Varak

t.y. : Tarihsiz

ÖNSÖZ

İslâmiyet ile beraber Arap dili yeni bir döneme girmiştir. Dinin temel kaynağı olan ve Arapça nazil olan Kur'an-ı Kerim, dilin çalışmalarının da ana kaynağı olmuş ve Arapça yazı dilinin günümüze kadar bozulmadan gelmesinde büyük rol oynamıştır. Ancak farklı milletlerin İslam'ı kabul etmesiyle beraber dilde yanlış kullanımlar artması üzerine Müslüman âlimler, dinî kaynakları ve dili korumak için fasih Arapça konuşan Arap toplumlarından dil malzemeleri toplayıp dil kurallarını tespit etmeye başlamışlardır. Bu dil çalışmalarında kullanılan metot farklılıklarından dolayı dil ekolleri meydana gelmiştir. Nahiv ilmi çalışmalarında ortaya çıkan farklı yaklaşım ve ihtilaflar nahiv ilminin öncüsü olan Sîbeveyh ile başlamış ve bu ilmin gelişmesiyle birlikte artarak devam etmiştir. Arap dilinin yapısı, farklı lehçeleri, takip edilen metotlar ve dil bilginlerinin kabiliyetlerindeki farklılıklar nahiv ilmindeki bu ihtilafların başlıca sebepleri arasındadır. Bu sebeplerin nahiv terminolojisine doğrudan etkisi olduğu görülmektedir. Bu çalışma nahiv usulü ve dil bilginlerinin takip ettikleri farklı metotlara atıflarda bulunarak nahiv terimlerinin arasındaki farklılıkların sebeplerini ortaya koyup değerlendirme yapmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede Türkçe yapılmış bir araştırmanın bulunmamasıda bu çalışmanın önemi arttırmaktadır.

Tezin hazırlanması, çerçevesinin belirlenmesi ve son şeklinin alınmasında değerli katkılarını esirgemeyen, öneri, fikir ve eleştirileriyle her daim beni destekleyen çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KARATAŞ'a, görüş ve önerileriyle rehberliğini esirgemeyen Prof. Dr. Dursun HAZER'e, Doç. Dr. Fatma Betül ÜYÜMEZ'e ve Doç. Dr. Halil ALDEMİR'e, manevi olarak yanımda yer alan ve beni yüreklendiren eşime ve biricik oğlum İsmail Kağan'a, bilgi ve tecrübeleri ile desteklerini esirgemeyen mesai arkadaşlarıma en içten teşekkürlerimi arz ederim.

Murat YILMAZ

Kilis 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

KISALTMALAR ..... **vi**

ÖNSÖZ ..... **vii**

GİRİŞ **1**

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 1

1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 2

1.3. LİTARATÜR ÇALIŞMASI 2

BİRİNCİ BÖLÜM **4**

DİLBİLİM VE ARAP DİLİ ÇALIŞMALARI **4**

1.1. DİL 4

1.1.1. Dilin Ortaya Çıkışı *7*

1.1.2. Dilin Tanımı *8*

1.1.3. Dillerin Tasnifi *9*

1.2. ARAP DİLİ 11

1.2.1. Arapçanın Geçirdiği Süreçler *12*

1.2.2. Arapçanın Bazı Temel Özellikleri *13*

1.3. NAHVİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ 19

1.3.1. Dilin Kullanımında Hata Yapılmasını Önleme *19*

1.3.2. Kur'ân'a Gösterilen Hassâsiyet *21*

1.3.3. Arapça Öğretim İhtiyacının Doğması *22*

1.4. İLK DÖNEM ARAP DİLİ ÇALIŞMALARI VE DİL EKOLLERİNİN OLUŞUM SÜRECİ 23

1.4.1. İlk Dönem Dil Çalışmaları *23*

1.4.1.1. Sesbilim *24*

1.4.1.2. Sözlükler *25*

1.4.1.2.1. Ses ve Mahreç Esas Alınan Sözlükler 25

1.4.1.2.2. Alfabetik Sıralama Esas Alınan Sözlükler 26

1.4.1.2.3. Konu Esas Alınan Sözlükler 28

1.4.1.3. Nahiv-Sarf *30*

1.4.1.3.1. Nahiv İlminin Tanımı 30

1.4.1.3.2. Nahiv İlminin Geçirdiği Aşamalar 32

1.4.1.3.3. Nahiv İlminin Ortaya Çıktığı Coğrafya ve Zaman 36
1.4.1.3.4. Nahiv İlminin Kurucusu 37
1.4.2. Dil Ekollerinin Oluşum Süreci 43
1.4.2.1. Ebu'l-Esved'in Nahiv İlmine Yönelme Nedenleri 43
1.4.2.2. Ebu'l-Esved ve Öğrencilerinin Çalışmaları 45
1.4.2.3. Dil Ekolleri 50
1.4.2.4. Dil Ekollerinin Öncüleri 52
1.4.2.5. Sarf ilminin nahiv ilminden ayrılması 58

2. BÖLÜM 60

NAHİV USULÜ BAĞLAMINDA GRAMER TERMİNOLOJİSİ .. 60

2.1. NAHİV USÛLÜ VE İHTİLAF SEBEPLERİ 60
2.1.1. Metotla alakalı sebepler 61
2.1.1.1. Semâ' 62
2.1.1.2. Kıyas 66
2.1.1.3. İcmâ 68
2.1.1.4. İstishâb-ı hâl 68
2.1.1.5. Ta'lil 69
2.1.2. Dilbilgini ile alakalı sebepler 70
2.1.3. Arap Dilinin Kendisi İle Alakalı Sebepler 71
2.1.4. Nahvî İhtilafların Önemi ve Faydaları 71
2.2. NAHİV TERMİNOLOJİSİNİN OLUŞUM SÜRECİ 72
2.2.1.Terim Kavramı 74
2.2.1.1. Tanımı 74
2.2.1.2. Terimlerin Temel Özellikleri 75
2.2.2. Hadd 76
2.2.2.1. Tanımı 76
2.2.2.2. Haddin Kısımları 77
2.2.3. Tarif 79
2.2.3.1. Tanımı 79
2.2.3.2. Tarifin Şartları 79
- Tanım Tam Olmalı 79
- Tanım Açık Kelimelerle Yapılmalı 80
- Tanımda Kısırdöngü (Devir) Bulunmamalı 81

2.2.4. Nahiv Terimlerinin Tarihi Gelişimi 81
2.2.4.1. Halil İbn Ahmed'e Nisbet Edilen Terimler 82
2.2.4.1.1. Harekeler 82

2.2.4.1.2. Kelimenin İsim, Fiil ve Harf Şeklinde Üçlü Taksimi 83
2.2.4.2. Sîbeveyh'in Terim Oluşturmadaki Metodolojisi 84
2.2.5.Terimlerin Sistematik Hale Gelişi 86
2.2.6. Farklı Terimlerin Ortaya Çıkış Sebepleri 87
2.6. NAHİV TERİMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 87
2.6.1. Nahiv İlminde Terim Türleri 88
2.6.2. Basra Ekolü Terimleri ve Temel Özellikleri 88
2.6.3. Basra ekolü Terimleri 89
2.6.3.1. Kelimenin Kısımları 89
2.6.3.2. Merfu'at 94
2.6.3.3. Mensubât 96
2.6.3.4. et-Tevabi' 98
2.6.4. Kûfe Dil Ekolü Terimleri 100
2.6.4.1. Kûfe Dil Ekolü Terimlerinin Özellikleri 100
2.6.4.2. Basra Dil Ekolünün Terimlerine Mukabil Vaz Edilen Terimler 101
2.6.4.3. Kûfe Dil Ekolünün Müstakil Bir Karşılık Önermediği Basra Dil Ekolü Terimleri 107
2.6.4.4. Kûfe Dil Ekolünün Kullandığı Terimler 108
2.6.4.5. Diğer Ekollerin Terimleri 109
2.6.4.5.1. Bağdat Dil Ekolü Terimleri 109
2.6.4.5.2. Endülüs dil ekolü terimleri 110
2.6.4.5.3. Mısır- Şam dil ekolleri terimleri 110
2.7. TERİMLER KONUSUNDA MEYDANA GELEN BAZI PROBLEMLER 111
SONUÇ 113
KAYNAKÇA 115

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Türkiye'de, nahiv terimlerinin gelişimi ve özellikleri hakkında yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu konuyla ilgili kaynaklarda bulunan bilgiler ise dağınıktır. Bu nedenle araştırmamızın bu alana mütevazı bir katkı sunacağını düşünüyoruz.

Kur'ân ve Hadis dili olan Arapça zengin bir dil olması hasebiyle bu dilin farklı alanlarında değerli çalışmalar yapılmıştır. Kelimelerin yapısı ve cümle içindeki dizimi konusunda dilciler ihtilafa düşmüş, bu ihtilâfların sonucunda her birinin farklı sistematiği olan dil ekolleri doğmuştur. Ayrıca bu ihtilâflar dil kurallarının belirlenmesi ve sistematik hale getirilmesinde tetikleyici olmuştur. Bu süreçlerde Arap dili alanında değerli dil bilginleri yetişmiş, onlardan bizlere kıymetli eserler miras kalmıştır. Bu eserlerin ayrıntılı olarak ele alınması dilin çeşitli yönlerinin açıklığa kavuşturulması, günümüz literatürüne katkı sunması açısından oldukça önemlidir. Özellikle dilbilgisi öğretimi açısından dilin içerik, kaynak ve etkileşiminin incelenmesi bu alana katkısı yatsınamaz. Nahiv âlimleri, dil üzerinde yaptıkları çalışmalarda, dil malzemesinin nakledilmesi ve ondan kurallar çıkarılması sırasında bir takım metodolojik prensiplere bağlı kalmışlardır. Âlimlerin zihinlerinde bulunan bu prensipler, daha sonra nahiv adı verilen müstakil bir disiplinin konusu olmuş ve bu ilim etrafında bir literatür gelişmiştir. Şüphesiz terimler, uzun ve yorucu çalışmaların semeresidir. Terminoloji bir bilim dalının, temeli ve o bilime ait kaynakların doğru anlaşılmasını ve inceliklerinin kavranmasını sağlayan en önemli unsurdur. Bu nedenle terimler, ilimlerin anahtarı olarak görülmüştür.

Bu açıdan nahiv terimlerinin oluşum ve gelişim süreçleri ile birlikte doğru anlaşılması önemlidir. Bu çalışma bu doğrultuda bir katkı sunacaktır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Tezimiz, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmada tarama yoluyla veri toplama, sınıflama, betimleme, analiz ve değerlendirme yöntemleri uygulanacaktır.

Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, yöntemi ve literatür çalışması yapılmıştır.

Birinci bölümde öncelikle dilin tanımı, dilin doğuşu ile ilgili nazariyeler, dilin kısımları, Arapçanın geçirmiş olduğu süreçler, özellikleri ve Arap dil ilimlerinin doğuşu ve gelişim süreci konuları, Arapça gramer tarihi, dil ekolleri ve öncülerinin dil çalışmaları konusunda veriler toplanıp tasnif edilmiş ve analiz edilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

İkinci bölümde ise, nahiv ekollerinin metodolojisi, terim oluşturma süreçleri ve ihtilafa düştükleri hususlar, nahiv usulü ve tarihî gelişimi, nahiv usulünün diğer ilimlerle ilişkisi, özellikle temel iki ekol arasındaki ihtilâf noktaları ve gramer terimlerindeki farklılıklar ve bunlara etki eden unsurlarla ilgili toplanan veriler tasnif edilip analiz edilmiş ve karşılaştırmalı olarak incelenip değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde yapılan inceleme ve değerlendirmelerden elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

1.3. Litaratür çalışması

Bu çalışmayla aynı minvalde görülebilecek dikkat çeken bazı çalışmalar şunlardır:

Muhsin Karabudak'ın 2010'da hazırladığı "Bağdat Dil Ekolü Ve Başlıca Temsilcileri"

Haşem Üzer'in 2011'de hazırladığı "El-İnsaf Fi Mesaili'l-Hilaf Bağlamında Gramer Tartısmalarında İçerik" adlı çalışması.

Hidayet Bakkal'ın, 2012'de hazırladığı "Kûfe Nahiv Ekolü ve Başlıca Temsilcileri" adlı çalışması.

Ali Benli'nin 2013'de hazırladığı "Ebû İshâk Eş-Şâtıbî'de Nahiv Usûlü" adlı

çalışması,

Yusuf Akçakoca'nın 2014'de hazırladığı "'Basra Ve Kûfe EkollerininTerminoloji Tartışmaları-Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde" adlı çalışması.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİLBİLİM VE ARAP DİLİ ÇALIŞMALARI

1.1. Dil

Dil, hayatımızın vazgeçilmez bir unsuru olup bireylerin ve toplumların birbirleri ile iletişim kurmasının bir aracıdır. Duyduğumuz, gördüğümüz düşündüğümüz, hissettiğimiz olgularla dolayısıyla toplum ve bireyle ilişkilidir. İletişimin bir parçası olan dil aynı zamanda, insanın düşünce ve hayallerini dış dünyaya bağlayan en önemli araçtır.

Dil, nesilden nesile aktarılır ve toplumun özelliklerini yansıtır. Ayrıca kültürü koruyan ve onun taşıyıcılığını yapan da dildir. Dil de, hem insanın hem de toplumun yıllar, hatta yüzyıllar süren yaşamlarının anlamı ve özü vardır. Bu bakımdan, dilin, ayrıntılarına doğru inildikçe; insan, toplum ve kültür hakkında çok yönlü ve derin anlamlarla karşılaşırız.

Birey ve toplum açısından bu kadar önemli olan dil, durağan bir yapıya sahip değildir. Bölgesel ve dönemsel faktörlere binaen farklılıklar gösterir. Esasında dil canlı bir organizma gibi bir takım evrelerden geçer. Daha net ifade ile dillerin de yaşamı, gelişmesi ve yok olması söz konusudur.

İnsanın duygularını ifade etmede, başkalarıyla iletişim kurmada, toplumun hafızasını, hayata bakışını, düşünce biçimini, kültürünü ve benzeri yönlerini nesilden nesile aktarmaya yarayan dil, dilbilim (linguistic) ve filoloji (philology) başta olmak üzere pek çok bilimin inceleme konusu olmuştur.

Bazı bilginler dilbilim ile filolojiyi birbirinin yerine kullanırken, diğer bir grup dilbilim ve filoloji şeklinde ayrıma gittikleri görülmektedir.[1] Bu ayrım özelliklede 19. yüzyılın sonlarında Ferdinand De Saussure (ö.1913), Leonard Bloomfield (ö. 1949) ve Edward Sapir (ö. 1939) gibi batılı dilbilimcilerin öncülüğünde yapılmıştır. Bu ayırımla birlikte dilbiliminin genel hatları belirlenmiş ve başlı başına bir bilim sayılmıştır.[2] İlk

[1] Ramazan Demir, Arap Dilinde "Fıkhu'l-Luga" ve " İlmu'l-Luga" Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII,: S. 23, 2011, s. 183-203.

[2] Abduh Ali İbrahim er-Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut,

dönemlerde felsefenin alt branşı sayılan dil çalışmaları, F.D. Saussure ile birlikte temelleri atılmış ve sistemli bir hal almıştır.[3] Daha sonra Saussure "*dili kendi içinde kendisi için inceleme*" ilkesini benimsemiş ve dilbilimini filolojiden ayırmıştır. Çünkü bunun başlıca sebebi dilbilimi dilin bütün yönlerini incelerken, filoloji ise yazılı dili ve vesikaları incelemektedir.[4] Bu ayırım daha sonra gelen bilginler tarafından kabul edilmiş ve dilbilim ve filoloji şu şekilde tanımlanmıştır.

Dilbilim, *"dillerin yapısını, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri ses, biçim, anlam ve cümle bilgisi bakımından genel ve karşılaştırmalı olarak inceleyen bilim, lisâniyât, lingüistik"* şeklinde tarif edilmektedir.[5] Filoloji ise "*dili ve yazılı belgeleri dil ve tarih açısından inceleme, dil yoluyla bir toplumun kültürünü inceleyen bilim"* şeklinde tanımlanır.[6]

Tariften anlaşıldığı üzere filoloji, dili dilin için incelemez. Birincil amacı, metnin okunup doğru anlaşılmasını sağlamaktır.[7] Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa dil amaç değil bir araçtır. Buna mukabil olarak dilbiliminde amaç ise dilin kendisinin incelenmesidir.

Ayrıca dilbilim araştırmalarında Saussure'ün dil (Fr. langue) ve söz (Fr. parole) ayrımının, önemli bir yeri vardır.[8]

Saussure'e göre bir dil olgusunu hangi biçimde ele alırsak alalım, dil olayının her zaman iki yüzü vardır; bunlar birbirinin karşılığıdır ve birbirinin değerini belirler. Dil yetisinin hem bireysel bir yanı hem de toplumsal bir yanı vardır. Bunların biri olmadan diğeri düşünülemez. Dil yetisi her an yerleşik bir dizgeyle bir evrim içerir. dil, hem çoğalıp büyüyen bir kurumsal yapıdır hem de geçmişin bir ürünüdür.[9]

Çağdaş Arap dili bilginlerinden Ali Abdulvâhid Vâfî, filoloji kelimesini Arapçaya "fıkhu'l-luga", dilbilim (linguistic) kelimesini ise "ilmu'l-luga" olarak Arapçaya aktarmış ve *fıkhu'l-luga* ve *ilmu'l-luga* olmak üzere iki farklı eseri

1972, s. 19.

[3] Ahmet Kocaman, *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*, Dil Derneği Yay, Ankara, 2006, s. 9-11.

[4] Kocaman, Dilbilim, s. 9-1; Demir, Arap Dilinde "Fıkhu'l-Luga" ve " İlmu'l-Luga", s. 188.

[5] *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara, 2005, s. 529.

[6] *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara, 2005, s. 704.

[7] Süheyla Bayrav, *Filolojinin Oluşumu,* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975, s. 1.

[8] Evrim Önem, "Bireysel Dil Kullanımını Etkileyen Etkenler", *Dil Dergisi,* S.152, Nisan-Mayıs-Haziran 2011, s. 58.

[9] Şaban Köktürk, Semra Eyri, "Dilbilim ve Göstergebilim", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2013-II s. 123-136.

bulunmaktadır.[10] Arap dili çalışmalarının ilk dönemlerinde fıkhu'l-luga terimi hicri IV. asırda ilk defa İbn Fâris (ö.395) tarafından kullanılmış hatta yazmış olduğu eserin adında *"es-Sâhibî fi fıkhi'l-luga ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ*" şeklinde bu terime yer vermiştir. Ardından Ebû Mansûr es-Se'âlibî (ö.429) *Fıkhu'l-luga* ve *esrâru'l-'Arabiyye* adlı eseriyle onu takip etmiştir. Ancak zikri geçen eserler incelendiğinde batılıların kastettiği anlamda filolojiyi içermedikleri görülecektir.[11] Çünkü yukarıda bahsedildiği gibi filoloji metnin doğru anlaşılmasını amaçlar ve daha çok ölü dillerle ilgilenir. Adı geçen eserler ise İslam dininin naslarını doğru anlamaya matuf olup, dilin bizzat kendisini anlamayı amaçlamıştır. Filolojide amaç ise dil aracılığı ile bir toplumun örf ve medeniyetine ulaşmaktır.[12] Bundan dolayı ilk dönem eserlerini filoloji kapsamında incelemek doğru olmayacaktır. Zira ilk dönem Arap dili çalışmalarının dilin kullanımını hedeflediği dikkate alınırsa bunların birer dilbilim çalışması olduğu söylenebilir.

Çağdaş döneme gelecek olursak fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luga terimlerini eş anlamlı kullanan ve eski dönem âlimlerinin yollarını takip eden bir grup olduğu gibi[13] batılıların metodlarını takip eden ve onlar gibi iki ilmi birbirinden ayıran âlimler de vardır.[14]

Dilbilim Ferdinand De Saussure ile birlikte filolojiden ayrılmış ve bağımsız bir ilim olmuştur. Arap Dili alanında yapılan çalışmalarda ise bu kavram ilmu'l-luga olarak isimlendirildiği görülür. Ancak bu konuda çağdaş araştırmacılar arasında bir ittifak olduğunu söylemek mümkün değildir.

Dilbilimine yakın olan diğer bir bilim dalı ise dilbilgisidir. Bu iki bilim dalı birbirlerinden farklı olmalarına rağmen yan yana fazlaca kullanılan kimi zaman da karıştırılan iki kavramdır. Oysaki dilbilim evrenseldir ve kural koymayı değil, dilin doğasının ve işleyişinin doğru anlaşılmasını hedefler. Bunu yaparken de bütün dünya dillerini ele alır ve dil olgusunu bütün yönleriyle anlamaya çalışır. Dilbilgisi ise yereldir ve kuralcıdır. Dilbilgisinin birçok biçimleri olmasına rağmen yaygın olan iki

[10] Demir, Arap Dilinde "*Fıkhu'l-Luga" ve " İlmu'l-Luga"*, s. 184.
[11] İbn Fâris, "*es-Sâhibî fi Fıkhi'l-Luga ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*", Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, t.y.; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Fıkhu'l-Luga ve Esrâru'l-Arabiyye*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999.
[12] Demir, Arap Dilinde "Fıkhu'l-Luga" ve " İlmu'l-Luga, s. 191.
[13] Ya'kûb, *Emîl Bedî', Fıkhu'l-Lugati'l-Arabiyye ve Hasâisuhâ*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1982, s. 32; Muhammed İbnu İbrahim el-Hamed, *Fıkhu'l-Luga,* Dâru ibn huzeyme, Riyad, 2005, s. 24.
[14] Râcihî, *Fıkhu'l-Luga*, s. 11.

farklı anlayışın ön plana çıktığı görülmektedir. Birincisi doğru-yanlış şeklinde kurallar koyan geleneksel dilbilgisi diye adlandırılan kuralcı dilbilgisi anlayışıdır. İkincisi ise kural koymayan, doğru-yanlış yargısında bulunmayan, sadece dili doğru bir şekilde betimlemeyi amaçlayan betimleyici dilbilgisidir.[15]

1.1.1. Dilin Ortaya Çıkışı

Dilin nasıl ve ne zaman doğduğu meselesi dilbilimcileri en çok meşgul eden sorulardan biridir. Bu konuda pek çok teori ortaya atılmakla birlikte kesin bir kanıya varılamamıştır.[16] Bunun sebebi olarak dilin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir belgenin olmaması gösterilmektedir. Dilin ortaya çıkışının tespiti için ses arkeolojisine gereksinim duyulmaktadır. Ancak teknoloji alanında bunca ilerleme kaydedilmesine rağmen bu yönde bir veriye ulaşılamamıştır.[17] Araştırmacılar konu hakkında bir veri bulunmadığından dilin doğuşu hakkında bazı teoriler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda Örs, dilin ortaya çıkışı ile alakalı ileri sürülen görüşleri altı başlıkta toplamıştır.[18] Bahsi geçen bu altı madde fıkıh usûlü açısından iki ana başlıkta değerlendirilebilir:

1- Varlıkların isimlerinin, Allah tarafından Hz. Adem'e öğretilmiş olması
Bu görüşü savunanlar "*Allah Adem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti.*"[19] ayetini ve benzer ayetleri[20] delil olarak ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe göre varlıkların isimlerinin Allah tarafından konulduğu ve dolayısıyla ilham kaynaklı olduğu iddia edilmiştir.[21]

2- Varlıkların isimlerinin insanlar tarafından konulması.[22]
Bu görüşü savunanlar ise "*Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın*"[23] ayetini

[15] Caner Kerimoğlu, *Genel Dilbilimine Giriş*, Pegem Akademi, Ankara, 2014, s. 2-3.
[16] Hidayet Aydar, İsmail Ulutaş, "Dilin Kökeni: Kur'an-ı Kerim Ve Diğer Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu", *Turkish Studies*, S. V, 2010, s. 679-696.
[17] Kerimoğlu, Genel Dilbilimine Giriş, s. 245.
[18] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayın, İstanbul, 2009, s. 3.
[19] Bakara, 2/31.
[20] Rûm, 30/22 Necm, 53/23.
[21] Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.II, , Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, s. 175.
[22] Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. M. Ali en-Neccâr, C., I, Beyrût, Alemu'l-Kutub, t.y. s. 40.
[23] İbrahim, 14/4.

delil olarak getirmişlerdir.[24]

Bu son görüşü benimseyen âlimler isimlerin nasıl verildiği/belirlendiği hakkında birçok nazariye ileri sürseler de bunlar arasında aşağıda belirtilen üç yaklaşım öne çıkmaktadır.

Istılah (Uzlaşı yoluyla adlandırma): Varlıkların isimlerinin insanların kendi aralarında uzlaşarak vaz edilme durumudur. Bu görüşü savunanlara göre insanların temelihtiyaç duydukları manalara isim koyan ve bu isimleri öğreten Allah'tır. İnsanlar ise bu isimleri kendilerinde bulunan zaruri ilimle bilirler. Daha sonra bu isimlerin dışında kalan varlık isimlerini ise insanlar aralarında uzlaşmak suretiyle vaz etmişlerdir.[25]

Ses taklidi yoluyla adlandırma: Bu görüşü savunan bilginler insanların dışarıda duydukları sesleri taklid ederek yeni kelimeler geliştirdiklerini ileri sürmüşlerdir.[26]

Fıtrî bir kabiliyet yoluyla adlandırma: Buna göre insanlar, insan olarak yaratılmanın bir gereği olarak konuşma melekesi ile doğmuşlardır.[27]

1.1.2. Dilin Tanımı

Dilbilimciler, dili tarif ederken çok farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bunun sebebi dilin, tarihten tıpa kadar birçok bilimin inceleme alanı olmasından kaynaklanmaktadır. Arap dilbilimcileri arasında dili tanımlayan ilk dilbilgi İbn Cinnî (ö. 392/1001) dili şu şekilde tarif etmektedir:

(اللُّغَةُ أَصْوَاتٌ يُعَبِّرُ بِهَا كلُّ قَوْمٍ عَنْ أَغْرَاضِهِم) *"Dil (el-Luga), her kavmin amaç ve ihtiyaçlarını ifade ettiği seslerdir"*.[28] İbn Cinnî'nin dil için yapmış olduğu bu tanım göz önünde bulundurulduğunda dilin;

---

[25] Fahruddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*, C. I, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1992, s. 181-192.
[26] er-Râcihî, Fıkhu'l-Luga fi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, s. 77-99.
[27] Bedî', Fıkhu'l-Lugati'l-Arabiyye ve Hasâisuhâ, s. 14-27; İbnu'l- Cinnî, el-Hasâis; C., I s. 94-98.; İbn Fâris, es-Sâhibî fi Fıkhi'l-Luga ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ, s. 13.
[28] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 33.

- seslerden meydana geldiği,
- düşüncelerin ve ihtiyaçların aktarılmasını sağlayan toplumsal işlevinin olduğu,
- her toplumun kendine has bir dilinin olduğu

şeklinde üç boyutlu olduğu görülmektedir.

Diğer Arap dil bilginleri tarafından dil için yapılan tanımlar göz önünde bulundurulduğunda onların da yukarıda belirtilen üç özelliğe vurgu yaptıkları görülmektedir.[29] Ergin'in yapmış olduğu kapsamlı tarifte şöyledir: "*Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabiî bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli bir antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş ictimâ'î bir müessesedir*."[30]

Yukarıdaki tanımlar dikkate alındığında dilin ne zaman ve ne surette ortaya çıktığı konusunda modern ve klasik kaynaklarda bir birliktelikten söz etmek mümkün değildir. Bu durum eldeki verilerin ve teknolojik imkânların yetersizliğinden kaynaklandığı söylenilebilir. Dilin ne zaman ve ne surette ortaya çıktığı hakkında birliktelik olmadığı gibi tarifi hakkında da bir birliktelik bulunmamaktadır. Ancak seslerden meydana geldiği, düşünce ve duyguların aktarımına yaradığı ve birtakım süreçlere tabi olduğu konusunda tariflerde ortak yönün olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.3. Dillerin Tasnifi

Dilciler dillerin yapı (biçim bilgisel) ve kökenlerini (tarihsel özelliklerini) göz önünde bulundurarak onları sınıflandırmışlardır.[31]

- **Yapısı Bakımından Diller**

August Aschleicher (ö.1859), dilleri biçim bilgisel açıdan tek heceli, eklemeli ve çekimli olarak üç grupta incelemiştir.[32]

[29] Celâluddin Abdurrahman b. Kemal Ebî Bekr, es-Suyûtî, *el-Müzhir fî U'lûmi'l-Lugatı ve Envâihâ,* el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1986. s. 1-8.
[30] Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 3.
[31] Zeynel Kıran, Ayşe Eziler Kıran*, Dilbilime Giriş*, Seçkin Sosyal Bilimler, Ankara, 2013, s. 37.
[32] Kerimoğlu, Genel Dilbilimine Giriş, s. 261.

- **Tek Heceli / Yalınlayan (Fr. Langues İsolantes) Diller**

Yalınlayan dillerde kelimeler tek hecelidir ve çekimleri yoktur. Başka bir ifade ile kelimeler kök durumundadırlar. Cümlenin anlamı çoğu kere kelimelerin yan yana kullanılmasıyla anlaşılır. Çin ve Tibet dilleri bu gruptandır.

- **Eklemeli / Bitişimli (Fr. Langues Flexionnelles) Diller**

Eklemeli dillerde kelimeler üretilirken kök değişmez. Ancak kök kelimenin önüne veya sonuna ekler getirilerek yeni kelime türetilir. Ural-Altay dilleri bu gruptadır.

- **Çekimli / Bükümlü (Fr. Langues Agglutinantes) Diller**

Çekimli diller ise iki grupta incelenebilir.

-Birinci grupta çekim esnasında yeni kelimeler türetilirken kelime kökleri de değişir. Ayrıca ekler kelimenin başına, ortasına veya sonuna da gelebilir.

-İkinci grup ise yeni kelimeler türetilirken kökte bulunan sesler yeni kelimelerde olduğu gibi kalırlar. Sami dilleri, Hint-Avrupa dilleri bu gruptadır.[33] Konumuz olan Arapça da Sami diller arasında yer almaktadır.

- **Kökeni Bakımından Diller**

Dillerin kökeniyle ilgili görüşleri iki grupta incelemek mümkündür. Birinci görüşe göre bütün diller tek bir ata dilden meydana gelmiştir. İkinci görüşe göre ise birden fazla ata dil vardır.[34] Buna göre bazı dilbilimciler ata dillerin sayısını kırk ile elli arasında gösterirken bazıları ise bunları yüzün üstünde göstermektedir. Bundan dolayı dil aileleri konusunda kesin sayı vermek zordur. Ancak genel olarak üç ata dil ailesinden söz edilebilir:[35]

- **Hint-Avrupa Dil Ailesi**

Dünyada kullanılan ve yaygın olan en büyük dil ailesidir. Nitekim günümüzde yaygın olarak konuşulan 20 dilden 12'si bu dil ailesine mensuptur. Bu diller; İngilizce, Rusça, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Hintçe, İtalyanca, Urduca, Portekizce, Bengalce, Marati ve Puncapca'dır. Bu dil ailesinin Avrupa ve Asya olmak üzere iki

[33] Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil,* TDK, Ankara, 2015, s. 103-135.
[34] Kerimoğlu, Genel Dilbilimine Giriş, s. 261.
[35] Kıran, Eziler Kıran*, Dilbilime Giriş*, s. 39.

kolu vardır.

-Avrupa koluna Germen, Roman ve Slav dillerinden oluşmaktadır.

-Asya kolu Hint-İran dillerinden oluşmaktadır.

- **Ural-Altay Dil Ailesi**

Bu dillerin akrabalığı bütün dilbilimciler tarafından kabul edilmemiştir. Ancak genel görüşe göre aynı kökten gelen bu iki dil zamanla birbirinden uzaklaşmıştır. Türkçe, Moğolca, Japonca ve Korece Altay dilinin grupları iken, Fince ve Macarca Ural dilinin alt grubudur.

- **Hami-Sami Dil Ailesi**

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaygın olan bu dil ailesi 250'ye yakın dilden oluşmaktadır. Eski Mısır, Berber ve Çad dilleri Hami dilinin alt grupları iken, Arapça ve İbranice Sami dilinin alt grubudur.[36]

Yukarıda belirtilen dil ailelerine ilaveten Güney-Doğu Asya dilleri ile Okyanus ve Avusturalya dillerinden de bahsedilebilir.[37]

Bugün Arap Yarımadası, Kuzey Afrika başta olmak üzere Afrika'da ve Asya'nın bir kısmında kullanılan Arapça Sami dil ailesindendir.

1.2. Arap Dili

Arapçanın mensup olduğu Sami dil ailesi, Doğu Sami dilleri ve Batı Sami dilleri olmak üzere ikiye ayrılır.[38] Batı Sami dili de kendi arasında kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılır.[39] Ayrıca Güney Sami dili de yine Kuzey ve Güney Sami dilleri şeklinde ikiye ayrılmaktadır. [40] Arapça ise Batı-Güney Sami dilinin ikinci kısmı olan Güney Sami dil grubunda yer almaktadır.[41]Bunlara ilaveten Arapçanın kendi içerisinde Güney ve Kuzey Arapça olarak ikiye ayrıldığı da ifade edilmektedir.[42] Güney Arapça günümüzde kullanılmayan ölü bir dil olup geçmişte var olduğuna dair

[36] Aksan *Her Yönüyle Dil*, ss. 103-135.
[37] Kıran, Eziler Kıran, *Dilbilime Giriş*, s. 42.
[38] Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s. 134.
[39] Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s. 134.
[40] Dilaçar Agop, *Dil, Diller ve Dilcilik*, TTK Basımevi, Ankara, 1968, s. 3–4.
[41] Agop, Dil, Diller ve Dilcilik, s, 152.
[42] Zeydan Corci, *Tarihu Adabi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, C. I, Daru'l-Hilal, t.y., Mısır, s. 35.

yazılı belgeler bulunmaktadır.[43] Arap dili denildiği günümüzde halen varlığını devam ettiren Kuzey Arapçası kastedilmektedir. Arap edebiyatı tarihinin kaynak eserleri de bu dilde yazılmıştır.

Bu dilin "Arapça" şeklinde isimlendirilmesinde "Arab" kelimesinin fesahat, anlaşılırlık ve beyan anlamlarına gelen İ'râb (الاعراب) veya 'Urûbe (العروبة) ya da 'Urûbiyye (العروبيّة) kökünden türemiş olmasına dayandırılmaktadır. Bundan dolayı Araplar kendilerine Arap, diğer toplumlara ise, (söyledikleri anlaşılmayanlar) anlamına gelen, Acem adını vermişlerdir.[44]

1.2.1. Arapçanın Geçirdiği Süreçler

Arapçanın geçirmiş olduğu gelişim ve değişim süreçleri genel olarak Eski Arapça, Klasik Arapça, Orta Arapça, Yeni (Modern) Arapça ve Mahalli Lehçeler şekilde verilebilir.

Eski Arapçanın özellikleri ve geçirmiş olduğu safhaları elimize ulaşan ve en eskisi M.Ö. 853-626 yılları arasında Asurlular'ın Aribiler'e karşı yaptıkları savaşlarla alakalı özel isimlerdir.[45]

Klasik Arapça, günümüze ulaşan en eski edebi metinlerle, Kur'an ve hadislerde kullanılan ayrıca Arapçanın yaygınlaştığı diğer coğrafyalarda İslam ilim dili olarak kullanılan ve değişime uğramayan Arapçadır.[46]

Orta Arapça, İslam dininin yayılmasıyla beraber din dili olan Arapçada yaygınlaşmıştır. İslam'ı kabul eden farklı milletlerin bu dili öğrenmeleri ile Arapça ile diğer diller arasında eskiden olduğundan daha fazla etkileşim meydana gelmiş ve bu diller arasında birinden diğerine kelime geçişleri olmuştur. Ayrıca her millet Arapçayı kendi konuşma şekline uygun, ağız yapısına uyumlu şekilde konuşmaya çalışmış, bunun bir sonucu olarak da yeni lehçeler ortaya çıkmıştır. Ancak İslam aleminde ilim dili olarak kullanılan Klasik Arapça, sonradan oluşan bu lehçeler arasında farklılıkların çok büyük olmasını engellemiştir.[47]

---

[43] Bergsträsser Gotthelf, *Sami Dilleri Tarihi*, İstanbul, 2009, s. 95-98.
[44] Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî"*, C. I, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1981, s. 35.
[45] Nihad M. Çetin, *"*Arap*", DİA*, C. III, TDV, Ankara, 1991, s. 282.
[46] Çetin, *"*Arap*",* III, s. 282.
[47] Çetin, *"*Arap*",* III, s. 284.

Modern Arapça 19. Yüzyıldan bugüne kadar olan süreçte Arapça ile Avrupa dilleri arasında meydana gelen etkileşim sebebi ile ortaya çıkan Arapçadır. Başlangıç olarak Napolyonun Mısır seferinde (1798) kendisi ile beraber bazı âlimler getirmesi ve Mısır'da matbaa kurması kabul edilmektedir. Ayrıca Napolyon bu seferinde Mısır'da iki Fransızca gazete çıkarmıştır. Bunu takip eden yıllarda Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö. 1849), Avrupa tedris programlarının uygulandığı birçok okul açmıştır.[48]

1.2.2. Arapçanın Bazı Temel Özellikleri

Her dilin kendine has bazı özellikleri bulunmaktadır. Aşağıda belirtilen hususlar Arapçayı diğer dillerden ayıran özellikler arasında görülmektedir: [49]

- **Arapçada dile ağır gelen ve söylenmesi zor olan kelimelerin az bulunması**

Arapçada harflerin mahreç /çıkış yerlerinin bu durumu sağladığı ileri sürülmüştür. Arapça harflerinde dikkati çeken ilk şey, mümkün olan en geniş biçimde sesi kullanması ve harfleri farklı çıkış yerlerine dağıtmasıdır. Zira Arapçada harfler iki dudak arası ile boğazın üst ve alt taraflarında konumlanmıştır. "الفاء.الباء الواو" gibi harfler dudaklarda " الغين والخاء والحاء والهاء والعين والهمز" gibi harfler boğazın üst ve alt taraflarında, geri kalan harfler ise bu ikisi arasında dağılmıştır. Diğer dillerde ise harfler daha fazla olmasına rağmen daha az çıkış yerine sahiptir."[50] Bu durum da hem seslerin çıkarılmasında hem de "mîzân-ı sarfî"de[51] bir bozukluk meydana getirmekte ve

[48] Çetin, *"*Arap*",* III, s. 284.

[49] Muhammed el-Hıdr Hüseyn, *el-Ḳıyâs fi'l-Luġati'l-Arabiyye,* Matbatu's-Selefiyye, Kahire, t.y. , s. 23-26.

[50] Muhammed Mübarek, *Fıkhul-Lüga ve Hasâisi'l-Arabiyye*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1995, s. 17.

[51] "Gerek fiil gerekse isim kalıplarında asıl ve ziyade harflerle bunların hareke ve sükûnları bir ölçüte göre belirlenir. Kadîm dilcilerden beri kullanılan ve "mîzân-ı sarfî" adı verilen bu ölçüt "feale"dir (فعل). Kökün ilk harfi fâ, ikinci harfi ayın, üçüncüsü "lâm"a tekabül eder. Kelime dört kök harfli ise mîzanın sonuna bir lâm (فعلل), beş kök harfli ise bir lâm daha (فعللل = سفرجل gibi) eklenir. Kelimede zâit harf veya harfler varsa mîzanda karşılıklı yerlerine konarak ölçüt belirlemesi yapılır (تفعلل gibi). Mîzana "vezin" (binâ, sîga), ona uygun düşen kelime kalıbına da "mevzun" denilir. Kelimelerin köklerini belirlemede önem arzeden vezin bulma olgusu üzerinde kadîm dilcilerden beri önemle durulmuş, "mesâilü't-temrîn, el-mesâilü'l-avîsa, temsîl" adı verilen başlıklar altında birçoğu yapay olan güç bazı kelimelerin veznini çıkarma alıştırmaları yapılmıştır." Hulusi Kılıç, 'Sarf'', *DİA,* Cilt 36, s. 136.

harflerin dengesiz dağılımından ötürü bir uyumsuzluk görünmektedir.[52] Farklı çıkış yerlerinden belli bir düzen ile telaffuz edilen kelimelerin söylenmesi bu şekilde olmayan kelimlerin söylenmesinden daha kolaydır.

- **Kelimelerin hafifletilmesi ve dile kolay hale getirilmesi**

İbn Fâris, (ö. 395) ikinci harfin birinci harften daha kolay okunabilmesi için ikinci olan harflerin başka harflere dönüştürülmesinin sadece Arapçada bulunan bir özellik olduğunu ileri sürmektedir. Buna "مِوْعاد" (*randevu*) kelimesinin daha kolay söylenmesi için "ميعاد" şeklinde dönüştürülüp kullanılmasını örnek olarak vermektedir.[53] Ayrıca Arapçada kök harflerinin çoğunlukla üç harfli olması, hafifletmenin Arap dilinde önemli bir yerinin olduğunu ifade eden delillerden olduğu ifade edilmektedir. İbn Cinnî bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *Arapçada kök harfleri üçlü, dörtlü ve beşlidir. Beşli olanlar sadece isimlerde görülür. Bunların içerisinde en fazla kullanılanı ve en düzenli olanı da üç harfli köklerdir. Bunun nedeni ise birinci harfin başlama, ikinci harfin destekleme, üçüncü harfin ise kendisi üzerinde durulması için kullanılmasıdır.Üçlülerin fazla olması harflerinin azlığındandır.*"[54] Açıkçası her dilde harf sayısı az olan kelimelerin teleffuzu daha kolaydır ve daha çok tercih edilir. Kelimelerde harf sayısının azlığı ve çıkış yerlerinin fazlalığı telaffuzu daha kolay hale getiren unsurlar arasındadır.

- **Bir kökten birçok kelime türetme özelliğinin bulunması**

Arapçada bir kökten birçok kelime türetilmektedir. Örneğin: كاتب ومكتوب ومكتب ومكتبة وكتاب ومكاتبة kelimelerinin hepsi كتابة (*yazmak*) kökünden türetilmiştir. Bu olguya "الفائض اللغوي " (çoğalan dil) ismi verilmektedir. Arapça köklerin herbirinden ortalama en az 300 kelime türetilebildiği ifade edilmekte olup bu oranın diğer dillerde bu denli fazla olmadığı belirtilmektedeir.[55]

[52] Bâkıllânî Ebû Bekr Muhammed İbn Tayyib İbn Muhammed, *İ'câzu'l-Kur'ân*, Daru'l-Meârif, Mısır, 1981, s. 87.
[53] İbn Fâris, es-Sâhibî fi Fıkhi'l-Luga ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ s. 20.
[54] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 65.
[55] Nebîl Ali, *el-Lugatu'l-Arabiyyetü ve'l-Hâsûb*, Menşûrâtu t'arîb, Kuveyt, 1988, s. 286.

- **Az sözle çok anlamı ifade etme**
- **Anlamların İ'râb ile belirlenmesi**

Arapçaya has olan önemli özelliklerden birisinden i'râb olgusudur. Ayrıca manaların birbirinden net bir şekilde ayrılması i'râb[56] ile mümkün olacağı ifade edilmiştir. Örneğin Arapçada "كم" edatı iki şekilde kullanılabilir. Soru sormak için kullanıldığında "كم رجلا رأيت ؟" *kaç kişi gördün?* örneğindeki gibi temyizi mensup gelir. Haberiyye(bildirme kipi) olarak kullanıldığında "كم رجل رأيت" *Nice adamlar gördüm.* örneğindeki gibi temyizi mecrur gelir.[57] Örnekte görüldüğü üzere Arapçada bir edatın anlamı kendisinden sonra gelen kelimenin i'rabına bağlı hareke değişikliği ile bilinebilmektedir. Başka bir ifade ile kelimenin kastedilen anlamının doğru anlaşılması ancak i'rabının doğru şekilde okunmasıyla mümkündür. Bu da i'rabın Arapçadaki önemini ifade etmektedir.

- **Fonetik bir yapıya sahip olması**

Arapça lafızlar ve bu lafızlarda bulunan harflerle vurgulanmak istenen manaların birbiri ile uyum arz ettiği söylenmiştir. Bu özelliğinden ötürü Arapça sözcüklerin manasını bilmeyen biri bile lafızların ifade ettiği mananın ipuçlarını hissedebileceği ileri sürülmüştür.[58]

Arap dilinin fonetik yapısı ile ilgili şu şekilde bir ayrıma gitmek mümkündür:

- **Anlamların Birbirine Yakınlığından Lafızların Birbirine Yakın Olması**

İbn Cinnî bunu şöyle ifade etmektedir: تصاقب الألفاظ لتصاقب المعاني "*anlamların birbirine yakın olması lafızların birbirine mahreç olarak yakın harflerden meydana gelmesini sağlar*."[59] Burada ifade edilen harflerin yakınlığı üç şekilde düşünülebilir:

a. Tek harfte mahreç yakınlığı

Kelimeleri meydana getiren harfler mahreç bakımından birbirine yakın olabilir.

[56] Tezin ilgili bölümüne bkz. s. 91.
[57] İbn Faris, es-Sâhibî fi Fıkhi'l-Luga ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ, s. 310.
[58] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 499-509.
[59] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 499.

Bu durum bazen sadece bir harfte söz konusudur. Sözkonusu yakınlık bazen güçlü, bazen de orta derecede olabilir. Çok güçlü yakınlığa örnek olarak أَلَمْ تَرَى أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا "*Kafirlerin başına, onları durmadan (günaha ve azgınlığa) doğru kışkırtan şeytanları gönderdiğimizi görmedin mi?*"[60] ayetini vermek mümkündür.

Bu ayette kışkırtan manasına gelen ve yaygın olarak kullanılan "تهزهم هزاً" yerine "تَؤُزُّهُمْ أَزًّا" kelimesi seçilmiştir. Bu iki kelime arasındaki ilişki "hemze" ile "he" harflerinin mahreç bakımından birbirine yakın olması dolayısıyladır. Birbirine yakın mahrece sahip kelimelerden birinin diğerine tercih edilmesinin de bir takım nedenleri vardır. Sözgelimi burada hemzedeki vurgunun "he" harfinden daha şiddetli olması "أز" kelimesinin tercih edilmesinin nedeni olarak gösterilmiştir.[61]

Bazen iki kelime arasındaki yakınlık orta derecede olabilir. Bu duruma da علم–عرم kelimelerindeki "râ" ve "lâm" harfleri örnek olarak verilebilir. Zira bu harflerin mahreçleri her ne kadar birbirine uzak da olsa aralarında yine de bir yakınlık bulunmaktadır. Bundan dolayı her iki kelime "alâmet/belirti" manasını ifade etmektedir. Ancak "la" harfinin daha kuvvetli olmasından dolayı "alâmet/belirti" manasının علم kelimesinde daha belirgin olduğu görülmektedir.[62]

b. İki harfte mahreç yakınlığı

Arapçada bazen iki kelimenin iki harfi mahreç olarak birbirine yakın olabilir. Buna örnek olarak سحل - (kısık ses) صهل (kişnemek) kelimelerini vermek mümkündür. Her iki kelimede çıkan sesi ifade etmektedir. Zira ikinci kelimede bulunan "sad" ve "he" harfi ile birinci kelimede bulunan "sin" ve "ha" harfi mahreç bakımından birbirlerine yakındır. Manalarının birbirine yakın olmasını Harflerinde birbirine yakın olmasını sağlamıştır. Fakat güçlü olan harflerde bu mana daha belirgindir. Bu nedenle atın kişnemesi için صهل tercih edilir.

[60] Meryem, 19/83.
[61] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 500.
[62] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 500.

c. Üç harfin mahreçlerinin yakın Olması

Arapçada ayrı iki kelimeyi meydana getiren üç harfin mahreç bakımından birbirine yakın olduğu durumlar görülmektedir. Örneğin أزَّل-عصر kelimelerinde böyle bir durum söz konusudur. Her iki kelime de bir şeyin biryerde kapalı kalmasını ifade eder. Görüldüğü üzere birinci kelimede bulunan "ayn" harfi ile ikinci kelimedeki bulunan "hemze" harfi, yine birinci kelimede bulunan "ze" harfi ile ikinci kelimede bulunan "sad" aynı şekilde birinci kelimede bulunan "lam" harfi ile ikinci kelimede bulunan "râ", harfinin mahreçleri birbirine yakındır.

- **Lafızların ifade ettiği manalara benzemesi**

İbnu'l-Cinnî bu durumu şöyle ifade etmektedir: "إمساس الألفاظ أشباه المعاني" *''lafızlar ifade ettikleri manalara benzerlik arz etmektedir.''*[63]

Burada durum üç başlıkta toplanabilir:

I. Bazı Kalıpların benzer anlamları ifade etmesi

Bu kısım üç başlıkta incelenebilir

a. **Hareket İfade Eden Kalıplar**

فعلان vezninde olan mastarlar genel olarak hareketi ifade etmektedir.[64] Buna örnek olarak الغليان/kaynamak, الغثيان/istifra, فوران/püskürme, جولان/dolaşma mastarlarını vermek mümkündür.

b. **Hastalık İfade Eden Kalıplar**

فُعال vezninde olan mastarlar genel olarak hastalığı ifade etmektedir. Buna örnek olarak سعال/öksürük, صداع/baş ağrısı, عطاس /aksırık kelimeleri verilebilir.

c. **Tekrar İfade Eden Kalıplar**

Dört harfli muza'af mastarlar olayın tekrar edildiğini ifade etmektedir. Buna

[63] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 505.
[64] Abduh Râcihî, *Tatbîku's-Sarfi*, Dâru'n- Nehdati'l-'Arabiyye, Beyrut, t.y. s. 66-69.

örnek olarak الزعزعة/*Sarsılma*,القلقلة/*tedirginlik*,الصلصلة /*Tıkırtı*,القعقعة / *Gürültü*, kelimeleri verilebilir.

II. Harf-Mana Uyumu

Arapçada genel olarak kelimeler ifade ettikleri manaya uyumlu harflerden oluşmaktadır. Örneğin قضم-خضم her iki kelimede bir şeyin yenilmesini ifade etmektedir. Ancak "خضم" taze olan bir şeyin yenilmesini ifade ederken, "قضم" kuru olan şeyin yenilmesini ifade etmektedir. Şöyle ki "*ha*" harfi kendisinde olan rehâvet sıfatından dolayı taze yemeği, "*kaf*" harfi kendisinde olan salâbet sıfatından dolayı kuru olan bir şeyin yenilmesini ifade etmek üzere kullanılmaktadır.[65]

III. Kelime Çokluğu

Arapçanın mensup olduğu diğer Sami dillerinden belki tüm dünya dillerinden ayıran en önemli özelliğinin kelime çokluğu olduğudur. Şöyle ki Arapçada duygular arasındaki farklılıoklar gözetilerek her farklı duyguyu ifade eden bir kelime bulunmaktadır. Örneğin; hissedilen duyguların başında "الحب " *sevgi* gelmektedir.

Farklı mertebe ve sıfatları bulunan sevgi kavramının herbir mertebe ve sıfatı için ayrı isimler kullanılmaktadır. Bunlar sırasıyla; الهوى / *heves hoşlanma* العلاقة/*bağlanma-sevme*الكَلَف /*düşkün olma*العشق / *aşk-sevda*الشغف /*sevginin kalbi yakması*الجوى /*aşırı sevgi tasa*التَّبْل / *harab olacak düzeyde sevmek*التدليه /*aklını kaybettirecek düzeyde sevmek*الهيوم /*meczupluk düzeyinde sevmek* kavramlarıdır.[66]

Aynı şekilde Arapçada herhangi bir varlık birçok isim ile ifade edilmektedir. Örneğin السيف/ *kılıç*, الأسد/ *aslan*, الرمح/ *mızrak* ve diğer eşanlamlı isimlerin vasıflarını belirtmek ve farklılıklarını ifade edebilmek için farklı adlar bulunmaktadır. *Aslan* kavramının yüzelli isminin bulunduğu ifade edilmektedir.[67] Arapçanın diğer Sami dillerinde bulunan köklerin tamamını kendisinde barındırmakta olup Sami dillerinde

[65] Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 509.
[66] Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, C., I, Dâru'l-Îmân, Beyrut, 1997, s. 227-228
[67] İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 21.

çok nadir olarak bulunan isim, fiil ve harf gibi kelimenin değişik türleri ve isim, sıfat ve fiillerin eş anlamlılarını da içine almaktadır.[68]

1.3. Nahvin Ortaya Çıkış Sebepleri

Nahiv ilminin İslamî ilimler içerisinde müstakil olarak, ilk yazıya dökülen ilim olduğu ifade edilmektedir. Bu ilmin ortaya çıkış sebepleri dört başlık altında incelenebilir:[69]

1.3.1. Dilin Kullanımında Hata Yapılmasını Önleme

Arapların, diğer milletlerle etkileşiminin artmasıyla Arapçada görülen yanlış kullanımlar nahiv ilminin ortaya çıkmasını tetikleyen nedenlerinden biri olmuştur. Yapılan bu yanlışları iki başlık altında toplamak mümkündür:

- **İ'râb hataları**

Kelimelerin yanlış harekelenmesinden kaynaklı mananın bozulmasına neden olan i'râb hataları Arapçada yapılan hataların başında yer alır.[70] Arap diline özgü i'râb olgusuyla metnin anlamı arasında sıkı bir ilişki olduğu gözardı edilmemelidir.

Bu durum ta ilk dönemlerde Kur'an-ı Kerim'in i'râbının yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca Hz. Osman'ın mushafının o dönemde harekeler olmamasına rağmen fer'î i'râblardan birçoğunu kendisinde bulundurmasıda oldukça dikkat çekicidir. Örneğin المؤمنون kelimesinin merfû' olduğunu "vâv harfi", رسولا kelimesinin mansûb olduğunu "elif harfi" ifade etmektedir.

Konu ile alakalı şöyle bir rivayet bulunmaktadır: Hz. Ömer döneminde bir bedevi Medine'ye gelmiş ve Kur'an'dan kendisine bir şey okunmasını istemiş ve bir kişi ona "إِنَّ اللهَ بَرِئٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُه" ayetini okumuştur.[71] Ancak ayeti okurken "وَرَسُولُه" kelimesini damme yerine "وَرَسُولِه" şeklinde kesralı okumuştur. Bunun üzerine bedevi "*şayet Allah peygamberinden berî ise ben de ondan berîyim*" demiştir. Bu durumdan haberdar olan Hz. Ömer bedeviyi yanına çağırmış ve ondan yaşadığı olayı dinlemiştir.

[68] Ali Abdulvahit Vâfî, *Fıkhu'l-Luga*, Daru Nahdati Mısır, Kahire, 1997, s. 169.
[69] Ali en-Necdi, Nasıf, *Tarihu'n-nahv*, Dâru'l-Marife, Kahire, 1978, s. 3.
[70] Ebu't-Tayyib, Abdulvahid b. Ali, el-Luğavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, Kahire, 1993, s. 23.
[71] Tevbe, 9/3.

Daha sonra Hz. Ömer ayetin doğru okunuşunun dammeli olduğunu bu kişiye söylemesi üzerine aynı kişi "*öyle ise Allah ve Râsûlü'nün berî olduğu kimselerden ben de berîyim*" demiştir. Bu olaydan sonra Hz. Ömer dili iyi bilmeyenlerin Kur'an öğretmelerini yasaklamış ve Ebu'l- Esved'e (ö. 69) dilin kaidelerini oluşturmasını emretmiştir."[72] Ne var ki kelimelerin harekelerinde yapılan benzeri yanlış kullanımlar Arap olmayan Acemlerle ve okuma yazma bilmeyen halkla sınırlı kalmamış zamanla fasih Araplar arasında da görülmeye başlamıştır. Örneğin Araplar arasında fesahati ile meşhur olan Haccâc İbn Yusuf'un (ö.96/714) bir defasında aşağıda verilen ayeti hatalı okumuştur.

﴿قُلْ إِنْ كَانَ ءَابَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا **أَحَبَّ** إِلَيْكُمْ﴾

De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez."[73]

Ayette geçen أَحَبَّ kelimesi كان'nin haberi olduğu için mensûb okunması gerekirken yanlış bir biçimde dammeli olarak okuduğu rivayet edilmektedir.[74]

Gerek Araplar gerekse Arap olmayanlar arasında görülen yanlış kullanımlar dilin korunması gerektiği fikrini doğurmuş, bu da nahiv ilminin doğuşuna nedenlerinden biri olmuştur.

- **Kelimelerdeki telaffuz hataları**

Zamanla kelimelerin yanlış telaffuz edilmesi ve mahreçleri yakın harflerin birbirinin yerine kullanılmaya başlaması kelimelerin doğal olarakta dilin bozulmasına

[72] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, s. 8. Âlimler bu rivayetin kimin zamanında meydana geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan bazıları yukarda anlatıldığı gibi Hz. Ömer derken diğer bir grup Hz. Ali daha başka bir grup ise Ziyad İbn'u Ebihi zamanında meydana geldiğnifeldiğni ileri sürmüşlerdir. Bkz. Ebû Sa'îd el-asan İbn Abdillah es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeytî, Muhammed Abdu'l-Mün'im Hafacî, Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el- Halebî, Mısır, 1955, s. 10-16.

[73] Tevbe, 9/24.

[74] Şevkî Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1992, s. 12.

nedenleri arasındadır. Bu yanlışlar dili koruma çabalarını tetiklemiştir. Bu çerçevede Abdurrahman İbn ‘Aclân'dan şöyle rivayet bulunmaktadır. Hz. Ömer, ok atan iki adamın yanından geçerken birisinin أصبت (*isabet ettin*) yerine أسبت (*kötü söz söyledin*) dediğini duyunca adama yönelerek şöyle demiştir: “*Yanlış konuşmanın kötülüğü, kötü atıştan daha fenadır*”.[75] Benzer şekilde Câhız (ö.255), çölde yaşayan ve fasih Arapça konuşan bedevi Araplar arasında bile kelimelerin yanlış kullanıldığını ve هذه عصاي (*bu benim asamdır*.) ifadesinin هذه عصاتي şeklinde kullanımının ilk dikkat çeken yanlışlar arasında olduğunu rivayet etmektedir.[76] Hatta dildeki bu yanlış kullanımlar Peygamber efendimiz hayatteyken başlamış ve sonrasında artarak devam etmiştir. Peygamberimizin Arapçayı yanlış konuşan birini işitince yanındaki sahabelere “*kardeşiniz yanlış yaptı onu düzeltin*” [77] şeklinde buyurduğu rivayet edilirken başka bir rivayette ise “*Ben Kureyş’tenim ve Benî Sa’d kabilesinin yanında yetiştim. Arapça konuşurken nasıl lahn (yanlış) yapayım!’’*[78] şeklinde buyurmuştur.

Gerek Hz. Ömer’den nakledilen, gerek Câhız’dan aktarılan görüş, gerekse Hz. Peygamber'e (s.a.v.) atfedilen rivayetler Arap dilinde yanlış kullanımların ortaya çıktığını göstermektedir. Bu tür yanlış kullanımlar nahiv kurallarının tespiti konusunda bilginleri harekete geçiren unsurlar arasındadır. Bu konuda anlatılan kıssalar, tarih ve karakterleri bakımından farklılıklar gösterip ayrıntılarda birbirinden farklı bilgiler içerse de Müslümanların Kur'ân’ın doğru okunması konusunda büyük bir hassasiyet gösterdiklerinin bir delilidir.

1.3.2. Kur'ân’a Gösterilen Hassâsiyet

Müslümanların Kur’an-ı Kerim’i indirildiği gibi okuyup onun doğru anlaşılması hususunda büyük çaba gösterdikleri bilinmektedir. Kur'ân’ın doğru okunup anlaşılması konusunda Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken bir sorun

[75] Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl İbn İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî, *Edebu’l-Müfred*, Hadis No: 881.
[76] Ebû Osman Ömer İbn Bahr, Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, , thk. Abdüsselâm M. Hârûn, C. II, Mektebetu’l-Hanci, Kahire, 1998, s. 219.
[77] Muttakī el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl fî Süneni’l-Aḳvâl ve’l-Ef‘âl*, thk. Hayyânî ve Saffet es-Sekka, C. I, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, t.y. s. 151.
[78] Celâluddin İbn Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmi’u’s-Sağir fi Ehâdîsi’l-Beşîri’n-Nezîr*, C. I, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 232.

bulunmamaktaydı. Ancak zamanla İslam'ın beşiği olan Mekke ve Medine'de yaşayan vahyin ilk muhatapları olan halkın arasına diğer bölgelerden İslamı kabul edenlerin ve ticaret amaçlı bu şehirlere gelenlerin karışmasıyla dilde yanlış kullanımlar oluşmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra fetihlerle beraber Müslüman Arapların, fethedilen bölgelere gidip bölgenin halkıyla etkileşime girmeside dilde yanlış kullanımlar meydana gelmiştir. Bu da Kur'an'ın yanlış okunmasına ve yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur.

Bu yanlış okuma ve anlama Müslüman âlimleri, Kur'ân'ın doğru okunması ve anlaşılması için nahiv kurallarını tespite yöneltmiştir.

Aslında Arap dilinin kurallarının ortaya çıkmasının ve sistematik hale gelmesinin en önemli nedeni bizzat Kur'ân'ın varlığıdır. Onun doğru okunup anlaşılmasını Müslüman âlimlerin kendilerine birincil görev edinmişlerdir. Diğer yandan Kur'ân'ın mu'ciz ve tahriften korunmuş olma özelliğiyle dil kurallarının tespitinde emsalsiz bir kaynak teşkil etmiştir.

1.3.3. Arapça Öğretim İhtiyacının Doğması

Her toplum gibi Arap toplumu da kendi dilini yeni nesillere öğretme çabası içinde olmuştur. Nitekim Arapların, Arap olmayan ve Arapçayı iyi bilmeyen kadınlarla yaptıkları evlilikler sonucu doğan çocuklar annelerinden etkilenerek Arapçayı yanlış kullanmaya başlamışlardır. Doğal olarak bu durum iletişimlerini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Arapların göçebe hayattan yerleşik hayata geçmeleri ve şehirlerde yaşamaya başlamaları Arapçanın fasih konuşulduğu çöllerden uzak kalmalarına neden olmuştur. Bu da dildeki yanlış kullanımları arttırmıştır ve yeni nesilerin fasih Arapçayı doğru bir şekilde konuşup anlamalarını zorlaştırmış ve Arapça öğretiminin ihtiyacı doğmuştur[79]

Bunun yanı sıra Arapların acemlerle karışması Arapçanın asıl hüviyetini kaybetmesi endişesini beraberinde getirmiştir. Bunun önüne geçebilmek için Araplar dili koruyacak kurallar oluşturmaya başlamışdır. Ayrıca Araplarla birlikte yaşayan acemler doğru konuşup yazabilmek için fasih Arapçayı öğreten yazılı eserlere ihtiyaç

[79] Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-Ahbâr*, C. II, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1930, s. 158.

duymuş ve bu ihtiyaçlarını giderecek bilgileri toplamaya itmiştir.[80]

Arapçanın öğretimine duyulan yukarıda bahsi geçen ihtiyaçlar dil kurallarının tespitini hızlandırmış ve nahiv ilminin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

1.4. İlk Dönem Arap Dili Çalışmaları ve Dil Ekollerinin Oluşum Süreci

1.4.1. İlk Dönem Dil Çalışmaları

İslamiyet öncesi Arapların dil kurallarını derlemeye yönelik bir çalışma içinde bulunduklarına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bunun sebebi daha önce ifade edildiği gibi fasih Arapçanın doğallığını koruması ve henüz Acemlerle İslam sonrasında var olan bir düzeyde etkileşimim gerçekleşmemiş olmasıdır. Bundan dolayı Arapların Hintliler, Yunanlılar gibi bazı toplumlara nisbeten dil çalışmalarında geri kaldığı söylenebilir. İslam geldikten sonra da müslümanlar dil merkezli çalışmalar yürütmekten ziyade ilk iş olarak hadis, tefsir, fıkıh gibi İslâmî ilimlere yönelmiştir. Dil merkezli ilimlere ağırlık vermeye başlamaları da esasında bizâtihi dinin kendisinden ve dinî ilimlerden ileri gelmekteydi. Nitekim ilk dönem yapılan dil çalışmalarının şer'î ilimlere matuf araştırmalar olduğu görülmektedir. Örneğin İbn Abbâs Kur'an'daki anlaşılması zor garib kelimeleri tespit edip şerh etmesi ile Ebu'l-Esved'in *Naktu'l-Masâhif* çalışması bu dönemde yapılan dil çalışmaları arasında yer almaktadır Bu iki çalışmanın ortak yönü müstakil dil araştırması olmaktan ziyade Kur'an merkezli çalışma olmalarıdır.[81] Bu bağlamda Suyûtî şu değerlendirme de bulunmaktadır: "*Hicri ikinci asrın ortalarında Müslüman âlimler hadisleri yazmaya, fıkıh ve tefsir alanlarında eserler vermeye başlamıştır. Bu ilimlerin tedvini tamamlandıktan sonra ise şer'î ilimlerin dışında nahiv, sarf gibi ilimlerde eserler yazmaya yönelmişlerdir."*[82]

Ahmed Emîn, Arapça dil kaidelerinin çoğunun Abbasîler döneminde yazıldığını ifade etmekte ve Arapça ilk dil çalışmalarının dilin müfredatını/söz dağarcığını toplamak olduğunu belirtmektedir.[83] Bu işlem ise yazılı olmaktan ziyade ezbere dayalı bir toplama ve sınıflandırma hareketi olmuştur. Ahmed Emin bu konuyu

[80] Dayf, *Medârisu'n-Nahviyye*, s. 11-12.
[81] Ahmed Muhtar Ömer, *el-Bahsu'l-Lugavî inde'l-'Arab*, Kahire, Alemu'l-Kutub, Kahire, 2010, s. 80.
[82] Suyûtî, *Tarih-i'l Hulafa*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye Beyrut, t.y. s. 173.
[83] Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, C.I, Mektebetu'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire, 1964, s. 298

şu şekilde ifade etmektedir "*İlk asırda dil hakkında çalışma yapan bilginler ulaşabildikleri müfredatı yazarak duydukları her farklı kelimeyi sınıflandırma yapmaksızın kayıt altına almıştır*."[84] Toplama süreci tamamlandıktan sonra dil âlimleri toplanılan müfredatı bölümlere ayırarak sınıflandırmıştır.

Bu âlimler çalışmalarında farklı metotlar takip etmiştir. Âlimlerin bir kısmı dil bilgilerini konularına göre sınıflandırırken diğer bir kısmı ise cahiliye şiirlerine yönelmiş ve onları kayıt altına alarak kapalı ve anlaşılması zor yerlerini açıklamıştır. Bu çalışmalar sözlüklerin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Bu bağlamda yazılan ilk eser Halil İbn Ahmed'in *el-Ayn* adlı sözlüğüdür. Nahiv çalışmaları ise Arap dilinin müfredatı toplandıktan sonra başlamıştır. Çünkü nahiv kurallarının oluşturulması dilin müfredatının derinlemesine incelenmesinden sonra yapılabilirdi. Bu çerçevede Suyûtî'nin Abdullatif Bağdadi'den yaptığı rivayet dikkat çekicidir: "*Bil ki dilcinin görevi sadece Arapların neyi nasıl konuştuklarını nakletmektir. Nahivcinin görevi ise dilcilerin naklettiği şeylerde tasarruf ve kıyas yapmaktır. Bu durum aynı hadisciler ile fıkıhçıların yaptığı işleme benzemektedir. Nitekim hadisciler sadece hadisi naklederken fakihler ise onlardan aldıkları hadislerin illetlerini tespit eder ve benzerlerine kıyas ederler*.[85]"

Ebu'l-Esved ve İbn Abbâs'ın öncülüğünde dinin etkisiyle yapılan ilk dilbilimsel çalışmalar, Kur'ân'ın noktalaması yoluyla harekelenmesi ve garibu'l-Kur'ân çalışmaları ile kendini göstermiştir. Bu çalışmalar, Aruz ilminin kurucusu aynı zamanda Sibeveyh'in hocası olan Halil İbn Ahmed' el-Ferâhidî ile beraber hızlanmış ve hicrî II. asır büyük dilcilerin yetiştiği ve ekolleşmenin başladığı dönem olmuştur. İlk dönemdeki çalışmaları ses bilim, sözlük bilim ve gramer (sarf-nahiv) olmak üzere üç başlık altında ele alınabilir.

1.4.1.1. Sesbilim

İlk dil bilginleri sesleri ayrı bir ilim olarak ele almayıp diğer dil ilimleri içerisinde incelemiştir. Örneğin nahiv kitaplarında seslerle ilgili konular genel olarak başka konulara giriş mahiyetinde zikredilen bilgilerden oluşmaktadır. Sibeveyh *el-Kitab,* Muberred el-*Muktadab,* Zeccâcî ise el-*Cümel* adlı eserinde sesleri her biri

[84] Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm,* I, s. 302-C. II, s. 263-264
[85] Suyûtî, *el-Müzhir*, I, s. 59.

idğam bahsine girmeden önce ele almıştır.

Sesleri ilk kez müstakil olarak ele alan ise İbn Cinnî'dir. Nitekim o, *Sirru Sınâ'ati'l-İ'râb* adlı eserinde sesle alakalı olan konuları "*Hece harflerinin adedi, sıralanması ve mahreçleri", "seslerin genel nitelikleri ve farklı şekillerde taksim edilmesi", "kelimenin sıgasında i'lal ve idğam gibi değişikliklerin seslere arız olması"* ile *"uzak seslerden sözcüklerin türetilmesi"* olmak üzere dört başlık altında incelemiştir.[86] İlk kez İbn Cinnî tarafından dile getirilen *'ilmü'l-esvât* terimi[87] halen günümüzde kullanılmaktadır.

1.4.1.2. Sözlükler

Daha önce de ifade edildiği üzere ilk dönem lügat çalışmaları temelde Kur'an ve hadislerde bulunan garib kelimelerin, cahiliye şiiri, atasözleri ve hutbelerde geçen kelimelerle açıklanmasından ibaretti. Bu dönemde yazılmış ilk eser İbn Abbas'a (ö. 68/687) nispet edilen ve talebeleri tarafından yazılan *Garîbu-l Kur'an* adlı eserdir.[88]

İlk dönem dil bilginlerinin lugat çalışmaları için mu'cem/sözlük isimlendirmesini kullanmadıkları görülür. Bu terim daha sonraki dönemlerde yapılan lugat çalışmalarında dikkat çeker. Ancak şunu belirtmek gerekir ki "mu'cem" isimlendirmesi dil bilginlerinden önce hadisçiler tarafından kullanılmış bunu kullanan ilk hadisçinin İmam Buhârî (ö. 256) olduğu rivayet edilmiştir.[89]

Arapça sözlükler incelendiğinde lafız ve konu merkezli olmak üzere iki ayrı şekilde yazıldıkları görülmektedir.

Lafız temelli sözlüklerde üç farklı metot kullanılmıştır.

1.4.1.2.1. Ses ve Mahreç Esas Alınan Sözlükler

Bu sözlükler kelimelerin sıralamasında harflerin ses ve mahreçleri esas alınarak yazılmıştır. Bu sıralama boğaz harflerinden başlayıp dudak harfleri ile biter ardından illet harflerinin mahreçleri esas alınır. Örneğin: Halil İbn Ahmed'in, *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eseri bu sistemle yazılmıştır. Eserde harflerin sıralanması, "ع" harfi

[86] Ebû'l-Feth Osman, İbn Cinnî, *Sirru Sınâ'ati'l-İ'râb,* thk. Hasan el-Hindâvi, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1993, muhakkikin önsözü, s. 18
[87] İbn-i Cinnî, *Sirru Sınâ'ati'l-İ'râb*, s. 3
[88] İbn Abbâs, *Garîbu'l-Kur'ân*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrût 1993.
[89] Adnan el-Hatîb, *el-Mu'cemu'l-Arabî Beyne'l-Mazî ve'l-Hâzır*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1994, s. 30-34.

ile başlatılıp "أ" harfi ile bitirilmiştir.

1.4.1.2.2. Alfabetik Sıralama Esas Alınan Sözlükler

Bu tür sözlüklerde hecelerin sırası esas alınmaktadır.bu sözlüklerin sıralamaları incelendiğinde aralarında bazı farklılıkları bulunduğu dikkat çekmektedir.

Bu farklılıkları üç başlıkta toplamak mümkündür.

a. Kelimedeki İlk Harfi Esas Alan Sözlükler

Bu sözlüklerde iki farklı dizim söz konusudur.

Birincisi kelimede bulunan hece harflerinin alfabetik sıralamasında önce olan harfin kelime içindeki konumuna bakılmaksızın dizim yapılmasıdır. Örneğin Ebû Bekir Muhammed İbn el-Hasan İbn Dureyd (ö. 321/931) *el-Cemhere* adlı sözlüğünü bu şekilde telif etmiştir. Bu sözlükte ذهب kelimesini bulmak için yapılan sıralama ilk önce بذه bulunur, sonra bu grup altında ذبه ulaşılır daha sonra bunun altında yer alan ذهب kelimesine ulaşılır.

İkincisi ise kelimenin alfabetik sıralamasına bakılmaksızın ilk harfini esas alan sözlüklerdir. Erken dönemlerde ortaya çıkan bu sistemle yazılan ilk eser Ebû 'Amr İshâk İbn Mirâr eş-Şeybânî'nin (ö. 213/828) telif etmiş olduğu ve 1974 yılında üç cilt olarak Kahire'de basılan *Mu'cemü'l-Cim* adlı sözlüktür. Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fârîs'in (ö. 395/1004) telif etmiş olduğu *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga* isimli eseri de bu sistemle yazılan sözlükler arasındadır. Eserin her bir bölümü (harf) "*muzâ'af*", "*sülasi mücerred*" ve "*üçten fazla harften oluşan kelimeler*" olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Fakat müellif eserinde kelimenin ilk harfinden sonra gelen ikinci harfi esas alarak kitabını düzenlemiştir. Şöyleki kelime 'ayn harfi ile başlamışsa bu harften sonra gelen harflerle devam etmekte daha sonra öncesindeki harfe gelmektedir. Örneğin عبد kelimesi عقد kelimesinden sonra gelmektedir. Çünkü "kaf" harfi "ayn" harfinden iki harf sonradır, "be" harfi ise harflerin tamamı tamamlandıktan sonra gelmektedir.

Bunun yanı sıra bu sistemde yazılan mücerred ve mezid fiil ayrımı yapmayan sözlükler de bulunmaktadır. Bu sözlükler Garibu-l Kur'an ve hadis kitapları gibi genel

olarak belli kelimeleri açıklamak için yazılmıştır. Bu tertiple yazılan ilk eser İbn Vellad Mısrî'nin (ö. 332) *el-Maksûr ve'l-Memdûd* adlı kitabıdır. Bu eser ilki 1900'lerde ikincisi ise 1908 yılında tahkiksiz ve düzeltme yapılmaksızın iki defa basılmıştır. Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502 /1108) *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'an*'ı ve Mecduddin İbnu'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*'i bu sistemle yazılan sözlüklerdendir.

b. Kelimenin Son Harfini Esas Alan Sözlükler

Bu sözlükler kelimenin yalın hali esas alınıp alınmamasına bağlı olarak iki farklı metotla yazılmıştır.

İlk metoda örnek olarak İsmail İbn Ahmed el-Cevherî'nin (ö. 393) *Tâcu'l-Luga* ve *Sıhâhu'l-'Arabiyye* adlı eserleri gösterilebilir. Müellif eserinde son harfleri aynı olan kelimeleri tek bab altında toplamış daha sonra kelimeleri alfabetik sıraya göre düzenlemiştir. Örneğin ذهب kelimesi "ba" babının "za" faslındadır.

İkinci metoda örnek olarak Ebu Bişr el-Yemân İbn Yemân İbn Ebi'l-Yeman el-Bendenici' nin (ö. 284) *et-Tekfiyetu fi'l-Luga* adlı eseri gösterilebilir. Müellif eserinde kelimenin son harfinin zâid veya aslî olmasına bakmaksızın, şiirlerde geçen kelimelerin son harflerini esas almıştır. Bunun sebebi olarak yazarın eserini telif ederken şairlere yardımcı kaynak olmasını hedeflemiş olması gösterilmektedir.[90] Bu durum ise müellifin birkaç yerde zaid harflerden dolayı bir kelimeyi manasını vermeden kafiyedeki yerinin değişmesi sebebiyle tekrar etmesinden anlaşılmaktadır. Örneğin, müellif bir kafiyede كبير kelimesini diğer bir kafiyede ise كبيرة kelimesini zikretmiştir. Aynı şekilde müellif bir harf bölümünde kelimeleri zikrederken, türemiş (mezid) kelimelere gelince "*diğer bir kafiye*" diyerek geçiş yapmaktadır. Örneğin "ra" babında kelimeleri العسر–البشر–النجر–المجر şeklinde sıraladıktan sonra قافية أخرى /*başka bir kafiye* diyerek جبيرة–صغيرة–كبيرة–الميرة kelimelerini zikretmiş, ardından yine قافية أخرى /*başka bir kafiye* diyerek تظاهر–تضافر–عذافر–قماطر kelimelerini vermiştir. Yazarın sınıflandırmada kafiyeyi esas aldığını gösteren diğer bir delil ise "elif" harfini *memdud*

[90] Adnan El-Hatîb, el-Mu'cemu'l-Arabî Beyne'l-Mazî ve'l-Hâzır, s. 30-34.

ve mehmuz olmak üzere iki ayrı bab altında zikretmesidir.[91] Sözlük ilk defa 1974 Irak'ta Vakıflar bakanlığının desteğiyle Halil İbrahim el-Atiyye tarafından tahkik edilip basılmıştır.

c. Harflerin Yazılışını Esas Alan Sözlükler

Bu sözlükler harflerin yazılış ve benzerliklerini esas alarak üç harfliyle başlayıp sonra iki harflilerle devam edip tek harflilerle bitmektedir. Bu tür sözlüklerin ilk temellerini nahiv âlimleri atmıştır. Örneğin Sibeveyh *el-Kitab* adlı eserinde sîgaları isim ve fiil olmak üzere iki fasılda zikredip her biri için örnek vermiştir. Sibeveyh eserinde 308 isim ve 34 fiile yer vermiştir.[92]

Bu alanda yazılan ilk müstakil sözlük Ebû İbrâhîm İshâk İbn İbrâhîm el-Fârâbi'nin (ö. 350/961) *Dîvânu'l-Edeb fî Beyâni Lugati'l-'Arab* adlı eseridir. Müellif eserine yazdığı mukaddimesinde nahiv ve sarfla alakalı birçok konuya değinmiş ve sözlük hakkında birçok bilgiye yer vermiştir. Müellifin altı bölüme ayırdığı ve her bir bölümü kitap üst başlığıyla verdiği eserinde bölüm başlıkları şu şekildedir: *Kitâbu's-Sâlim, Kitâbu'l-Muzâ'af, Kitâbu'l-Misâl, Kitâbu Zevâti's-Selâse, Kitâbu Zevâti'l-Erba'a ve Kitâbu'l-Hemze*. Ayrıca eserde her bir kitab üst başlığı altında isimler ve filler şeklinde iki ayrı alt başlığa yer verilmiş ve her bir bölüm mücerred/yalın ve mezid/eklemeli olmak üzere farklı bir taksime tabi tutulmuştur. Esere sülâsi mücerred fiiller ile başlanılıp mezid fiiller ile devam edilmiş, daha sonra ise rübai mücerred ile başlanılıp rübai mezidler ile devam edilmiştir. Müellif kelimelerin sıralamasında kelimenin son harfini esas almış ve bunları da kendi içerisinde alfabetik sıraya göre düzenlemiştir. Eser 4 cilt olarak basılmıştır.

1.4.1.2.3. Konu Esas Alınan Sözlükler

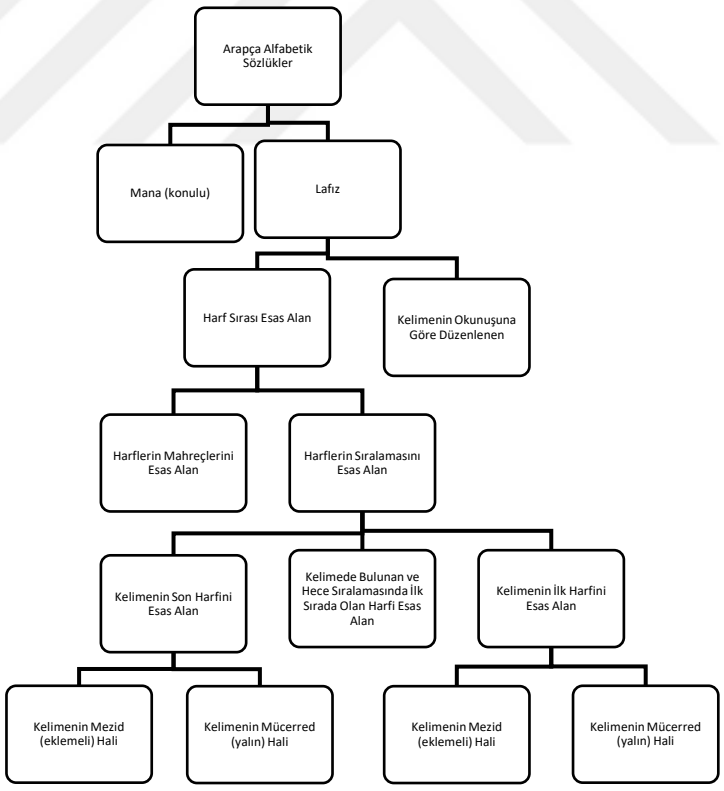
Bu tür sözlüklerde kelimeler konular esas alınarak tertip edilmektedir. Bu metotla sözlüklerin yazımına diğer metotlarla yazılan sözlüklerden daha önce başlandığını söylemek mümkündür. Bu tür sözlükler başlangıçta belirli konular ekseninde yazıldığı için kapsamlı eserler değillerdir. Ebu Malik Amr'ın *Halku'l-İnsan ve el-Hayl*'ı ile Ebu Hayra Nehşel İbn Zeyd el-A'rabî'nin (ö.153/770) *el-Haşarat* adlı

[91] Ebu Bişr el-Yeman b. Ebi'l-Yeman el-Bendenicî, *et-Tekfiyetu fi'l-Luga*, thk. Halil İbrahim el-Atiyye Matbaatu'l-ânî, Bağdat, 1976,

[92] Amr b. Osmân es-Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Hârûn, C. II. Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 2003, s. 315.

eserleri bu metotla yazılmış ilk sözlüklerdir. Hicri V. asırda İbn Sîde'nin kaleme aldığı "*el-Muhassas"* adlı eser[93] bu alanda yazılmış en kapsamlı eserdir. Müellif eseri telif ederken daha önce yazılmış bütün eserlerden faydalanmıştır. Ayrıca o, birçok nahiv ve sarf konusunu da eserine eklemiş ve bunlara gerek şiir gerekse nesirden istişhadda bulunmuştur. Konulara göre başlıklara ayrılan eserin her üst başlığı, konusu itibariyle farklı alt başlıklara ayrılmıştır. Örneğin *Kitab'u Halki'l-İnsan* üst başlığı altında *Babu'l-Haml ve'l-Vilâde, Esma'u ma Haraca ma'l-Veled…* gibi alt başlıklar kullanmıştır. Eser 17 cilt olarak basılmıştır.

Ebu İshak İbrahim İbn İsmail İbn Ahmed İbn Abullah el-Ecdâbî'nin yazmış olduğu *Kifâyetü'l-Mutehaffiz ve Nihâyetu'l-mütelaffiz* adlı eser bu tür sözlüklerdendir. Eser, 55-80 sayfa civarında küçük hacimli olmasına rağmen birçok faydalı bilgi barındırmaktadır. Bundan dolayı olacak ki esere birçok âlim tarafından şerh ve izahlar yazılmıştır. Ayrıca eser İbn Malik gibi birçok âlim tarafından şiirleştirilmiştir. Arapçadaki başlıca sözlükbilim çalışmaları şematik bir üslupla aşağıda şöyle verilmiştir.

[93] bkz.Yusuf Karataş, "Kavram Alanı Kuramı Açısından İbn Sîde'nin Elmuhassas Adlı Sözlüğü Üzerinde Bir Değerlendirme" III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, ESOGÜ Yayınları, Eskişehir, 2017, ss. 920-934.

1.4.1.3. Nahiv-Sarf

1.4.1.3.1. Nahiv İlminin Tanımı

النحو/Nahiv kelimesi, sözlükte (نَحَا) fiilinin mastarı olup, aynı zamanda isim (yönelmek) ve zarf (yol) olarakta kullanılmıştır.[94] Bu kelime, yaygın olarak yedi anlamda kullanılan çok anlamlı bir sözcüktür.[95] Bu manalar şu şiirde toplanmıştır.[96]

للنحو سبع معانٍ قد أتت لغة جمعتها ضمن بيت مفردٍ كمُلا

قصد ومثل ومقدار وناحية نوع وبعض وحرف فاحفظ المثلا

Nahiv kelimesinin lugatta yedi manası vardır.

Tamamını bir beyitte topladım.

Yönelme, benzerlik, mikdar, taraf,

Tür, parça ve değiştirme bu örneği iyi kavra.

Nahiv kelimesinin sözlük anlamları göz önünde bulundurulduğunda onun en temel anlamının yönelme olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin نحوتُ نحوَه/*ona doğru yöneldim* cümlesinde bu anlama yer verilmiştir. Aynı şekilde, نحوَ الكلام/ o*nların sözü gibi* cümleside Arapların konuştuğu gibi Arapçayı konuşmayı ve onların dile uyguladıkları kuralları uygulamayı ifade etmektedir.[97]

Terim olarak Nahiv kelimesinin birçok tarifi yapılmıştır. İlk dönem kaynaklarında yapılan tarifler incelendiğinde bu ilmin daha kapsamlı bir manada kullanıldığı görülmektedir. Bu tariflere göre nahvin, kısmen de olsa sarf ilminide içine aldığı anlaşılmaktadır. Nahiv ilmini geniş manada tanımlayan ilk dil bilgini İbn

[94] Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mukrim İbn Manzûr el-Mısrî, *"Lisânu'l-'Arab"*, C. XIV, Dâru's-Sadr, Beyrut 1999. s. 76.
[95] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* XIV, s. 76.
[96] Muhammed b. Mustafa el-hudari, *Hâşiyetul Hudari 'alâ Şerhi ibni'l 'Akîl*, C. I, Dârul Fikr, Lübnan, 1987, s. 10.

Cinnî'dir. Nitekim o *el-Hasâis* adlı eserinde bu ilmi şu şekilde tarif etmiştir:

انتحاء سمت كلام العرب في تصرفه من إعراب وغيره، كالتثنية والجمع والتحقير والتكسير والإضافة والنسب والتركيب وغير ذلك ليلحق من ليس من أهل اللغة العربية بأهلها في الفصاحة فينطق بها وإن لم يكن منهم

Nahiv, Arap olmayanların fesahat açısından dilin asıl sahiplerine katılıp onlardan olmasalar bile onlar gibi konuşabilmeleri için Arapların konuşma ve anlatımlarının, i'râb tensiye, cem', tahkir, teksir, nisbet, izafet gibi ve diğer başka hususlarda takip edilmesidir.[98]

İbn Cinnî'den sonraki âlimlerin bir kısmı bu tarifi koruduğu görülür. Örneğin İbn Mâlik'in (ö.628) *Elfiyye* adlı eserinin önemli şârihlerinden biri olan Muhammed ibn isa el-Eşmûnî (ö.917) nahiv ilmini şöyle tarif etmiştir:

هو العلم المستخرج بمقاييس المستنبطة من استقراء كلام العرب الموصلة إلى معرفة أحكام أجزاءه التي ائتلف منها

Nahiv: Arap dilinin tüme varım yoluyla incelenmesiyle elde edilen ve bu dili oluşturan kelimelere ait hükümlerin bilinmesini sağlayan kıyaslarla ortaya konan, ilim dalıdır.

Eşmûnî şarihi olan Muhammed ibn Ali es-Sabbân (ö. 1206.) da bu kullanımın ilk dönem nahivcilere ait olduğunu ifade etmektedir.[99]

Nahiv ilmi müteahhirûn ulema/son dönem bilginleri tarafından ise şu şekilde tarif edilmiştir:

علم يبحث فيه عن أحوال أواخر الكلم إعرابا وبناء

Nahiv, kelimelerin sonlarında meydana gelen hallerini i'râb ve binâ açısından inceleyen ilim dalıdır.

النحوي/*nahivci* kelimesi nahiv kelimesinin sonuna nispet yâ'sı getirilerek türetilmiş, nahiv ilmi ile meşgul olan âlimler anlamındadır. Kelimenin çoğulu nahvî kelimesinin sonuna vâv ve nun getirilerek türetilen النحويون/nahivciler kelimesidir.

[98] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 34.
[99] Ebû İrfan Muhammed es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî*, C. I, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998, s. 16.

Ayrıca cem'i-mükesser olarak النحاة/nuhât kelimeside bu manada kullanılır. Şu var ki bu kelime ناحٍ/الناحي kelimesinin çoğulu olup bu kelime, nahivci manasında kullanılmamaktadır.[100]

1.4.1.3.2. Nahiv İlminin Geçirdiği Aşamalar

Nahivin müstakil bir ilim dalı olmadan önce geçirmiş olduğu evreler farklı isimlerle anılmaktadır. Bu evreler üç başlıkta ele alınabilir.

I. el-Arabiyye

Nahiv ilmi ilk evrede "العربية" ismi ile anılır. Nitekim bu terimin ilk dönem Müslümanlar tarafından çölde yaşayan bedevilerin konuştuğu ve Kur'an'ın indirildiği fasih Arapçayı ifade etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Hz. Ömer'in تعلموا العربية فإنها تثبت العقل وتزيد في المروءة

Arapçayı öğrenin çünkü Arapça aklı sağlamlaştırır ve mürüvveti arttırır.[101] sözünde geçen العربية kelimesi bu anlamda kullanmıştır.

Aynı şekilde bu terimin daha sonra ki dönemlerde de bu manada kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin Ebu'l Esved ed-Dueli'den ilk dönem tabakat kitaplarında şu şekilde bahsedilmektedir.

وكان أول من أسس العربية وفتح بابها وأنهج سبيلها ووضع قياسها أبو الأسود الدؤلي

Arabiyye ilminin kurucusu olup başlatan, metodlarını belirleyen ve kıyaslarını vaz' eden/ortaya koyan kişi Ebu'l Esved'dir.[102]

Dil ekolleri kurulmaya başlayınca 'Arabiyye kelimesinin manasının da genişletildiği ve dil üzerinde yapılan bütün araştırmaları kapsayıcı bir mana yüklendiği anlaşılmaktadır. Nitekim nahiv ilminde ilk ve kapsamlı eser olma özelliğine sahip

[100] Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfî Istılâhâti'l-Ulûm ve'l-Funûn*, C.II, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1996, s. 1684.

[101] Ebû Bekir Muhammed İbn Hasan, Ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Maârif, Kâhire1984, s. 13.

[102] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sellâm İbn Ubeydillâh İbn Sâlim el-Cumahî el-Basrî, *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şuarâ,* Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001 s. 12.

Sibeveyh'in (ö.180) *el–Kitab* adlı eserinde şöyle bir bölüm adı bulunmaktadır.

هذا باب علم ما الكلم من العربية

Bu bölüm Arabiyyede kelimelerin neler olduğu hakkındadır.[103]

Zira eser buna benzer bölümlerin yanı sıra, nahiv, sarf, fıkhu'l-luğa, belağat kıraat, aruz ve lehçeler ile alakalı birçok meseleyi içermektedir. Bu da العربية teriminin geniş mana ile kullanıldığını göstermektedir. Sibeveyh'in başlatmış olduğu bu anlam genişliği sonraki dilciler tarafından da uzun bir müddet devam ettirilmiştir. Örneğin Arap diline önemli katkıları bulunan dilbilimcilerden Muberrid (ö.286) *el-Muktadab,* İbn Serrâc (ö. 316) *Usulu'n-Nahv*, Zemahşerî (ö.538) el-*Mufassal* ve İbn Malik *Elfiyye* adlı eserlerinde bu terimi geniş manada kullanmıştır.

'Arabiyye kelimesi, nahiv ilmi müstakil bir ilme dönüşmeden önce kullanılmaya başlanmış ve hicrî VII. asra kadar dil âlimleri tarafından kullanılmıştır.

II. 'İlmu'l-İ'râb

Nahiv ilminin ikinci evresinden علم الإعراب "ilmu'l-i'râb" olarak söz edilmiştir. Nahiv ilminin bu isimle anıldığı birçok tabakat ve edebiyat eserleri bulunmaktadır. Bu isimlendirmenin nahvin ilim olarak teşekkül etmesinden sonra da kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Nitekim bazı meşhur nahivciler eserlerinde bu ismi kullanmışlardır. Bu eserler arasında İbnu'l-Cinnî'nin *Sırru Sınâ'atil-i'râb*'ı ile İbn Hişam'ın (ö.761) *Muğni-Lebib*' adlı eseri gösterilebilir. Nahvin i'râb ismi ile anılmasında i'râb kelimesinin sözlük anlamlarının etkisi bulunmaktadır. Bu kelimenin sözlükte üç manasının belirgin olduğu görülmektedir. [104]

Birincisi *açıklamak* anlamındadır. Örneğin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisinde böyle bir kullanım vardır:

الثيب تعرب عن نفسها

Dul kadın, (evlilik hususunda) isteğini açıkça söyler.[105]

---

[103] Sibeveyh, *el-Kitâb,* I, s. 12.

[104] Celâluddîn Abdurrahman İbn Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-Nahv*, C. I, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 76.

[105] İbn Mâce, *"Nikâh",* 11; İbn Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, 1872

İ'râb kelimesinin bir diğer anlamı ise *bozukluğu gidermek*tir. Gramer kitaplarında geçen أعربتُ الكلام/*Sözdeki bozukluğu giderdim*.[106] cümlesini buna örnek olarak vermek mümkündür.

İ'râb kelimesinin üçüncü anlamı ise *sevmektir*. aşağıdaki ayette kelimenin bu anlamına yönelik bir kullanım vardır.

﴿عُرُبًا﴾ *(Kocalarını çok seven)*.[107]

İ'râb için yukarıda verilen her üç mananın nahiv ilminin işleviyle yakından alakalı olduğu ifade edilmekle birlikte kelimenin birinci manası olan "açıklama"nın bu ilme daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla nahiv ile i'râb arasındaki alakanın bu anlam üzerinden kurulması kanaatimize göre daha isabetli olacaktır.

Zeccâc (ö.311), nahiv ilminin ilmu'l-i'râb şeklinde isimlendirilmesinin gerekçesini isim ve fiillerin sonlarında bulunan i'râbın (harekelerin), kelimeye yüklenen manayı ortaya çıkarması olarak belirtmiştir.[108]

III. Nahiv

Üçüncü merhalede ise bu ilme nahiv ismi verilmiştir. Araştırmacılar bu ilme nahiv isminin verilme sebebi olarak farklı görüşler ileri sürmüş ve bazıları nahiv kelimesinin Süryanice olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşün ilk savunucularından biri *Tehzibu'l-Luga* müellifi Ezherî'dir. (ö. 370) İbn Manzûr (ö.711) Ezherî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "*Yunan dilini bilen güvenilir kişilerden rivayet edilmiştir ki Yunanlılar lafız ve onu araştırmayı konu edinen ilme nahiv ismini vermiş ve bu ilimle uğraşan kişiye de nahivci olarak adlandırmışlardır.*"[109]

Bu görüşe katılmayan İbn Manzûr, nahiv kelimesinin Arapça kökenli olup *yönelme* ve *yol* anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.[110] ed-Decnî'ye göre de gerek nahiv kelimesi

---

nolu hadis.

[106] عرِب kelimesi burada bozuldu manasındadır. Ancak kelime if'al bâbına nakledildilince sonra if'âl babında bulunan hemzenin ifade etmiş olduğu birçok manadan birisi olan izale manası verilebilecektir. Şayet burada hemze'nin bu manayı ifade ettiği varsayılırsa kelimenin manası bozukluğun giderilmesi şeklinde olacaktır.

[107] Vakia, 56/37.

[108] Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez Zeccâcî, *el-Îzâh fî İleli'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1986, s. 91.

[109] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s. 76.

[110] Araştırmanın ilgili bölümüne bkz. s. 29.

gerekse onun türevleri incelendiğinde bu kelimenin Süryanice olduğu görüşü delilsiz ve yanlıştır.[111]

Bu araştırmaya ilaveten nahiv kelimesi ve türevlerinin ilk dönem Arapçada kullanıldığını gösteren rivayetlerin bulunması da bunun Arapça kökenli bir kelime olduğunu teyit etmektedir. Ancak daha önce belirtildiği gibi ilk dönem dil âlimlerinin nahiv kelimesini bu ilmin ismi olarak kullanmadıklarını tekrar ifade etmek gerekir. Nitekim ilk dönemde bu ilmin ismi 'Arabiyye'dir. Bu kullanım Basra dil ekolünün ikinci tabaka âlimlerine kadar böylece kullanıla gelmiştir. Bu ilmin ismi olarak nahiv terimini ilk kullanan kişinin Abdullah İbn Ebi İshak el-Hadramî (ö.117) olduğu rivayet edilmektedir.[112]

Ayrıca bu ilmin nahiv şeklinde isimlendirilmesinde birkaç farklı olayın etkili olduğu rivayet edilmektedir. Bunlardan bir rivayete göre: Ali İbn Ebî Tâlib (ö.41/661), Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö.67/686)'ye Arapça dilbilgisinde uyulması gereken kurallar hakkında birtakım bilgiler vererek ona şöyle demiştir:

انح هذا النحو / *"Bu yolda yürü!"*.

Diğer bir rivayete göre ise Ebu'l-Esved ed-Duelî bazı nahiv kaidelerini yazdıktan sonra bunları Ali İbn Ebî TâlibİbnÂ'e gösterir o da şöyle der:

ما احسن هذا النحو الذي نحوته

"Takip ettiğin bu metod ne kadar güzedir."

Nahiv ilminin yukarıdaki gibi benzeri kullanımların akabinde النحو/*nahiv* ismini almış olduğu ön görülmektedir.[113]

İbn Fâris, "n-h-v" harflerinden oluşan bu kelimenin yönelmeyi ifade ettiğini, bundan dolayı da Arapçayı fasih Arapların konuştuğu gibi konuşabilmek için kurallar geliştiren bu ilim dalına isim olarak verildiğini ifade etmektedir.[114]

---

[111] Fethi abdulfettah ed-Decnî, *Ebû'l-Esved ed-Duelî ve Naşetu'n-Nahvi'l-'Arabî*, Vekâlatu'l-Matbûât, Kuveyt, t.y. s. 16-19.
[112] Sîrâfî, Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn, s. 45-46.
[113] Saîd el-Afgânî, *Min Tarihi'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y. s. 27.
[114] İbn Fâris, Ahmed b. Fâris, *el-Makâyîsu fi'l-Lugati*, thk, Şihabuddin Ebu Amr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998, s. 1017.

İbn Mânzûr ise nahiv kelimesinin yönelme manasından ziyade tahrif (değiştirmek) manası ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Sebep olarak da "nahivcinin kelamı, i'râbın birçok vechine değiştirdiğini" söylemiştir.[115]

Nahiv, 'Arabiyye ve i'râb kelimelerinden sonra bu ilmin adı olmuş ve bu isim günümüzde diğerlerine göre daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

IV. Diğer Evreler

Ayrıca bu ilme الكلام ve اللحن isimleri verildiğini ilk dönem kaynaklarında görmekteyiz. Örneğin Ebu'l Esved şöyle söylemiştir:

هؤلاء الموالي قد رغبوا في الإسلام ودخلوا فيه فصاروا لنا إخوة فلو علمناهم الكلام

"Bu Mevâlîler, İslâm dinini tercih ettiler ve kendi istekleri ile bu dine girdiler. Bizim kardeşlerimiz oldular. Keşke onlara Arapçayı öğretebilseydik" [116]

Hz. Ömer'in aşağıdaki sözünde ise اللحن kelimesinin nahiv ilmi ve arapçaya delalet ettiği görülmektedir:

تعلموا الفرائض والسنن واللحن كما تتعلموا القرآن

"Kur'an'ı Kerimi öğrendiğiniz gibi, faraizi, sünnetleri ve Arapçayı öğreniniz." [117]

1.4.1.3.3. Nahiv İlminin Ortaya Çıktığı Coğrafya ve Zaman

Nahiv ilminin İslamiyet'ten sonra ortaya çıktığı kesindir. Esasında sadece Nahiv değil, bütün Arapça ile ilgili dil bilimleri İslamiyet'ten sonra ortaya çıkmıştır. Nitekim İslam gelmeden önce Nahiv ilmi Araplar arasında bilinen bir ilim değildi. Bunun başlıca sebebi dillerinde bulunan doğallığın halen bozulmamış olması ve Acemlerle karışmamış olmalarından dolayı bozulma korkusu taşımamalarıdır.[118] Nahvin ortaya çıktığı coğrafya da Arap yarımadası'dır.

[115] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, s. 76.
[116] Sîrâfî, Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn, s. 17.
[117] Sîrâfî, Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn, s. 13.
[118] Hasrân, Abdullah b. Ahmed, *Merâhil'ut-Tetavvuru'd-Dersi'n-Nahv*, Dârul-Marife'l-Câmiiyye, İskenderiyye, 1993, s. 13.

Nahvin ortaya çıktığı coğrafya konusunda coğrafî konumu ve yaşam standartları nedeniyle Basra şehri dikkat çekmektedir. Araplar yerleşik hayata geçtikten hemen sonra yabancılar tarafından fazlaca göç alan ve ticaret yolu üzerinde bulunan Basra'da hicri ikinci asrın ikinci yarısında nahiv ilminin temelleri atılıp, Kur'an ilimleri çerçevesinde başladığı söylenilebilir. Bu ilim ilk başlarda fasih Arapçayı konuşma üslubu, kıraat ilmi, ayetlerin tefsiri ve yorumlarındaki görüş farklılıkları gibi konuları incelerken daha sonra inceleme alanı günümüzdeki nahiv ilminin konularına doğru evrilmeye başlamıştır. Bu ilmin, özellikle Basra'da kurulması ise buranın şehir olduktan sonra 30 yıl gibi kısa bir zaman içerisinde nüfusunun 120,000 gibi büyük bir rakama ulaşması gösterilebilir.[119] Nitekim farklı milletlerden oluşan ve nüfusun yoğun olduğu bu şehirde devletin resmi dili Arapçaydı. Burada bulunan Acemlerin fasih Araplar gibi Arapça konuşmamasından dolayı burada fasih Arapça ile birlikte Acemlerin konuştuğu ve içerisinde birçok yanlışı barındıran ikinci bir halk dili ortaya çıkmıştı. Yanlış konuşmaların artmasını engellemek için bu şehirde nahiv ilmine duyulan ihtiyaç kendisini daha fazla hissettirdi. Bundan dolayı nahiv ilminin ilk merkezi olarak burası seçildi. Nitekim Nahiv ilminin kurumsal kimlik altında ilk kez Basra şehrinde başladığını Hz. Ali, İbn Abbas ve Ebû'l-Esved ed-Duelî (ö.69/689) gibi önemli ve öncü dilcilerin burada yaşamış olmaları bunu teyit etmektedir.[120]

1.4.1.3.4. Nahiv İlminin Kurucusu

Nahiv ilmini ilk sistematik hale getiren ve bu ilmin kurucusu olduğu konusunda üzerinde ittifak edilen bir isimden söz etmek mümkün görünmemektedir. Şöyle ki; Nahiv ilminin ilk olarak kim tarafından kurulduğu gerek dilbilimciler gerekse tarihçiler tarafından tartışılmış ve farklı görüşler ileri sürümüşyür. İbn Sellâm (ö. 224), İbn Kuteybe (ö.276), Zeccâcî (ö.337),Ebû't-Tayyib el-Lügavî (ö.351), es-Sîrâfî, (ö. 368), Zebîdî, (ö. 379)İbnü'n-Nedîm, (ö. 385) Enbârî, (ö. 577) ve Kıftî (ö. 646) bu konuda görüş belirten âlimlerin başında gelir.

Nahiv ilminin kurucuları hakkında ileri sürülen görüşleri dört başlık altında

[119] Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, s. 130.
[120] Hatice el-Hudeysî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, Ürdün, 2001, s. 26-30.

toplamak mümkündür.

I. Hz. Ali.

Bu görüşü ilk defa dile getiren kişi Ebu'l-Kâsım Zeccâcî (ö.339.)'dir. Bu görüş Sîrâfi, Zebîdî, İbnu'l Enbârî, Kıftî ve İbn Hallikân gibi sonraki dönem dilbilimciler tarafından da kabul görmüştür.

Ebû'l Esved, bir bedevinin ﴿لاَ يَأْكُلُهُ إِلا الخاطِئُونَ﴾ *"Onu günahkârlardan başkası yemez."* ayetini[121] yanlış okuduğunu gören Hz. Ali'nin nahvin ilk kaideleri olacak temel ilkeleri söylediğini ifade etmektedir.[122]

Diğer bir rivayete göre ise Ebû'l Esved Hz. Ali'nin yanına gitmiş ve onun derin düşünce içerisinde olduğunu görmüş ve ona neyi düşündüğünü sormuştur. Bunun üzerine Hz. Ali: "*Şehrinizde dil hataları işittim, bunu engellemek için de Arapçanın temelleri ile ilgili bir şeyler yazmak istedim*" demiştir. Bu cevap üzerine Ebû'l Esved de bunu yapması durumunda hem onları ihya edeceğini hem dili bozulmalara karşı koruyacağını belirtmiş. Bu konuşmadan üç gün sonra Ebû'l Esved Hz. Ali'nin yanına tekrar gidince, Ali'nin ona yazılı bir sayfa verdiğini ve bu sayfada: *"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Kelam isim, fiil ve harflerden ibarettir. İsim müsemmadan, fiil müsemmanın hareketinden, harf ise bir manadan haber veren fakat isim ve fiil olmayandır."* yazdığını ve kendisine *"söylediğim sözü takip et ve bulabildiğin şeyleri bunlara ekle*." dediğini rivayet etmektedir.[123]

Diğer bir rivayette göre ise Ebû'l-Esved'e bu ilmi nereden aldığı sorulduğunda cevaben *"Ali İbn Ebî Tâlib'ten aldım*." demiştir.[124]

Bu rivayetler birbirinden farklı olsa da Hz. Ali'nin nahiv ilminin kurucusu olduğu konusunda birleşmektedir. Hatta onun yazılı olarak nahiv kurallarını ilk kez yazan kimse olduğunu göstermektedir.

---

[121] Hakka, 69/37.

[122] Zeccâcî, *el-Emâlî*, thk: Abdu's-Selam Hârûn, 1. baskı, Muessesetu'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, Beyrut t.y. s. 237-239; İbnu'l-Enbârî, Nüzhetu'l-Elibbâ', s. 7.

[123] Zeccâcî, *el-Emâlî*, s. 238-239.

[124], Ebu'l-Hasen Cemâluddin Ali b. Yûsuf, el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât ala Enbahi'n-Nuhât*, C., I, Dâr el-Fikr el-Arabî, Kâhire, 1986, s. 5.

II. Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin Kurucu Olduğu Görüş

Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin de nahiv ilminin kurucusu olduğu ileri sürülmüştür. Bir önceki kısımda Ebu'l-Esved'in Hz. Ali ile birlikte ismi geçmiş ve nahiv ilmini kuruluşu konusunda katkılarından söz edilmiştir. Ancak onun tek başına bu ilmin kurucusu olduğu düşünülmektedir.[125] İbn Sellâm ve İbn Kuteybe bu görüşü benimsemiştir. Ancak onun bu ilmi kendiliğinden mi, yoksa birinin tavsiyesi üzerine mi kurduğu konusunda farklı görüşler vardır. Mesela İbn Nedim'e göre o bu ilmi kendiliğinden kurmuştur.[126] İbn Nedim, bu görüşü desteklemek için şunu anlatır: "*Hadîse*[127] *şehrinde Muhammed İbn Hüseyin isminde bir sahaf varmış bu kişiye yakın bir arkadaşının kütüphanesi gelmiş, İbn İshak bu kitapları gördüğünü ve içerisinde Çin yapımı kağıtları üzerine yazılmış dört sayfanın bulunduğunu ve bu sayfalarda fâil ve mef'ûl konuları hakkında bilgilerin yazılı olduğunu ve altında Yahya İbn Ya'mer Alâ en-Nahvî ve en-Nadr İbn Şümeyl'in yazılan bu bilgileri Ebu'l Esved'den aldıklarına dair yazı varmış*"[128]

Nahiv ilminin Ebu'l Esved tarafından kurulmasına etken olan hususlar hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Ebu'l-Esved'e kızı bir gece "ما أَحْسَنُ السَّماءِ؟" dedi. Babası cevaben "نُجُومُهَا" (*yıldızlar*) karşılığını verdi. Bunun üzerine kızı kastının gökyüzündeki *en güzel şeyi sormak* olmadığını, tersine gökyüzüzün *ne kadar güzel olduğu*nu belirtmek olduğunu ifade eder. Ebu'l-Esved de ona öyleyse bunu "ما أَحْسَنَ السَّماءَ " şeklinde söylemesi gerektiğini söyler. Bu olay üzerine Ebu'l Esved dilin doğru ifade edilmesi için belli kurallarının konulması gerektiğini düşünmüştür.[129]

Başka bir rivayette ise Ebu'l Esved, Tevbe Suresinin üçüncü ayetinin yanlış okunduğunu duyunca "*İnsanların bu hale geleceklerini düşünmezdim."* demiş. Dönemin valisi Ziyad İbn Ebîhî veya onun oğlu Ubeydullah'tan insanlar için dilin kaidelerini oluşturmasına dair izin talep ederek *"Ben Arapların Acemlerle karışmalarından ötürü dillerinin bozulduğunu görmekteyim. Bana izin verirsen*

[125] Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 20.
[126] Ebû'l-Farac Muhammed b. İshâk, İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1978, s. 62.
[127] Bu isim birkaç yer için kullanılır: Musul-Fırat'a yakı n bir yer veya Şam'da bir yer. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mucemü'l-Büldân*, C. III, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 2010 s. 234.
[128] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 61-63.
[129] Zübeydî, et-Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn, s. 21, İbnu'l-Enbârî, Nüzhetu'l-Elibbâ', s. 12

dillerini düzeltecekleri bazı kaideleri vaz' edip belirleyeceğim."[130] demiştir.

Diğer bir rivayete göre ise Fârisî olan Sa'd isminde biri, ailesi ile birlikte Basra'ya gelmiştir. Bu kişi Ebu'l-Esved'in yanından atını yularından çekerek geçerken Ebu'l-Esved'in ona "*Neyin var Sa'd! Atına niçin binmiyorsun*?" diye sorar o da cevaben "*Atım topallıyor"* manasını kast ederek da ظالع فرسي diyeceğine ضالع فرسي diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine orada bulunan bazı insanlar gülmeye başlayınca Ebû'l-Esved

"*Bu Mevâlîler, İslâm Dinini tercih ettiler ve kendi istekleri ile girdiler ve bizim kardeşlerimiz oldular. Keşke onlara Arapçayı öğretebilseydik."* demiş ve daha sonra fâil ve mef'ûl hakkında bir şeyler yazmıştır.[131]

Bazı rivayetler ise Ebu'l-Esved'in başkasının teşviki veya yönlendirmesi ile nahiv ilminin kurallarını ilk kez tespit eden kimse olduğunu gösterir. Bunlardan birine göre bölge valisi olan Ziyad İbn Ebîh (ö.53), Acemlerin Araplarla karışmalarından dolayı dilde yanlış kullanımların arttığını görünce Ebu'l-Esved'in gramere ait esasları belirlemesini emretmiştir. Ebu'l-Esved ilk başlarda bu görevi kabul etmemiş ve muaf tutulmasını talep etmiştir. Daha sonra Ebû'l-Esved, ﴿إِنَّ اللهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُه﴾ "*Allah ve Resûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır."* âyetini[132] bir kişinin yanlış olarak kesre ile okuduğunu işitince, "*İnsanların bu hale geldiklerini zannetmezdim*." der ve Ziyâd'ın yanına gelir ve görevi kabul eder. Kendisine becerikli ve zeki bir kâtip verilmesini ister. Daha sonra dil ile alakalı kaideleri yazdırmaya başlar.[133] Bu olayın başka bir rivayette Ziyâd'ın talebini Ebû'l-Esved'in kabul etmemesi üzerine Kur'an okuyan kişiyi' kendisinin gönderdiği ve Ebû'l-Esved'in geçtiği yolda oturmasını ve Kur'an okurken yanlış okumasını böylelikle ondan talep ettiği şeyi yerine getireceği ifade edilmiştir.[134]

Bu rivayetlerin bir kısmı Basra Valisi Ziyâd İbn Ebîh tarafından Ebu'l-Esved'in görevlendirildiğini, bir kısmı ise onun kendiliğinden böyle bir görevi

[130] Zübeydî, et-Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn, s. 22.
[131] Zübeydî, et-Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn, s. 22.
[132] Tevbe 9/3
[133] Zübeydî, et-Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn, s. 22, İbnu'l-Enbârî, Nüzhetu'l-Elibbâ', s. 12.
[134] Ebû Amr Osman İbn Saîd İbn Osman el-Ümevi Dânî, *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhifnakti'l-Mesâhif,* thk. İzzet Hasan, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1986, s. 3.

üstlendiğini göstermektedir. Tüm bu rivayetlerin nahvin kurucusu olarak Ebu'l-Esved'i gösterme konusunda birleştiği görülmektedir.

III. Ebu'l-Esved ed-Düelî, Nasr İbn 'Âsım ve İbn Hürmüz'ün Birlikte Kurucu Oldukları Görüşü

Üçüncü görüşe göre nahiv ilmi Ebul'-Esved ve ona yardım eden Nasr İbn Asım el-Leysi ve Abdurrahman İbn Hürmüz tarafından kurulmuştur. Zebîdî'nin ilk kez dile getirdiği bu görüş kabul görmemiştir.[135]

IV. İhya Teorisi

İbn Fâris nahiv ilminin kurucusu hakkında herhangi bir kişinin ismini vermemiştir. Çünkü ona göre nahiv ilmi daha önce var olup zamanla unutulmuştur. Ebu'l-Esved ise unutulan bilgileri tekrar toplamıştır. Bu görüşü dile getiren ilk kişi İbn Fâris olduğu görülmektedir.[136]

Onun bu görüşü altında dilin tevkîfî olduğu, insanlar tarafından kurulmadığı teorisi yatmaktadır.

Rivayetler incelendiğinde nahiv ilminin kurucusunun Ebu'l-Esved olduğu görüşünün daha isabetli olacağı ön plana çıkmaktadır. Nitekim bir ilim dalının kurucusu olarak belirtilen kişinin en azından o ilim dalı için bazı temel kuralları ortay koyması gerekir. Yukarıda zikredilen rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Ebu'l-Esved bu ilmin ilk temel kuralları belirlemiştir. Hz. Ali'nin ise kurucu olmaktan ziyade bu ilmin kuruluşunda yol gösterici biri olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.[137]

"Naktu'l-mesâhîf"ın Ebu'l-Esved tarafından yapılması bu görüşün delili olur. Rivayet edildiğine göre Abdulkays, kabilesinden seçtiği bir kâtibe: *"Şayet Kur'an okurken ağzımı açtığımı görürsen harfin üstüne bir nokta koy ağzımı kapatırsam üstüste iki nokta koy, ağzımı alt tarafa kırarsam harfin altına nokta koy. Bunlardan sonra harfi gunnelersem tek nokta yerine iki nokta koyuver.* " demiştir.[138]

Bir kısım oryantalistlerin ve Ahmed Emîn gibi bazı araştırmacıların yukarıda verilen rivayetleri inkâr etmeleri ve nahiv ilminin şimdiki haliyle gelişmiş olarak

[135] Zübeydî, et-Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn, s. 11.
[136] İbn Fâris, es-Sâhibî fi Fıkhi'l-Luga ve's Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ, s. 38.
[137] Hatice Hudeysi, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, Ürdün, 2001, s. 48.
[138] Dânî, el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhifnakti'l-Mesâhif, s. 3.

ortaya çıkmasının mümkün olamayacağını ileri sürmeleri, başta Ebu'l-Esved ve talebeleri, olmak üzere bu rivayetleri nakleden güvenilir râvilere karşı yapılmış bir haksızlık olmaktadır. Zira bu gerek naktu'l-mesâhîf gerekse nahve dair ortaya koyulan kuralları ve bu alanda yapılmış önemli hizmetleri de inkâr etmek anlamını taşır. Nitekim Ebü'l-Esved ve öğrencilerinin verdiği dil dersleri, bir çığır açmış ve daha sonra bu ilmin gelişmesine kaynaklık edecek olan Îsâ İbn Ömer es-Sekafî'nin (ö. 149) *el-Câmi vel-Kâmil* adlı eserlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. [139] Ebu'l-Esved her ne kadar bize nahiv ile alakalı bir eser bırakmamış olsa da yapmış olduğu derslerde bazı kaide ve terimleri vaz' ettiğinde şüphe yoktur. Bu bile bu ilmin kuruluşunun ona nispet edilmesinde ne denli isabetli bir görüş olduğunu ispat etmek için yeterlidir. [140] Ancak şu an elimizde bulunan ve kullanılan nahiv terimlerinin onun ortaya koyduğu terimler olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Zira Ebu'-Esved ve talebelerinin yaşadığı dönem dilsel araştırmaların Kur'an ve Hadis merkezli olup garib sözcüklerin ve bunların okunuşlarının doğru tespit edilmesine yoğunlaştığı bilinen bir husustur. Buna ilaveten nahiv ilminin öncülerinden sayılan Halil b. Ahmed ve Sibeveyh'in kitapları incelendiğinde bile günümüzde kullanılan nahiv terimlerinin bu eserlerde birebir bulunmadığını görmek mümkündür. Örneğin ورفعوا المفردَ كما رفعوا قبل وبعد "*gabl ve ba'd/ قبل وبعد lafızlarını re'f ettikleri gibi müfred (mu'rab) ismi de re'f etmişlerdir."*[141] şeklinde Sibeveyh'in eserinde geçen ibareden anlaşıldığı gibi üzere Sibeveyh *mebni ve mu'rab* alametleri arasında fark gözetmemiştir.

Sonuç itibariyle nahiv ilminin ilk kurucusu hakkında şunu söylemek daha isabetli olacaktır. Ebu'l-Esved i'râb alametlerinin ortaya konma gereksinimini duymuş ve bunun için bir kısım çalışmalar yapan ilk kişi olmuştur. Fakat daha sonraki dönemlerde ortaya konan nahiv terimlerin ona nisbet edilmesi doğru değildir.[142]

Diğer yandan başka dillerden etkilenmek suretiyle bir kısım Arapça dil kaidelerinin tespit edilmiş olabileceği iddiası, Arap gramerinin âmil merkezli bir yapıya sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu âmilin diğer dillerde

[139] Abdurrahman, Seyyid, *Medresetu'l-Basrati'n-Nahviyye Neş'etuhâ Ve Tetavvuruhâ*, Dâru'l-Maârif, Kâhire t.y. s. 98-107.
[140] Tevfik Rüştü Topuzoğlu, " Ebu'l-Esved Ed-Duelî*", DİA*, X, s. 312.
[141] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, , s. 120.
[142] Abdullah b. Hamed, *Merahilu't-Tetavvur'ud-Dersi-n-Nahvi*, Dâru Marifeti'l-Camiiyye, İskenderiyye, 1993, s. 43.

bulunmamasından hareketle bu iddianın ilmi nitelikten uzak olduğu düşünülmektedir[143]

1.4.2. Dil Ekollerinin Oluşum Süreci

Ekollerin oluşum sürecini nahiv ilminin kuruluş faaliyetlerinin başladığı zamana kadar indirmemiz mümkündür. İlk nahiv çalışmalarının Hz. Ali'nin yönlendirmesiyle Ebu'l Esved tarafından yapıldığı varsayımından hareket ettiğimizde ilk dönem nahivcilerinden oluşan aşağıdaki şemayı çizebiliriz. Bu nedenle Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin nahve yönelmesi ve nahiv faaliyetlerinde yer alması hakkında ayrıntılı bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır.

1.4.2.1. Ebu'l-Esved'in Nahiv İlmine Yönelme Nedenleri

Daha önce ifade edildiği gibi ilk dilsel çalışmalar, Hz. Ali ile başlamış, Ebu'l-Esved ed-Düelî ve talebeleri ile gelişerek devam etmiştir. Bu denli önemli ve zor ve kapsamlı bir ilim dalının kurallarına Ebu'l-Esved'in kimseden yardım almadan tek başına ulaşması ve bu hareketi başlatması mümkün gözükmemektedir. Kanaatimize göre Ebu'l-Esved'in böyle bir ilmi harekete öncülük etmesinin birtakım sebepleri bulunmaktadır. Bunları şu aşağıdaki şekilde sıralamamız mümkündür:

- **Ebu'l-Esved'in Hz. Ali'ye olan yakınlığı**.

Bilindiği gibi Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında yetişmiş ilmi ile meşhur bir sahabedir. Ancak kendi halifeliği dönemindeki ortaya çıkan siyasi çalkantılar onun bu ilimle meşgul olmasına engel olmuştur. Ancak onu yakın çevresine Arap dilinde baş gösteren ve giderek de artan yanlışlıklardan şikayetçi olduğu ve buna çözüm bulunması gerektiğini dile getirdiği bilinmektedir. Hz. Ali'nin konu hakkında her ne kadar yazılı olmasa da sözlü bazı tavsiyelerde bulunduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin dile olan merakı yanı sıra dil alanında sahip olduğu bilgilere ilaveten onun Hz. Ali'ye karşı duymuş olduğu saygı ve sevgi onun Hz. Ali'nin tavsiyeleri emir telakki etmesine ve dil üzerinde daha detaylı bir çalışma başlatmasına öncülük etmiş olabilir.

- **Dile Olan İlgisi ve Birikimi**

[143] Dayf, el-Medarisu'n-Nahviyye, s. 20.

Ebu'l-Esved'in Arap dili ve garib kelimeler alanında olan bilgisi onu bu çalışmaya sevk etmiş olabilir.[144] Zemahşerî ondan nakledilen bazı garip kelimeleri şöyle rivayet etmektedir.[145]

عليكم فلانا فإنه أهيَس،أليس مِلحَس، إن سُئل أرز،و إن دُعي انتهز

Felanca kişi ile arakadaşlık yap. Çünkü o cesur, korkusuz, istekli, atılgan ve hızlıdır. Aktarılan bu alıntıda Ebu'l-Esved, halk arasında yaygın olmayan birçok kelime kullanmıştır. Bunlar أهيَس/*cesur ve atılgan*, أليس/*cesur geri dönmeyen*, مِلحَس/*haris*, أرز/*toparlanmak* ve انتهز/*hızlı harekete geçmek* kelimeleridir.

Ebu'l-Esved'in bilgili ve birikimli bir kişi olduğu kendisinden rivayet edilen şu sözlerinden anlamaktayız. Ziyad'ın Ebu'l-Esved'e: *"Şayet yaşlanmasaydın bir takım devlet işlerinde senden yardım alırdık." dediğini, bunun üzerine Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin "Şayet savaşmam için bana ihtiyaç duyuyorsanız onu yapamam ancak aklıma ve görüşüme ihtiyaç duyuyorsanız bunlar eskisinden daha iyi bir şekildedir.* şeklinde cevap verdiği rivayet edilmektedir. [146]

- **Yolculukları**

Ebu'l-Esved'in yapmış olduğu yolculuklar.[147] İlk dönemlerde ilim öğrenmek için yolculuklar yapıldığı ve birçok âlimin farklı yerlere gittiği rivayetler arasındadır. Bu anlamda Ebu'l-Esved'in yolculuklar yaptığı ve gittiği farklı beldelerde dil alanında farklı kelime ve kullanımlarla karşılaştığı ve bunları göz önünde bulundurmak suretiyle nahiv ilminin genel kurallarını belirlediğini söylemek mümkündür. [148]

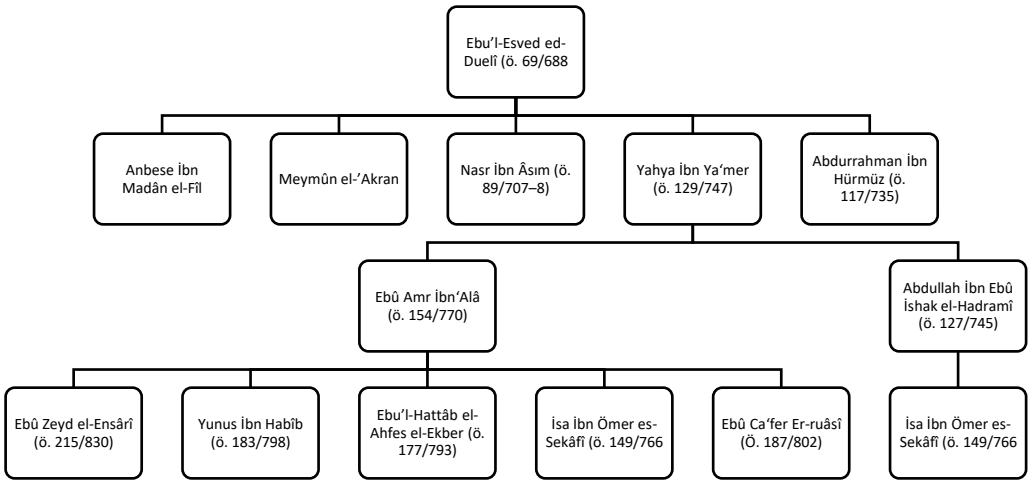
[144] İbnu Abdi Rabbihi, *el-İkdu'l-Ferîd,* , thk. Mufîd Muhammed Kamîa-Abdulmecid el-Terhînî, C. II Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. s. 490.

[145]Carullah Mahmud İbn Ömer, Zemahşerî, *El-faik fi Garîbil Hadîs*, C. IV, Dâru'l-Marife, Lübnan, t.y. s. 124.

[146] Ali b. Hüseyin el-Musevî el-Alevî eş-Şerif Murtazi, *Emâli el-Murtazî,* C. I, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1954, s. 293.

[147] Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî, *el-Egânî,* C.XII, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 2008, s. 301.

[148] Abdu'l-Âl Sâlim, Mükrem, *el-Halkatu'l-Mefkûdetu fî Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî,* Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, s. 24.

1.4.2.2. Ebu'l-Esved ve Öğrencilerinin Çalışmaları

Bu kısımda Ebu'l-Esved'den Basra ekolünün asıl kurucusu sayılan Abdullah İbn Ebû İshak el-Hadramî (ö. 127)'ye kadar olan dönemin başlıca dilcileri ve bu alandaki katkıları ele alınacaktır.

Ebu'l Esved

Ebu'l-Esved dil üzerine yazılı bir eser bırakmamıştır. Bunun sebebi olarak o dönemdeki çalışmaların yazılı olmaktan ziyade sözlü nakiller üzerinden sürdürülmesi gösterilebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu dönemde dil çalışmaları ile lugat çalışmaları henüz birbirinden ayrılmamış ve bu iki ilim dalı birlikte gelişmiştir. Bundan dolayı bu dönemin nahiv âlimlerini aynı şekilde lugat âlimleri olarak görmek mümkündür. Bunun bir sonucu olacak ki günümüzde bile bazı meselelerin lugatın mı yoksa nahvin mi konusu olduğu tartışmalıdır. Örneğin hurûfü'l-meâni, sülâsî fiilin babları ve başka birçok terimin bu iki ilim dalından hangisinin alt başlığı olduğu tartışmalıdır.[149] Bu âlimlerin gerek şiir gerekse nesirden dil için birçok şevahidlerin toplanması ve sonraki nesillere aktarılmasında çok büyük katkıları olmuştur.

Ebu'l-Esved'in dil bilgisine yapmış olduğu katkıları ele almadan önce Hz. Ali'nin kelimeyi isim, fiil ve harf şeklinde üçe ayırdığı ve ismin, zahir ve zamir dışında üçüncü bir kısmının da olduğunu belirttiği rivayet edilmektedir.[150]

[149] Ali Necdî Nâsıf, *Sibeveyh İmam'un Nuhât*, Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1979, s. 30-34.
[150] Zeccâci, *el-Emâlî,* s. 238-239.

Ebu'l-Esved'in tespit etmiş olduğu nahiv kurallarını şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1) İsmi nasb eden harfler,

2) Babu't-Te'accub,[151]

3) لولا kelimesine muttasıl zamirin bitişmesinin caiz olması.[152]

Ebu'l-Esved'in fasih Araplardan yaptığı rivayete göre لولا kelimesi muttasıl zamirlere bitişmektedir. Daha sonraki nahivciler tarafından da tartışılan bu konu hakkında üç görüş ileri sürülmüştür. Halil, Yunus ve Sibeveyh'i tarafından öne sürülen birinci görüşe göre لولا kelimesi kıyasa uygun olarak munfasıl zamirle birlikte kullanılmasının yanında, muttasıl zamirle birlikte kullanılması da caizdir.[153]

Ahfeş'in ileri sürdüğü ikinci görüşe göre لولا'nın muttasıl zamire bitişmesi caizdir. Ancak لولا'nın merfû' zamir yerine mecrur zamire bitişmesi mecâzidir.[154] Ebu'l Abbas İbnYezid'e ait diğer bir görüşe göre ise[155] لولا'nın muttasıl zamire bitişmesinin caiz olmadığı yönündedir.[156]

4) يذر/ *terketti* ve يدع/*terketti* kelimelerinin mazi fillerinin olduğu.

Ebu'l-Esved bu iki kelimenin mazi fillerinin de bulunduğunu ve bu fillerin Araplar tarafından da kullanıldığını ifade etmektedir. Başta İbnu'l-Cinnî olmak üzere birçok nahiv bilgini bu kelimelerin mazi sigalarının olmadığını ve kullanılması durumunda ise bunun şaz/kuraldışı olduğunu ifade etmiştir.[157]

5) Emir ve nehiy dışındaki fiilin hazfedilip nasb ettiği ismin kaldığı yerler.[158]

---

[151] İsfahânî, *el-Egânî*, XII, s. 304.
[152] İbnu Abdi Rabbihi, *el-İkdu'l Ferid,* II, s. 475.
[153] Sibeveyhî, *el-Kitâb*, I, s. 388.
[154] Ebu's-Saadat Hibetullah İbn Ali İbn Muhammed İbnu'ş-Şeceri, *Emali İbni'ş-Şeceri*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, C. I, Mektebetu'l-Hanci, Kahire, 1992, s. 181.
[155] İbn'u'ş-Şeçerî, *Emâî*, I, s. 181.
[156] İbn'u'ş-Şeçerî, *Emâlî*, I, s. 181.
[157] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, s. 99. Ayrıca bkz. Yasin İbn Zeynüddin Hımsi, *Hâşiye ala Şerhi'l-Fâkihi li-Katri'n-Neda*, C. II, Mustafa el-Babi el-Halebî ve Evladuhu, Kahire, 1971, s. 78.
[158] Sibeveyhî, *el-Kitâb*, I, s. 296.

6) Zarurete binaen tenvinin hazfedilmesi.[159]

7) Esmâu'l-Ef'âl/İsm-i fiiller. [160]

8) أبو kelimesinde bulunan hemzenin nida halinde hazfedilmesi.[161]

Abdurrahman İbn Hürmüz (ö.117)

Künyesi Ebu Dâvûd lakabı ise el-Arec'tir.[162] Zebidî, gerek nahiv ilminde ve gerekse Kureyş'in nesebini bilme konusunda Abdurrahman'ın insanların en bilgini olduğunu ifade etmektedir.[163] Hatta bazı tabakat müellifleri de ilmü'l-Arabiyye'yi onun kurduğunu söylemişlerdir. Ancak onun bu ilmi kurmaktan ziyade ilk defa yaygınlaştırdığını söylemek daha doğru olacaktır.[164] Ayrıca onun kıraat ilmiyle ilgili olduğu bilinmektedir. Zira bu ilmi Ebû Hüreyre'den aldığı rivayet edilmiştir. [165] Zebîdî, Medine imamı Nafi İbn Ebu nuaym'ın kıraat ilmini Abdurrahman'dan aldığını rivayet etmektedir.[166]

Abdurrahman İbn Hürmüz'ün nahiv ilmine yapmış olduğu katkılar onun farklı kıraatleri rivayet etmesiyle gerçekleşmiştir. Nitekim sonraki nahivcilerden Sibeveyh'i eserinde ondan üç rivayette bulunmuştur.[167]

Nasr İbn Âsım (ö. 89)

Döneminin önemli kıraat imamlarından olan Nasr'ın Kur'an'ın tamamını Ebu'l-Esved'e okuduğu rivayet edilmiştir.[168] Yakût el-Hamevî ve Suyûtî onun Arapça ile ilgili bir kitabının olduğunu zikretmiştir.[169] Nasr İbn Âsım dil alanında geniş bilgisi olmasına rağmen onunla yanı dönemde yaşayan Abdurrahman İbn Hürmüz'e oranla

[159]Sibeveyhî, *el-Kitâb*, I, s. 169. Ayrıca bkz. İbn'u'ş-Şeçerî, *Emalî*, I, s. 383-384.
[160] İbnu Cinnî, *el-Hasais*, III, s. 41-42.
[161] İbn'u'ş-Şeçeri, *el-Emâlî*, II, s. 16.
[162] Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, C. V, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y. s. 283.
[162] Ebu'l-Hayr İsâmüddîn Ahmed Efendi Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevdû'âti'l-Ulûm*, C. II, Kahire, 1968, s. 14-27.
[163] Zübeydî, *Tabakât*, s. 26.
[164] Abdu'l-Âl Sâlim, Mükrem, *el-Halkatu'l-Mefkûdetu fî Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, s. 55.
[165] Zübeydî, *Tabakât*, s. 26.
[166] Zübeydî, *Tabakât*, s. 26.
[167] Sibeveyhî, *el-Kitâb*, II, s. 187; III, s. 134; IV, s. 196.
[168] Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed İbn Muhammed İbn Muhammed İbn Alî İbn Yûsuf İbnu'l-Cezerî, *Gayetu'n-Nihaye fî Tabakati'l-Kurra*, C. II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982 s. 336.
[169] Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, *C. II*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, t.y. s. 313.

nahiv kitaplarında İbn Hürmüz tarikiyle ondan rivayet edilen sadece üç kıraat bulunmaktadır. ﴿تَثْنُوْنِي صدورهم﴾ [170] ayetin fiilinin تفعوعل vezninde olup mübalağa vezinlerinden biri olduğu,[171] ﴿بعذاب بأس﴾ بأس kelimesinin بئيس kelimesinden tahfif edildiği,[172] ﴿أفمن أسَسُ بنيانِه﴾ ayetinde geçen أسَسُ kelimesinin فعل vezninde olduğu rivayet edilmiştir.[173] Nasr ibn Âsım'dan rivayet edilen kırâatlardaki farklılıklar dikkat çekicidir.

Yahya İbn Ya'mer (ö. 129)

Künyesi Ebû Süleyman olan Yahya b. Ya'mer'le ilgili nahiv ilmi yanı sıra kıraat, hadis ve fıkıh ilminde de âlim bir zat olduğu rivayet edilmektedir.[174] Yahya b. Ya'mer, hocası Ebu'l Esved'ten duyduklarını yazıya geçirdiği[175]ve Kur'an-ı Kerim'i noktaladığı rivayet edilmiştir.[176] Bu bağlamda Kur'an üzerinde yapılan noktalama işlemi dört kişiye nispet edilmektedir. Bu kişiler ise Ebu'l Esved, Hasan, Asım ve Yahya'dır. Ebu'l Esved'in başlattığı Kur'an'ı noktalama işlemini, daha sonra onun öğrencileri benzer harflerin birbirinden ayrılabilmesi için sürdürüp tamamlamıştır.[177]

Yahya b. Ya'mer'e nispet edilen ve nahiv kitaplarında delil olarak kullanılan kıraatlerden bazıları şunlardır:

1- Tecrid babında

يرثني وارث من آل يعقوب

İbnu'l-Cinnî, eserinde bu ayeti zikrettikten sonra bu ve benzeri örneklerin Arap dilinde tecrid diye isimlendirildiğini ifade etmiştir.

2- Zarf babında

من دُبُر[178]

[170] Hûd, 11/5.
[171] İbn'ul Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vucûhi Şevâzi'l-Kirâeti ve'l-İzâhi anhê,* C. I, Dâru's-Sezkîn, İstanbul, 1986, s. 318-319.
[172] İbn'u Cinnî, *Muhteseb*, I, s. 265-266.
[173] İbnu'l-Cinnî, *el-Muhteseb*, I, s. 301.
[174] İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 61.
[175] İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 61.
[176] Zübeydî, *Tabakat*, s. 29.
[177] Abdu'l-Âl Sâlim, Mükrem, *el-Kur'an-i Kerim ve Eseruhu fi'd-Dirâsetu'n-Nahviye*, Muessesetu Ali Cerrah es-Sabah, Kuveyt, 1978, s. 38.
[178] Rum, 30/4.

Zarf olan دُبُر kelimesi قبل ve بعد kelimelerinde olduğu gibi muzafun ileyh hazfedilince zamme üzere mebni olmuştur.

3- Tahfif babında

فمرَت به[179]

İbnu'l-Cinnî مرّت kelimesinde tahfif olduğunu ifade etmiştir.[180]

4- Tazmin babında

ممن كذَب بآيات الله[181]

Ba harfi cerinin gelmesinin nedeninin cümlede bulunan كذب fiilinin كفر veya مكر manasında olmasından dolayıdır.[182]

5- Sıla cümlesinin zamir olan mübtedasının hazfedilmesinde

تماما على الذي احسنُ[183]

İbnu'l-Cinnî cümlenin aslının هو احسن olduğunu tahfif nedeniyle zamirin hazfedildiğini ifade etmektedir. O, Sibeveyh'in Halil'den[184] de benzer bir hazfı naklettiğini ifade etmektedir.[185]

Anbese İbn Ma'dân el-Fîl

Ebu'l-Esved'in en gözde talebesi olduğu ve Ebu'l-Esved'in vefatından sonra Meymûn el-'Akrân'ın oluşturduğu ilim halkasına devam ettiği rivayet edilmektedir.[186] Onun şiir rivayet ettiği[187] nakledilmekle birlikte nahiv kitaplarında delil olarak kullanılan herhangi bir rivayetin bulunmadığı belirtilmektedir.[188]

Meymûn el-'Akran

Künyesi Ebu Abdullah'tır. Dille alakalı birçok açıklamada bulunduğu ve dil

---

[179] Araf, 7/189.
[180] İbnu'l-Cinnî, *el-Muhteseb*, I, s. 269.
[181] En'am 6/ 157.
[182] İbnu'l-Cinnî, *el-Muhteseb*, I, s. 235.
[183] En'am 6/ 154.
[184] ما انا بالذي قائل لك شيئا
[185] İbnu'l-Cinnî, *el-Muhtesab*, I, s. 334-335.
[186] Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ'*, s. 80.
[187] Abdu'l-Âl Sâlim Mükrem, *el-Halkatul Mefkûde*, s. 99.
[188] Abdu'l-Âl Sâlim Mükrem, *el-Halkatul Mefkude*, s. 99.

alanında bir takım yeni tanımlar yaptığı rivayet edilmektedir.[189]Hamevi, Ebu Esved'den sonra Meymûn el-'Akran'ın dil alanında öncü biri olduğunu ifade etmektedir.[190] Ancak nahiv kitaplarında ondan da herhangi bir rivayet bulunmamaktadır.[191]

1.4.2.3. Dil Ekolleri

Arap dili ekolleri denilince المدارس النحوية/*nahiv ekolleri*, المذاهب النحوية/ *nahiv ekolleri(mezhebleri)*, مدرسة البصرة/*Basra ekolu*, مدرسة الكوفة/*Kûfe ekolu* gibi terimlerle karşılaşılmaktadır. Ekollerin özelliklerine geçmeden önce bu kelimelerin ifade ettiği manalar ve klasik dönem ile modern dönemdeki kullanımlarına değinmek konunun daha iyi anlaşılmasında yararlı olacaktır.

İlk dönem tabakat yazarlarından olan İbn Sellâm Cümâhî, Ebu'l-Esved, Yahya İbn Ya'mer b. Yamer, Ebu İshak Hadrami ve Amr İbn Ala İbn Ala gibi dil ilimlerinde öncülük etmiş âlimleri zikretmiş ancak onları herhangi bir ekole nispet etmeyip Basralı olduklarını söylemekle yetinmiştir.[192]

Bu tür ifadeler İbn Kuteybe'nin *Maârif*, Ebu Tayyib Lugavi'nin *Merâtibu'n-Nahviyyin* ve Sîrâfî'nin *Ahbaru'n-Nahviyyin el-Basriyyin* adlı eserlerinde de görülmektedir. Bu bilginler eserlerinde dilcileri şehirlerine nispet etmektedir.[193] İlk defa mezhep (ekol) kelimesini kullanan tabakat müellifi ise Zebîdî olduğu belirtilmektedir.[194] O, Ebu Musa el-Hamîd'i anlatırken Kûfe Mezhebi ifadesini kullanmıştır:

كان بارعا فى اللغة والنحو وعلى مذهب الكوفيين.

"*Kûfe dil ekolüne mensup dil ve nahiv ilminde yüksek seviyeli bir kişi idi*".[195]

Ebu Tayyib'ten sonra ekol terimini kullanan ikinci tabakat yazarı ise İbn

[189] Zübeydî, *Tabakât*, s. 30.
[190] Abdu'l-Âl Sâlim Mükrem, *el-Halkatul Mefkude*, s. 99.
[191] Abdu'l-Âl Sâlim Mükrem, *el-Halkatul Mefkude*, s. 101.
[192] Cümahî, *Tabakat, Fuhûlu'ş-Şu'arâ*, I, s. 12-22.
[193] Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim İbn Kuteybe Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkaşe, Dâru'l-Maârif, 1969, s. 540-546.
[194] İbrahim Semarrai, *Medarisu'n-Nahviye Usture ve'-Vêki*', Dâru'l-Fikr, Amman, 1987, s. 165.
[195] Zübeydî, *Tabakât*, s. 170.

Nedim'dir.[196]

Modern döneme gelindiğinde ise dil bilginlerinin mezhep terimi yerine aynı manayı ifade eden medrese/okul kelimesini kullandıkları görülmektedir. Carl Brockelmann da mezâhibu'n-nuhât ifadesini kullanmıştır:

قد قسم العلماءُ العربيةُ مذاهبَ النحاة الى ثلاث مدارس

"*Arapça dil bilginleri nahivcileri üç medreseye (ekol) ayırmışlardır*".[197] Böylece onun da "medrese" isimlendirmesini sürdürdüğü görülmektedir.

Daha sonra gelen Mehdi Mahzûmî ve Şevkî Dayf bu terimi aynen benimsemiş ve kitaplarında kullanmışlardır.[198] Arap dil bilginlerinden bu terimin tanımını yapan ilk Mehdi el-Mahzumî'dir. O'nun tanımı şu şekildedir:

فليست المدرسة الا استاذا مؤثرا وتلاميذ متأثرين وقد اجتمعوا على تحقيق غرض واحد ونهجوا للوصول اليه منهجا واحدا.

"*Medrese, aynı maksadı yapabilmek için bir araya gelen ve ona ulaşmak için aynı metodu kullanan etkili bir üstad ve ondan etkilenen talebelerden ibarettir*."[199]

Daha sonraki dil bilginleri de terimin tanımını bu şekilde kabul etmişletir. Terimin bu şekilde kabul edilmesi, farklı ekollerin varlığı hususunda birçok görüşün ileri sürülmesine neden olmuştur. Bazı dil bilginleri nahivde Basra ekolünden başka bir ekolün bulunmadığını, diğer ekollerin ise Basra ekolünün devamı olduğu ve bu ekollerin Basra ekolünden doğduğunu savunmuşlardır. Bu görüş Ali Ebu'l Mekârim ve İbrahim Semerraî tarafından da benimsemiştir.[200] Bir kısım dil bilgini ise dil alanında sadece Basra ve Küfe ekollerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu fikri savunan Mehdi el-Mahzumi, bunu ispat etmek için iki delil ileri sürmüştür. Birincisi İbn Nedim'in *Fihrist* kitabında Basra, Küfe ve iki mezhebi harmanlayan Bağdatlılar şeklinde isimlendirdiği üçüncü bir ekolün varlığına işaret olmamasıdır. Çünkü İbn Nedim'in iki ekolü harmanlayan dil bilginlerinden kabul ettiği Ebu İshak Zeccâcî yine

[196] İbn Nedîm, *el-Fihrist*.
[197] Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, C. II, Çev. Neccâr, Abdu'l-Halîm, Kahire, ts, s. 124-125.
[198] Mehdi el-Mahzumî, *Medresetu'l-Kûfe*, Beyrut, 1986; Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*.
[199] Mehdi el-Mahzumî, *Medresetu'l-Kûfe*, s. 129.
[200] Ali Ebu'l mekârim, *Takvîmu'n-Nahvî*, Dâru'l-Garîb, Kahire, 2005, s. 243-244.

İbn Nedim tarafından Ebu'l Abbas Müberrid'in talebeleri arasında zikredilmiş ve Basra âlimlerinden kabul edilmiştir. İkinci delil ise Bağdat dil ekolünün varlığını kabul edenlerin kullanmış oldukları gerekçelerin başında bu ekol mensuplarının Sa'leb ve Müberrid'e öğrenci oldukları ve bunların eserlerini okuyup görüşlerini benimsenmeleri gösterilmiştir. Ancak Ebu İshak Zeccâcî'nin bu nitelikleri taşımasına rağmen Bağdat'ta de Basra dil ekolüne nispet edilmesi bununla çelişmektedir.[201] Bu görüşü açıkça dile getiren modern dil bilginleri arasında zikredilebilir.[202] Carl Brockelmann ise her ne kadar açık bir şekilde ifade etmesede onun kaleme aldığı *Tarihü'l-Edeb'i-l Arabi* adlı kitabı incelendiğinde onun dil alanında üçüncü bir ekolü kabul etmediği görülmektedir.[203]

Dil bilginlerin kahir ekseriyeti ise üç dil ekolünün olduğu görüşünü benimsemiştir. Modern dil bilginlerinden bu görüşü ilk dile getirenlerden arasında Ahmed Emîn ve Muhammed Tantavî gösterilebilir.[204] Azınlıkta olan diğer bir grup dil bilgini ise iki asıl iki fer'i/ikincil olmak üzere dört ekolün bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar asıl olan ekolleri Basra ve Kûfe olarak verirken, Bağdat ekolünü Kûfe, Endülüs ekolünü ise Basra ekolünün bir devamı olarak zikretmişlerdir.[205] Şevki Dayf, nahiv ekollerini Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır olmak üzere beş kısma ayırmıştır.[206]

1.4.2.4. Dil Ekollerinin Öncüleri

Bu başlık altında ekollerin teşekkülünde öncülük yapmış üç isim ve bu ilme katkılarına kısaca değinilecektir.

Abdullah İbn Ebû İshak el-Hadramî (ö. 127)

Bir ekolün özgünleşmesi o ekole ait külli kaidelerin ortaya konması ve bu kuralların geniş bir araştırma neticesinde mümkün olabilmektedir. Bu itibarla Abdullah İbn Ebû İshak el-Hadramî (ö. 127/745) Basra dil ekolünün gerçek kurucusu

[201] Mehdi el-Mahzumî, *ed-Dersun nahviyu fî Bağdad*, Dâr'ur-Râid el'Arabî, Lübnan, t.y. s. 125-126; Mehdi el-Mahzumî, *Medrasetul Kûfe* adlı eserinde bu görüşünden farklı bir görüş belirtmiş ve üçüncü bir ekolün varlığını kabul etmiştir. s. 93-109.
[202] Abdulfettah İsmail Şelebi, *Ebu Ali el-Fârisî*, Dâru'l-Matbuati'l-Hadise, Cidde, 1989 s. 445-447.
[203] Hudeysi, el-Medârisu'n-Nahviyye, s. 19.
[204] Hudeysi, el-Medârisu'n-Nahviyye, s. 20.
[205] Taha er-Ravi Nazarâtravi, *Nazarât fi'l-Lugati ve'n-Nahvi*, Matbatu'l-Ehliyye, Beyrut, 1962, s. 8-11.
[206] Dayf, el-Medârisu'n-Nahviyye.

olduğu belirtilmektedir.[207] Nitekim Zebîdî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn* adlı eserinde Abdullah hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

هو أول من بعج النحو ومد القياس وشرح العلل

"*Nahiv ilminin içeriğini genişleten, kıyası kullanan ve illetleri belirten ilk kişi Abdullah İbn Ebû İshak'tır*."[208] Ancak dilbilimciler Abdullah hakkında söylenen "*kıyası kullanırdı*" sözünden neyin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.[209] Bu bağlamda dil biliminde de kıyasın fakihlerin kabul ettiği şekilde olduğunu ve fer'in illet birliğinden dolayı asla hamledilmesi şeklinde gerçekleştiğini iddia edilmiştir. Bu görüşü dile getirenler arasında yer alan İbn İshak'a göre bu kaideler şümulludür/kapsamlıdır ve istisnası bulunmamaktadır. Bundan dolayı da kaidelerin aksine varolan kullanımların şaz değil de yanlış olduğuna hükmedileceğini ifade etmiştir. Diğer bir grup araştırmacı ise nahiv kaidelerinin alanları genişletilerek muttarid/genel kurallar olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Nitekim İbn İshak, Arapça dilinde genel kuralların olduğunu ve cüzi meselelerin bu kaidelerden hareketle tespit edilebileceğini belirtmekle birlikte, bu kaidelere uymayan ve sadece nakil yoluyla tespit edilebilecek durumların da bulunduğunu ifade etmiştir.[210] Ali Ebu'l Makârim, İbn İshak'ın iki hususa önem verdiğini dile getirmiştir.

Birincisi dil malzemeleri toplanırken az kullanımlardan ziyade yaygın kullanımların toplanması gerekliliğidir. İkincisi ise bu materyellerden külli kaidelerin türetilmesidir.[211]

Ayrıca kaynaklarda Abdullah İbn Ebû İshak'ın notlarından onun hemzeler hakkında bir kitap yazdığı anlaşılmaktadır.[212] Sibeveyh'i *el-Kitab* adlı eserinde Müberred, *Muktadab* adlı eserinde Abdullah İbn Ebû İshâk'tan rivayette bulunmuştur.[213] Sibeveyh'in yapmış olduğu rivayetlerin bazıları şunlardır: ايّا ile

[207] Dayf, el-Medârisu'n-Nahviyye, s. 18- 22
[208] Zübeydî, *Tabakât,* s. 31.
[209] Muhammed Hayr el-Halvânî, *el-Mufassal fî Tarih'i-Nahvi'l-Arabî Kabl'es-Sibeveyh*, Muessesetu'r-Risâle, 1979, s. 145.
[210] Abdullah b. Hamd el-Hasrân, *Merâhilu Tetavuri'd-Dersi'n-Nahvi*, Dâru'l-Marifeti'l-Câmiiyye, İskenderiyye, 1993, s. 77.
[211] Ali Ebu'l Mekârim, *Usul Tefkiri'n-Nahvi*, Dâru'l-Garîb, Kahire, 2006, s. 28-19.
[212] Suyûtî, *el-Müzhir,* II, s. 398.
[213] Abdu'l-Âl Sâlim Mükrem, *el-Halkatul Mefkûde*, s. 117.

yapılan tahzîr. Örneğin: ايّاك زيدا Sibeveyh'i böyle bir kullanımın doğru olmadığını, ancak و veya من harfleri getirilmek suretiyle (ايّاك من زيد –ايّاك وزيدا) kullanılabileceğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Abdullah İbn Ebû İshâk'tan bu kullanımın doğru olduğuna dair rivayetin bulunduğunu ifade etmiştir. [214] Diğer bir rivayette ise kadının, Zeyd veya Amr gibi erkek ismi ile isimlendirilmesi durumunda bu ismin ğayr-i munsarif olmasıdır.[215]

Muberredin yapmış olduğu rivayetlerden birisi ise yan yana gelen iki hemzenin her ikisinin de tahkik (hemzenin hazfedilmeden okunması) edilmesidir. Ancak Muberred bu görüşün nahivcilerin benimsediği görüşün aksi olduğunu belirtmektedir.[216]

İsa İbn Ömer es-Sekâfî (ö. 149)

Dil konusunda derin bir bilgiye sahip fesahatı ile bilinen ve günlük konuşmalarda garip kelimeleri çokça kullanan İsa İbn Ömer'in hiçbir durumda kelimenin i'râbını terk etmediği, bu bağlamda fasih bedevilerden nakillerde bulunduğu ve şiir okuduğu rivayet edilmektedir.[217] Kıyasa bağlı olan İsa İbn Ömer, belirlemiş olduğu kaidelerin dışında ki kullanımları yanlış olarak değil lehçe olarak kabul etmektedir.[218] Suyuti, *Muzhir* adlı eserinde İsa İbn Ömer'in duyduğu şeyleri kayıt altına alıp yazdığını rivayet etmektedir.[219] Ayrıca onun bu bilgileri topladığı yetmiş küsur kitabının bulunduğunu ne varki çıkan bir yangın sonucu iki kitap dışındakilerin kaybolduğunu nakletmektedir. Geride kalan iki kitabın ise bir müddet okunduğu, Sibevyh'in onu ziyarete gittiğinde bu kitaplardan birini beraberinde getirip hocası Halil'e gösterdiği bunun üzerine Hocasının aşağıdaki şiiri söylediği rivayet edilmektedir.

ذهب النحو جميعا كله غير ما احدث بن عمر ذاك اكمال وهذا جامع فهما للناس شمس و قمر

"Nahiv kaidelerinin tamamı kayboldu İbn Ömer'in yazdıkları dışında.

[214] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 279.
[215] Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, s. 342.
[216] Müberred, *el-Muktadab*, C. I, s. 295-296.
[217] Zübeydî, *Tabakât*, s. 41; Hulvâni, *el-Mufassal fi Tarih'i Nahvi'l-Arabî*, I, s. 158-159.
[218] Zübeydî, *Tabakât*, s. 45.
[219] Suyutî, *el-Müzhir*, II, s. 204.

O ikmal kitabıdır buda câm'i, bunlar insanlar için güneş ve aydır."[220]

İsa İbn Ömer es-Sekâfî'ye nispet edilen kitaplar *el-Câmi* ve *el-İkmâl* (el- Kâmil veya el-Mukmîl)'dir. Onun ilk eserinin Ebu'l-Esved ve öğrencilerinin ders halkalarında ortaya koydukları nahiv ilminin materyallerinin toplanmasına matuf bir kitap olduğu, ikinci eserinin muhtevası ise ilk kitapta eksik olduğunu hissettiği konuların ele alınmasıyla vücut bulduğu ifade edilmektedir.[221] Bu iki kitap nahiv ilminin konularını büyük oranda ele aldığı belirtilmektedir. Nitekim daha sonra kaleme alınan dilbilgisi kaynak eserlerde genel hatlarıyla birlikte hemen hemen bütün konular İsa İbn Ömer'den rivayet yapılmıştır.[222] İsa İbn Ömer'den rivayet edilen bazı nahiv kuralları ise şu şekildedir:

- Muzaf ve muzafun ileyh arasına zarf olmayan bir edatın fasl girmesi
- Zaruret nedeniyle şiirlerde tenvinin hazfedilmesi.
- Ğayr-ı munsarıf.
- Nida
- Hal

İsa İbn Ömer'den rivayet edilen nahiv kaideleri incelendiğinde kıyasa dayalı bir metodun takip edildiği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak kelimelerin i'râbı yapılırken manalarıyla ilişki kurulup ve külli kaideler oluşturulmuştur.

Örneğin İsa İbn Ömer *tazim* veya *tahkire* delalet eden isimleri mensup olarak kullanmıştır.

﴿ حمالةَ الحطب﴾ ayetindeki حمالةَ kelimesini mansup okumuş ve gerekçe olarak da zemmi/kınamayı ifade ettiğini söylemiştir.[223] Buna benzer okuyuşlar Sebe Suresinin 47. ayeti ile Ğaşiye Suresinin 1-3. ayetlerinde de görülmektedir.

ادخلوا الأولُ فالأولُ/"*bir bir giriniz*" cümlesindeki الأولُ kelimesini merfû okumuş ve gerekçe olarak da fail olan "*vav*"dan bedel olduğunu söylemiştir. Burada da mana

[220] Ebu'l-Felâh Abdülhay İbn Ahmed İbn Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şeźerâtü'ź-Zeheb fî Aħbâri men Zeheb*, thk. Abdülkādir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût, C. II, Dâru İbni Kesir, Beyrut, 1986, s. 224-225.
[221] Hulvânî, el-Mufassal fi Tarîh'i Nahvi'l-Arabî, I, s. 162.
[222] Hulvânî, el-Mufassal fi Tarîhi'n Nahvi'l- 'Arabî, I, s. 162.
[223] Ebû Ubeyde Ma'mer İbn Müsennâ et-Temimi, *Mecâzü'l-Kur'ân,* thk. Mehmed Fuat Sezgin, C. II, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981, s. 315.

vurgusu öne çıkarılmış ve her iki kelimenin aynı şeyi ifade ettiğini dile getirmiştir. İbn Ömer göre cümle ليدخل الأولُ/ *biri girsin* şeklindedir. Bu görüş nahivcilerin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmemiştir. Onlara göre, bedel'in *mubdelu minhu* yerine geçmesi bu örnekte mümkün değildir. Nitekim onlara göre muhatab zamirin hazfedilip yerine zahir bir ismin fail olarak getirilmesi caiz değildir. Bundan dolayı mansup olan bu kelimenin hal veya meful olduğunu söylemişlerdir. Ancak kelime câmid bir isim olduğundan dolayı da ادخلوا مرتبين/*sırayla giriniz* şeklinde tevil edilemeyeceği[224] iddiasından hareketle kelimelerin zahirine önem veren nahivcilere karşın İsa İbn Ömer'in manayı ön plana çıkarmaya çalışarak kelimemin i'râbını merfû yapmayı tercih ettiği görülmektedir.

Ebû Amr İbn el-'Alâ (ö.154)

Onun dil materyallerini toplamak için bedevilerin bulunduğu çöllere yolculuk yaptığı ve onlardan duyduğunu yazdığı hatta onun tuttuğu notların evinin tavanına kadar ulaştığı rivayet edilmektedir.[225] Tercih ettiği züht hayatından sonra yazdığı bu notları yok ettiği de rivayetler arasında yer almaktadır.[226] Kur'an kıraati ile meşhur olan Ebu Amr, ayrıca Kur'an, hadis ve atasözlerinde geçen garip kelimelerin tespit edilip açıklanması hususunda bir takım çalışmalar yapmıştır.[227] Sibeveyh, Muberrid ve İbnu'l-Cinnî, onun kıraatini delil olarak kullanmıştır. Ebu Amr, kendi muâsırı olan dil bilginlerinden farklı olarak, sarf ilmine kaynak olacak dil malzemelerini sonraki âlimlere aktarmış ve sarfın müstakil bir ilim olmasına öncülük etmiştir. Örneğin Ebu Amr,

- Kelimenin aslını incelemiş ve ecvef sülasi fiillerin ismi meful sigalarının مبيع (باع), مخيط (خاط), مدين (دان) şeklinde geldiğini ifade etmiştir. Bu kelimelerin asıllarının مفعول vezninde مبيوع–مخيوط–مديون olduğunu belirten Ebu Amr,

[224] Sibeveyhî, *el-Kitâb*, I, s. 315; Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 272.
[225] Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Muhammed İbn İbrâhîm İbn Ebî Bekr İbn Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-Ayân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân Mimmâ Sebete enbâu Ebnâi'z-Zamân mimmâ Sebete bi'n-Naḳli evi's-Semâ*, thk. İhsân Abbâs, C. III, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y. s. 466.
[226] Ebû Abdullah Şihâbuddîn Yakût b. Abdullah Yâkut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Udabâ, C. XI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1980, s. 160.
[227] Abdu'l-Âl Sâlim Mükrem, *el-Halkatu'l-Mefkûde*, s. 203-216.

Temim kabilesi gibi bunların asıllarını (i'lâl yapılmamış halini) kullanmıştır.[228]

- افتعل vezninde olan fiillerin aynu'l-fiilindeki harfin "ze", "de" veya "de" olması durumunda bunların "de" harfine kalb edilmesinin gerektiğini ifade etmiştir. [229] Örneğin اذدكر' nin aslı اذتكر dir.

- Sonu elif-i maksûre ile biten isimlerin tasgiri konusunda, elif-i maksûre ile birlikte başka bir zait harf bulunması durumunda Ebu Amr zait olan elifin hazfedilip yerine *tâ* harfinin getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin حُبارى'nın tasgiri حبيّرة dır. Ebu Amr, konuya gerekçe olarak elifin beşinci mertebede sakin olarak gelmesinden hareketle elifin hazfedilmesi durumunda yerine, kelimenin müennes olduğunu ifade eden başka bir müenneslik alametinin getirilmesi gerekliliğidir.[230] Ancak sarf âlimleri Ebu Amr'ın görüşüne katılmayıp böyle bir durumda elif veya zait olan harfin tek başına veya ikisinin birlikte hazfedilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Konu hakkında Muberrid'in tercihi, kıyasa[231] daha uygun gördüğü zait olan harfin hazfedilmesidir. Ona göre حُبارى'nın ismi tasgiri حبيري dır. Kelimedeki her iki harf hazfedilip حبير şeklinde ismi tasgiri yapılabilir.[232] Ebu Amr'dan birçok nahiv kaidesi rivayet edilmiştir.

Bunlardan bazıları şu ise şunlardır:

- كم haberiyye isimdir . Ebu Amr, كم'in isim olduğuna delil olarak kendisinden haber verilmesini göstermektedir.[233]

- Münada'ya tabi olan isimler müfret olduklarında damme üzerine mebnidirler. Örneğin, يا اخانا زيدُ örneğinde زيدُ müfret olup münada üzerine atfedildiğinden dolayı damme üzerine mebni olmuştur. Ebu Amr, gerekçe olarak

[228] Ebu'l-Feth Osman İbnu'l-Cinnî el-Mevsılı İbnu'l-Cinnî, *el-Munsıfu Şerhi't-Tasrif*, thk. İbrâhim Mustafa, Abdullah Emin, Vizaretu'l-Maârifi'l-Umumiyye, 1954, s. 276; İbnu'l-Cinnî, *el-Hasais*, I, s. 261

[229] İbnu'l-Cinnî, *el-Hasais*, II, s. 142.

[230] Müberred, *el-Müktadab*, II, s. 261-262.

[231] Burada kıyastan maksat mana ifade etmeyen harf varken manalı harfin hazfedilmesi uygun değildir. Burada da buradada elif kelimenin müennes olduğunu ifade ederken diğer harf manasızdır.

[232] Müberred, *el-Muktedab*, II, s. 261-262.

[233] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 161.

kıyasa aykırı olarak kullanılan يا اخانا زيدُ aslında kıyasa uygun olarak يا زيدُ اخانا olması gerektiğini ve bu gibi kıyasa aykırı yerlerde harfi nidanın tekrar edildiğini söylediği rivayet edilmektedir.

- Özel isimler şiirlerde münada olduklarında tenvinli okunabilir. Örneğin يا مطرا Ebu Amr'ın konu hakkındaki gerekçesi ise gayr-ı munsarıf isimlerin zaruret nedeni ile şiirlerde tenvinlenerek okunabileceğidir.[234]
- يا harfinin bazen nida olmaksızın tenbih/uyarı manası ifade edebilir. Örneğin يا ويلً لك */yazıklar olsun sana*
- İstisnanın kullanıldığı cümlenin menfi olması durumunda müstesnamerfu olur.[235] Örneğin مأتاني القوم الا زيدً / *bana sadece zeyd geldi*
- غدوة– بكرة */sabah* kelimelerinden belirli bir vakit kastedilmesi durumunda gayr-ı munsarıf olurlar. Örneğin, لقيته العام الأول */onunla birinci yıl karşılaştım* denildikten sonra belirli bir günü kastedilerek غدوةَ kelimesinin ğayr-ı munsarif olarak okunması.[236]

1.4.2.5. Sarf ilminin nahiv ilminden ayrılması

Suyûtî sarf ilminin kurucusunun Kûfe dil ekolünün öncülerinden olan Ebu Müslim Muaz İbn Müslim el-Herâ (ö.187) olduğunu rivayet etmektedir.[237] Bunun yanı sıra sarf ilminin kurucusunun, Ebu Cafer er-Ruâsi olduğunu rivayet edilmektedir.[238] Ancak sarf ilminin nahiv ilmi ile başladığını söylemek daha doğru olacaktır. Çünkü nahiv ilminin kurulmasına neden olan yanlış kullanımlar sadece kelimenin cümle içinde kullanımı ile sınırlı olmayıp kelimenin kendisinde de görülmekteydi. Ayrıca nahiv ilmine dair eserler yazılmaya başlandığı zaman sarf ilmine ait olan meselelerde bu eserlerde yer almaktaydı. Çünkü ilk dönem nahiv bilginleri nahiv ilmini, sarf ve belagat gibi dil ilimlerini kapsayıcı şekilde ele almaktaydılar. Bunun en açık delili

[234] Müberred, *el-Muktedab*, IV, s. 213.
[235] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 311.
[236] Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, s. 293.
[237] Suyûtî, *Bugyetu'l-Vuât*, II, s. 291.
[238] Carl Brockelmann, *Tarih'u-l Edeb'i-l Arabî*, Daru'l-Maârif, Kahire,

Sibeveyh'in yazmış olduğu el-Kitab'tır. Şöyle ki eserde sarf ilmiyle beraber birçok dil ilmi, nahiv meseleleri ile beraber zikredilmiştir. Daha sonra sarf ilminin nahiv ilminden ayrılması fikri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde sarf ilminin bazı meselelerini ele alan küçük risalelerin yazıldığı rivayet edilmiştir. Şu var ki bu risaleler elimize ulaşmamıştır.[239] Hicri II. asrın ortalarına gelindiğinde Ebu Osman el-Mâzinî (ö.248) sarf ilmini nahiv ilminden ayırmış ve bu ilimde ilk müstakil eseri yazmıştır.[240] el-Kitab'ta ve diğer nahiv kitaplarında dağınık halde bulunan sarf materyallerini toplayıp, düzenlemiş ve ilmi bir kalıba koymuştur.[241]

[239] Suyûtî, *Bugyetu'l-Vuât*, II, s. 264.
[240] Kâtib Çelebi, Keşfu'ž-Žunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn, III, s. 288.
[241] Dayf, el-Medârisu'n-Nahviyye, s. 118.

2. BÖLÜM

NAHİV USULÜ BAĞLAMINDA GRAMER TERMİNOLOJİSİ

Arapçanın dil kurallarını belirleme bu ilmin temellerini atma çabasında olanilk dönem dil bilginleri bu kuralları belirlerken belli bir metot takip etmiş ve bu şekilde nahiv usûlünün çerçevesini de oluşturmuşlardır. Dil kurallarını belirlemeden önce yapılan ilk şey, dil malzemelerinin toplanması olmuştur. Nahiv usûlünde semâ' diye isimlendirilen bu toplama ameliyesi bilginden bilgine farklılık arz etmiş ve dil bilginlerinin kaideleri oluştururken karşılaşmış oldukları ihtilafların başında yer almıştır. Nitekim dil malzemesinin toplandığı fasih Arapların, kimler olduğu ayrıca diğer semâ' kaynakları olan Kur'an Kırâatleri ve Hadis'i şeriflerin nasıl ve ne şekilde kullanılacağı hususu bu bilginlerin ittifak etmediği hususlardandır.

İttifak edilemeyen diğer bir husus ise toplanan dil malzemelerinden kuralların istinbat edilmesi meselesesidir. Bu meselede nahiv ususlünde Kıyâs diye isimlendirilen ve ekoller arasında ihtilafın olmasına neden olan ikinci önemli bir unsurdur. Bu farklılıklar ekollerin oluşmasının tetikleyici nedenlerindendir.

2.1. NAHİV USÛLÜ VE İHTİLAF SEBEPLERİ

Ekollerin oluşmasından sonra, her birinin meseleleri ele alışı ve kendi kaidelerini oluşturma şekilleri farklılık göstermeye başlamıştır. Bunun başlıca sebebi, delillerin tercihi ve yorumlanmasıydı. Bu ihtilaflar, ekollerin âlimleri arasında münazaraların olmasına neden olmuştur. Bu münazaralardan bize ulaşan en meşhuru ise Hârûn er-Reşîd'in (ö.193) veziri olan Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin (ö.193) huzurunda Sîbeveyh ve Kisâi arasında olanıdır.[1] Daha sonra bu ihtilaflar rivayetten yazıya dökülmüş ve bu meseleleri ele alan müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu kitapların bazıları şunlardır:

İhtilafu'n-Nahviyyin, Ebu Abbas Sa'lebî (ö.291)

el-Mukni' fî ihtilâfi'l-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin, Ebu Ca'fer Nehhâs (ö.338)

el-Hilâf beyne'n-Nahviyyin, Ebu Hasan Rummânî (ö.374)

Kifâyetü'l-Muteallimin fî İhtilâfi'n-Nahviyyin, İbnu'l-Fârisî (ö.395)

[1] Zeccâcî, *Emâli* s. 240.

Mesâilü'l-Hilâf fi'n-Nahvi, Hüseyin b. İyâs(ö.681)

El-İs'âf fi'l-Hilâf, İbni İyâz(ö.681)

El-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf, Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî (ö.577)

Dil bilginleri arasında ihtilafların ortaya çıkmasına neden olan ve ekollerin birbirinden ayrılmasına neden olan unsurları iki ana başlık altında ele alınacaktır.

2.1.1. Metotla alakalı sebepler

Nahivcilerin arasındaki ihtilaflı meseleleri araştırmak, bir bakıma nahiv ilminin gelişim sürecini araştırmayıda ifade etmektedir. Şöyle ki birinci bölümde zikrettiğimiz şekilde ilk dil ekolü Basra'dır. Kûfe ekolü ise Basra ekolünü takip etmektedir. Her bir ekol yeni bir kaide veya terim oluştururken belli usullerden faydalanmıştır. Suyûtî, bu meseleyi şöyle açıklamaktadır: *Dilciler, Basralı dil bilginlerinin her rivayeti kabul etmemeleri ve şâz olan bir sözcük ve kullanıma kıyas yapılamayacağını benimsemeleri nedeniyle kıyas olarak daha kuvvetli oldukları, Kûfeli dil bilginlerinin ise rivayet olarak delillerinin daha fazla olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.*[2]

İbni Cinnî, Kûfelilerin Arap şiirlerini daha iyi bildiğini ifade etmiştir. Endülüsî'nin Mufassal şerhinde; *Kûfeliler kendi usullerine aykırı olarak bir konunun cevazını herhangi bir şiirde bulsalar, bu şiiri asıl olarak alıp ikinci bir kanun oluştururlar.* şeklinde bir rivayet bulunmaktadır.

Her bir ekol kendi metoduna uygun delilleri kullanmış ve bu metot çerçevesinde dil kurallarını ve terimlerini va'z etmiştir. Bunun yanı sıra nahiv ilminin gelişmesi ve şimdiki halini almasındaki önemli unsurlardan biri de Kur'an-ı Kerim'dir. Çünkü ilk dönem nahiv âlimleri Kur'an'ın kıraatine büyük önem vermişlerdir; özellikle de bunların birçoğu kıraat âlimlerindendir. Örneğin: Ebû'l- Esved, Kur'an'ın harflerini noktalayan kişidir.[3] Basra ekolünün öncülerinden Ebu Amr b. Alâ, meşhur yedi kıraat imamından biridir. Kûfe ekolünün öncülerinden Kisâî Ali b. Hamza ve Âsım, aynı şekilde yedi kıraat imamındandır. Şunu da ifade etmek gerekir ki nahiv ilminde kullanılan metotlar daha açık bir ifade ile *nahiv usûlu, fıkıh usûlu* başta olmak üzere birçok ilim dalından etkilenmiştir. Bu etki kullandığı terimlerde açıkça

[2] Celâluddin Abdurrahman b. Kemal Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İktirâh fi İlmi Usûli'n-Nahv ve Cedelihi*, thk. Ahmet Subhi Furat, İstanbul, 1988, s.

[3] Ebû Abdullah Şihâbuddîn Yakût b. Abdullah Yâkut el-Hamevî, *Mu'cem'u'l-Udabâ*, *C. III*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1980 s. 436.

görünmektedir. *Nahiv Usûlu* İbn Cinni'ye kadar nahiv kitaplarında dağınık bir şekilde bulunmakta iken, İbn Cinni fıkıh usûlü ve nahiv usûlü arasında ki sıkı ilişkinin farkına varmış ve nahiv usulüne dair meseleleri de içeren bir eser yazmıştır. Bunu kendisi şöyle ifade etmekteydi:

لم نر أحدًا من علماء البلدين تعرض لعمل أصول النحو ، على مذهب أصول الكلام والفقه

"*Basra ve Kûfe dil bilginlerinden hiç kimsenin kelam ve fıkıh usûlu âlimlerinin metodu ile nahiv usûlü eseri yazdığını görmedik*."[4]

Göstermiş olduğu bu çaba nahiv usûlü ilminin daha da netleşmesi için bir başlangıç olmuştur. İbn Cinnî nahiv ilminin delillerini başka bir ifade ile nahiv usûlunün konularını semâ', icma ve kıyas şeklinde üçlü bir taksim yapmıştır.[5] Daha sonra Ebu'l-Berâkât el-Enbârî nahiv usûlüne dair müstakil iki risale yazmıştır. Bu risaleler; el-İ'râb fî Cedeli'l-İ'râb ve Luma'u-l Edille fî Usûlu'n-Nahvi'dir. Enbârî nahiv usulünün konularını sema, kıyas ve istishabu'l-hal şeklinde üçe ayırmıştır.[6] Daha sonra Suyûtî, bu ilmin çerçevesi netleştirmiş ve konularını sema, kıyas, icma ve istishabu'l-hal şeklinde dörde ayırmıştır.[7]

Kullanılmış olan delillerden ilki olan Semâ' delili ile başlayarak diğer delilleri de sırayla ele alacağız.

2.1.1.1. Semâ'

Delillerin ilki ve en önemlisidir. Öyle ki bazı Arapça kullanımlar yalnızca oradan alınabilir. İlk nahiv âlimleri kuralları oluştururken bu delilden istifade etmişlerdir. Suyûtî bu delili şöyle tarif etmiştir: "*Fesahatine güvenilen kişilerden rivayet edilen sözler*." Bu tarif Kur'an'ı, Hadisleri ve Efendimiz gelmeden önce kendi dönemindeki ve daha sonra bozulana kadar olan dönemdeki nazım veya nesir, müslüman veya kâfir Arapların sözlerini içine almaktır.[8] Bu delilin eş anlamlısı olarak kullanılan "nakl" kelimesi de vardır. Enbârî, nakli şu şekilde tarif etmiştir: "*Arapça fasih olarak ve sahih bir nakil ile rivayet edilen kelâm*."[9] Anlaşıldığı üzere semâ' veya nakil, sırasıyla Kur'an, Hadis ve Fasih Arap kelâmını ifade etmektedir.

---

[4] İbn Cinnî, *Hasais*, II, .s. 2.
[5] -Suyûtî, *el-Îktirâh*, s. 21.
[6]. Ebü'l-Berakât Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Luma'u'l-Edille*, Daru'l-Fikr, t.y. *s. 80-83.*
[7] Suyûtî, el-İktirâh.
[8] Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 36.
[9] Enbârî, *Luma'u'l-Edille*, s. 81.

- **Kur'an** Birinci derecede Nahiv âlimleri, Kur'an ayetlerinin mütevâtir olan okunuşlarının tamamının ilk dil kaynağı olduğu hususunda icmâ etmişlerdir.[10] Suyûtî bu hususu Müzhir adlı eserinde İbn-i Hâleveyh'ten (ö. 370) şöyle rivayet etmektedir: "*Bütün dilciler, lügat şayet Kur'an-ı Kerim'de zikredilmişse bu şey diğerlerinden daha fasihtir ve bu konuda ihtilaf yoktur.*"[11] Şâz kıraatlar hususunda ise böyle bir icmâ söz konusu değildir. Ancak her iki dil ekolünün ekseriyeti bunları da delil olarak kabul etmiştir.[12]

- **Hadis**, Kur'an'dan sonra ikinci derecede gelmektedir. Allah Resulü, taşıdığı risâlet yükü ve en büyük mucizesinin Kur'an-ı Kerim olması dolayısıyla fesahat ile donatılmış ve döneminde yaşayan fasih insanlar bunu itiraf etmiş, kendisi de bunu dile getirmiştir.[13] Şu var ki Nahivciler bunu bilmelerine ve itiraf etmelerine rağmen hadisleri delil olarak fazlaca kullanmamışlardır, bu konuda üç ayrı yaklaşım benimsemişlerdir.

1. Hadisleri Delil Olarak Kabul Edenler: İbni Mâlik lakabıyla tanınan Cem'âluddîn Muhammed b. Abdillâh (ö. 672) ve Abdulkadir el-Bağdâdî, (ö. 1093) bu görüşte olanlar arasındadır.
2. Hadisleri Delil Olarak Kabul Etmeyenler: Nahivcilerin geneli, bunun sebebi de hadislerin mana ile rivayet edilme ihtimalidir.
3. Bazılarının Kabul Edilip Bazılarının Kabul Edilmediğini Savunanlar: Suyûtî, lafız ile rivayet edilen hadisleri delil olarak kabul ederken mana ile rivayet edilenleri kabul etmemiştir.

- **Arap Kelâmı**, hadislerden sonra üçüncü derecede Arap kelâmı gelmektedir. Nahivciler, hangi sözlerin alınacağı hangi kabilelerden alınacağı ve hangi dönemlerde yaşayan insanlardan alınacağı konularını belirlemişlerdir.[14]

Basra dil ekolü mensupları, fasih üslupları ve sahih rivayetleri eleştirel bir yaklaşımla ele almış, bundan dolayı rivayet edilen her sözü kabul etmemişler ve nadir beyitleri, gelişigüzel söylenilen nesirleri delil olarak almamışlardır. Delillerinin mütevâtir veya tevâtüre yakın bir şekilde rivayet edilmesini şart koşmuşlardır.[15]

---

[10] Enbârî, *Luma'u'l-Edille*, s. 83.
[11] Suyûtî, el-Müzhir fi Ulûmi'l-Lugati ve Envâ'ihâ, I, s. 213.
[12] Abdülkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânatu'l-Edeb,* C. I, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l'Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1979 s. 9.
[13] " أنا أفصح العرب بيد أنني من قريش " "بُعثت بجوامع الكلم
[14] Hâlid Sa'd Şa'ban, *Usulu'n-Nahvi inde İbn Mâlik,* Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, 2006, s. 111.
[15] Seyyid, Medresetu'l-Basrati'n-Nahviyye Neş'etuhâ ve Tetavvuruhâ, s. 146.

Kûfe dil ekolü mensupları, bu hususu fazla dikkate almamış ve rivayet edilen bütün şiir ve nesirleri kabul etmiştir. Ayrıca Basralıların kendilerinden aldığı kabilelerin sözlerini aldıkları gibi Basralıların kendilerinden almadıkları kabilelerin sözlerini de almışlardır.[16]

Sözleri Nahivcilerin ittifakı ile delil olan kabileler şu şekilde zikredilmiştir: "Kureyş, Kays, Temîm, Esed, Hüzeyl ile Kinâne ve Tayy kabilelerinin bazıları."[17] Nahivcilerin bu kabilelerin sözlerini delil olarak almaları iki yöntemle meydana gelmiştir: Birincisi râviler aracılığı diğeri ise bu kabilelere yolculuk yaparak kendilerinden doğrudan semâ' yoluyladır.

Birinci yöntemde olan râviler için belli şartlar ileri sürmüşlerdir. İbnu Fâris, şartları şu şekilde dile getirmiştir: Dil delilleri, semâ' olarak güvenilir, emanet ve doğrulukla bilinen, kesin olmayan sözlerden kaçınan kişilerden alınır.[18] Ayrıca rivayet edilen sözleri isnad bakımından da ikiye ayırmışlardır: "*Mütevâtir ve âhâd."*[19] Bunlara yapılan tarifler hadis ilmindeki tariften farklılık göstermemiştir. Buda nahivcilerin hadisçilerden etkilendiğini göstermektedir. Mütevâtir olarak rivayet edilen sözlerin makbul olduğu nahivcilerin ortak görüşü iken âhâd rivayetleri üç kısımda incelemişlerdir. İbni Cinnî, bunları şöyle zikretmektedir:[20]

1. Benzeri bir rivayet bulunmamaktadır ancak Araplar bu şekilde kullanmaktadırlar.
2. Benzeri yoktur ve cumhurun kullanımına da muhaliftir.
3. Tek rivayettir, benzeri veya muhalifi bulunmamaktadır.

Birincisi kabul edilir ve delil olarak kıyas yapılabilir. İkincisi râvi şayet diğer rivayetlerinde fasihse ve rivayet ettiği söz kıyası kabul ediyorsa şimdiki rivayet kullanımı terkedilmiş, eski bir kullanım olduğu farz edilip kabul edilmiştir.[21] Şayet bu söylenilenler kendisinde yoksa kabul edilmez. Üçüncü kısım da şayet söz fasihse kabul edilmesi değilse edilmemesidir. Basralılar ise bu şeylere itibar etmemiş, rivayetin mütevâtir veya yakın olmasını şart koşmuşlardır.

---

[16] Hatîce Hudeysî, *Eş-Şâhid ve Usulu'n-Nahvi fî Kitâbi's-Sibeveyh,* Câmi'atu'l-Kuveyt, Kuveyt, 1974, s. 81.
[17] Suyûtî, *el-Müzhir I*, s. 211; Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf*, Daru'l Meşrik, Beyrut, t.y. s. 147.
[18] İbnu Fâris, es-Sâhibi fî Fıkhi'l-Lugati'l-Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Süneni'l-Arabi fî Kelâmihâ, s. 64.
[19] Enbârî, *Luma'u'l-Edille,* s. 84.
[20] Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis, II,* , s. 21.
[21] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* I, s. 387.

Hangi dönemlerde yaşayan Arapların sözleri delil olabilir konusu ise şu şekilde tespit edilmiştir. Şehirlerde yaşıyorlarsa hicri ikinci asrın ortalarına kadar olanlar, çölde yaşayanlardan ise dördüncü asra kadar olanlardır.[22] Şu da var ki ikinci asırdan sonra nakledilen kelâmın çölde yaşayanlardan rivayet edileni kabul edilirken edilmeyeni reddedilmiştir.[23]

Şiire gelince dilciler şairleri dört tabakada incelemiştir. Bunlar sırasıyla Câhiliye (İmruu'l-Kays, Züheyr, Nâbiga), Muhadramûn (Hassân b. Sâbit, Lebîd b. Rabîa), İslâmiyyun (Cerîr, Ferezdak) ve Müvelledûn (Ebu Nüvâs, Beşşâr b. Bürd) gruplarından oluşur.

Bağdadî, dilcilerin ilk iki dönemde yaşayan şairlerin şiirlerinin delil olduğu konusunda ittifak ettiklerini, üçüncü dönemde olanların ihtilaflı olduğunu ancak sahih olanın delil olabileceğini, dördüncü dönemde olanların ise delil olamayacağını zikretmiştir.[24] Suyûtî de dördüncü tabakadaki şairlerin delil olmadığı hususunda icmâ olduğunu nakletmektedir.[25]

Ayrıca şiir rivayeti ile alakalı nahivcilere ait bazı terimler vardır. Bu terimleri Suyûtî İbni Hişâm'dan şu şekilde rivayet etmektedir: "*Bil ki Nahivciler şu terimleri kullanmaktadırlar: Gâlib, kesîr, nâdir, kalîl ve muttarid*"[26] Bu rivayetlerden hangisinin delil olacağı hususunda aralarında ihtilaf vardır. Basralılar kesîr ve muttaridi delil olarak kabul ederken diğerlerini kabul etmezler, Kûfeliler ise aralarında fark gözetmeksizin hepsini kabul ederler.[27]

Son olarak da zarûrâtü'ş-şiir meselesine değinmek yerinde olacaktır. Bazıları şu şekilde tarif etmiştir: *Nesirde bulunması mümkün olmayan kullanımın zorunlu olarak şiirde kullanılmasıdır*. Örnek olarak nesirde fiil tenvinlenmez iken şiirde kafiye zorunluluğundan dolayı fiil tenvinlenebilir. Bazıları ise bu kullanımın zorunlu olmasının şart olmadığını ifade etmiştir.[28]

Nahivciler zarûratı, hasen ve müstakbah diye iki kısma ayırmışlardır. *Hasen, duyan kişinin garipsemediği kullanımlar iken mustakbah garipsenen ve mana*

[22] Şa'ban, Usulu'n-Nahvi inde İbn Mâlik, s. 111.
[23] Muhammed Sâlim Sâlih, *Usulu'n-Nahvi Dirâseten fi Fikri'l-Enbârî*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2006, s. 254.
[24] Abdülkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânatu'l-Edeb*, I, s. 50.
[25] Suyûtî, el-İktirah fi İlmi Usuli'n-Nahvî, s. 54.
[26] Suyûtî, el-Muzhir fi Ulumi'l-Lugati ve Envâ'ihâ, I, s. 234.
[27] Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, s. 515.
[28] Şerefu'd-din Râcihî, *Meâhizu'n-Nuhât*, Dâru'l-Marife el-Cami'iyye, İskenderiyye, 2000, s. 94.

karışıklığına sebep olan kullanımlardır.[29] Basralılar zarûrât için bazı şartlar belirlemişlerdir. Bunlar: manaya yönelik olmalı, vezin için yapılmalı ve bir kaideye dayanmalıdır.[30]

2.1.1.2. Kıyas

Ebu'l-Berekât göre kıyas, *İllet birliği sebebi ile fer'in asıl üzerine hamledilmesi ve asılda olan hükmün fer'e uygulanmasıdır.*[31]

Kıyasın dört rüknü vardır. Bunlar *asıl, fer', hüküm* ve *illet*. Nahivciler arasında kıyası ilk kullanan Basra dil ekolü olmuştur. Şu var ki nahivciler bu konuda fakihlerden çokça etkilenmiş ve metotlarını kullanmıştırlar.[32] Basra ekolünden kıyasa önem veren ve sınırlarını belirleyen ilk dönem âlimlerini şöyle sıralamak mümkündür. Ebu'l-Esved, Abdullah b. Ebî İshâk, Yûnus b. Habîb, Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh.

Kûfe ekolünden kıyasa önem veren âlimler de şu şekildedir: Kisâi, Hişâm b. Muâviye ve en öne bir diğeri ise Ferrâ'dır. Yâkut Hamevî'nin rivayet etmiş olduğu kıssada bu açık bir şekilde görülmektedir: "Ferrâ ve Muhammed b. Hasan, nahiv ve fıkıh hakkında konuşuyorlardı. Ferrâ, "*Arapça ile derinlemesine meşgul olmanın kendisine nasip olduğu bir kişi başka bir ilim öğrenmek isterse işi kolay olur*" dedi. Bunun üzerine Muhammed b. Hasan, "Zekeriyyâ'nın babası, "*Arapça ile meşgul olmak sana nasip oldu, şimdi ben sana fıkıhtan bir soru sorayım da cevaplandır bakalım.*" dedi. Ferrâ, "*Sor bakalım*." dedi. Muhammed, "*Söyle! Namaz kılarken yanılan ve sehiv secdesi yapan daha sonra sehiv secdesini yaparken yanılan kişinin hükümü ne olur?*" dedi. Ferrâ, bir süre düşündü ve "*Bir şey gerekmez*." dedi. Muhammed, sebebini sordu. Ferrâ, "*Bize göre tasgîr sigası tekrar tasgîr yapılamaz. Sehiv secdesi ise namazın tamamlayıcısıdır. Tamamlayıcı olan rüknün başka bir tamamlayıcısı olmaması gerekir*." dedi. Bunun üzerine Muhammed, "*Kimsenin senin gibi olabileceğini zannetmem!*" dedi."[33] Kıyas meselesini zirveye ulaştıran kişinin Ebû Ali el-Fârisî olduğu zikredilmektedir.[34]

Dil bilginlerine göre kıyas üç türlüdür bunlar:[35]

---

[29] Suyûtî, el-İktirah fî İlmi Usuli'n-Nahvi, s. 30.
[30] Ebu Bekir Muhammed b. Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*i, C. III Mektebetu's-Sekafeti'd-Dîniyye, Kahire, 2009, s. 436.
[31] Enbârî, *Luma'u'l-Edille*, s. 93.
[32] Seyyid Rızk et-Tavîl, *el-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîn*, Mektebetu'l-Faysaliyye, Mekke, 1985, s. 77-78
[33] Hanbelî, Şezerâtu'z-zeheb, I/321
[34] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, C. I, s. 277.
[35] Temmâm Hasan, *el-Usûl*, Alemu'l-Kutub, Mısır, 2004, s. 154.

- **Kıyâs'u-l illet** (قياس العلة)

Burada illete itibar edilip hüküm fer'e verilir. Örnek olarak nâibu'l fâilin merfu olması, yerine geçtiği fail'in merfu olması nedeni iledir.

- **Kıyâs'u-ş şibih** (قياس الشبه)

Burada merkeze illet değil benzerlik alınır ve hüküm fer'e verilir. Örnek olarak muzâri fiilin mu'reb olmasının nedeninin ism-i faile lafzen ve manen benzemesidir.

- **Kıyâs'u-t tard** (قياس الطرد)

Burada illet veya benzerlik aranmaz genel kurallara itibar edilir. Örnek olarak ليس kelimesinin mebnî olması çekimi olmayan fiilerin mebnî olması gerekitiği kaidesi nedeniyledir.

Nahivciler kıyasın yapılacağı kelâmın muttarid olup şâz olmaması gerektiğini şart koşmuşlardır.[36] İbni Serrâc, şâz'ı üç kısma ayırmıştır.[37]

- Kaideye muhalif, kullanıma uygun olması "استحوذ"kelimesi aslında kaideye uygun olarak vâv harfinin elif harfine kalb edilmesi "استحاذ" gerekirken kullanıma uygun olarak kalb edilmeksizin gelmiştir.

- Kullanıma muhalif, kaideye uygun olması "يدع" kelimesi her mazi fiilin muzariside olur kaidesine binaen kullanılması gerekirken kullanımda muzari sigası yoktur.

- Kullanıma ve kaideye muhalif olması "مسجُد" kelimesi فعَل-يفعُل vezninden gelen ism'i mekân sigalarının مفعَل vezninde olması gerekirken مفعُل vezninde kullanılması kaide ve kullanıma uygun değildir.

İlk iki kısmın muteber olduğu son kısmın ise olmadığını zikretmiştir.

Zikredilmesi gereken önemli bir mesele de semâ' ve kıyas arasında ihtilaf olursa hangisinin delil alınacağıdır. Nahiv âlimlerinin bu konudaki tutumunu Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377), şu şekilde özetlemektedir: "*Semâ' ile bir şey kullanılmış ise semâ muteber olurken kıyas terkedilir çünkü semâ kıyası iptal eder.*"[38] Semâ'nın semâ' ile

[36] Suyûtî, el-İktirah fî İlmi Usuli'n-Nahvi, s. 72.
[37] İbnu's-Serrâc, *el-Usu'l fi'n-Nahvi*, I, s. 57.
[38] Abdülkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânatu'l-Edeb*, VIII, s. 421.

ihtilafı kıyasın kıyas ile ihtilafı hakkında ise Ebu'l Berekât şöyle söylemektedir: "*Bil ki iki nakil birbiriyle farklılık arz ederse bunlardan râcih olanı alınır, tercih ise metin ve senedde olur. Senedin tercihi, râvilerin fazlalığı, daha fazla bilginlik ve ezberlerinin kuvvetliliği ile olur. Metnin tercihi ise rivayet edilen metnin kıyasa uygun veya kıyasa daha yakın olması ile olur. İki kıyas birbiriyle farklılık arz ettiği zaman bunlardan haricen başka bir delil ile desteklenen tercih edilecektir. Bu deliller nakil veya kıyas olabilir."*[39]

2.1.1.3. İcmâ

Basra ve Kûfe ekollerinin ittifak ettikleri meselelerdir.[40] Bu terimi farklı kelimelerle ifade etmişlerdir. " كافة أو عامة ، أو الجماعة ، أو قولا واحدا أو بلا خلاف " gibi bu tarifte dikkat çeken, nahiv ilminde bahsedilen icmâ ile fıkıh ilminde bahsedilenin aynı manada olmasıdır. Bu da Nahivcilerin fıkıhçılardan bu konuda etkilendiğini göstermektedir. İcmâ'da önemli olan çoğunluğun meseleyi kabul etmesidir, hepsinin kabul etmesi şart değildir.[41] İcmâ sınıfları vardır. Birincisi Suyûtî'nin zikretmiş olduğu Sukûtî İcmâ'dır ve şu şekilde tarif edilmiştir. Fasih olan bir kişinin fasih insanların yanında bir söz söylemesi veya onlara ulaşması halinde itiraz etmemesidir. Örnek olarak "لولاي ولولاك" kelimeleri verilebilir. İkincisi râvilerin şâhidi rivayet ederken yapmış oldukları icmâdır. Enbârî "İnsâf" kitabında bu türü zikretmiştir.[42] Ayrıca genel ve özel olmak üzere iki türlü icmâdan daha bahsedilmektedir. Genel olan, her iki ekolün ittifakını ifade ederken özel olan her birininkini ifade etmektedir.[43]

2.1.1.4. İstishâb-ı hâl

Nakilden aslının dışına çıkmasını gerektirecek başka bir illet olmadıkça kelimenin aslı üzerine bırakılmasıdır.[44] Örnek olarak isimler mebnî olmalarını gerektirecek bir sebep olmadığı müddetçe mu'rebtirler. İstishâb-ı hal nahivciler tarafından muteber delillerdendir. Örnek olarak İbni Mâlik " كان nin hadesi ifade

[39] Enbârî, *Luma'u'l-Edille*, s. 138.
[40] Suyûtî, el-İktirah fî İlmi Usuli'n-Nahvi, s. 66.
[41] Kadı Muhammed b. Ali Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl,* C. I, Dâru's-Selâm, Kahire, 1992, s. 275.
[42] Enbârî, el-İnsaf fî Mesâili'l Hilâf, II, s. 597.
[43] Fâtıma Muhammed Tâhir Hamid, "Ususu't-Tercih fî Kutubi'l-Kilafi'n-Nahvi" Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Mekke, 2008, s. 188.
[44] Suyûtî, el-İktirah fî İlmi Usuli'n-Nahvi, s. 136.

etmediğini iddia eden kişinin sözü reddedilir. Çünkü fiillerde asıl olan hadesi ifade etmesidir. Bu aslın dışına çıktığını söyleyen kişinin buna delil getirmesi gereklidir." [45]

2.1.1.5. Ta'lil

Dilsel bir olgunun tefsîr edilip arka planını görmeyi ve bu şekilde kullanılmasının sebeplerini ortaya çıkarmayı ifade etmektir.[46] Bütün nahiv kurallarının bir ta'lîli vardır dersek abartı yapmış olmayız. Nahiv kitaplarını okuyan kimse, en belirgin meselede bile niçin böyle olmuştur gibi bir soru ile karşılaşacaktır. Bu da Nahivcilerin ta'lîle ne kadar önem verdiğini göstermek için yeterli olacaktır. Nahivcilerin ta'lîl meselesinde felsefeciler, mantıkçılar ve fıkıhçılardan etkilendikleri göz ardı edilmemelidir.[47] İbn Cinnî el-Hasâis adlı kitabında fakihlerin ta'lîlleri ile nahivcilerin ta'lîllerini kıyas etmiş, sonuç olarak da nahivcilerin ta'lîllerinin felsefecilere daha yakın olduğunu bildirmiştir.[48] Kûfe ekolünde ta'lîl Basra ekolünde olduğu kadar revaçta olmamakla beraber Kisâî'den sonra Kûfe ekolü de ta'lîle önem vermeye başlamıştır.[49] Zeccâcî, ta'lîl'i üçe ayırmıştır:[50] *İlletu't-Tâ'limiyye'*dir. Örnek olarak إنّ زيدًا قائم bu cümlede زيدًا kelimesi neden mensup olmuştur sorusuna çünkü *inne*'nin haberidir şeklinde verilen cevaptır. *İlletu'l-kıyâsiyye'*dir. Örnek olarak إنّ زيدًا قائم cümlesinde زيدًا neden mensup olmuştur sorusuna çünkü *inne* fiile benzeyen bir harftir fiile benzeyen harfler de amel eder şeklinde verilen cevaptır. Sonuncusu da *illetu'l-cedeliyye'*dir. Örnek olarak yukarıda verilen cümlede ki *inne* harfinin amel ederken hangi yönden fiile benziyor şeklinde yönelen soruya verilen cevaptır.

Birinci kısım Arap kelâmını öğrenmemize yarayan illetler, ikinci kısım sebep sonuç ilişkisini ifade eden illetler, üçüncü kısım ise sebepleri açıklayan illetlerdir.
Dil bilginleri nahiv usulünde kullanılan ve kıyasî olan illetleri yirmi dört olarak tespit etmişlerdir. Bunlar aşağıda verilmiştir:[51]

[45] Suyûtî, el-İktirah fî İlmi Usuli'n-Nahvi, s. 137.
[46] Ahmed Hızır Abbâs, *Uslûbu't-Ta'lil fi'l-Lugati'l-'Arabiyye,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s. 20.
[47] Tavîl, el-Hilâf Beyne'n-Nahviyyin, , s. 187.
[48] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* I, s. 48.
[49] Dayf, el-Medarisu'n-Nahviyye, s. 252.
[50] Zeccâcî, el-İzâh fî İ'leli'n-Nahvi, s. 64.
[51] Suyûtî, el-İktirah

1	علة التشبيه	2	علة الفرق	3	علة التنظير	4	علة المشاكلة
5	علة التضاد	6	علة الوجوب	7	علة الجواز	8	علة الحمل على المعنى
9	علة المعادلة	10	علة الأَوَلى	11	علة التعويض	12	علة الاختصار
13	علة السماع	14	علة التوكيد	15	علة الاستغناء	16	علة التغليب
17	علة الدلالة	18	علة الإشعار	19	علة الاستثقال	20	علة التخفيف
21	علة النقيض	22	علة المجاورة	23	علة الأصل	24	علة التحليل

2.1.2. Dilbilgini ile alakalı sebepler

Dil bilginlerinin kabiliyet, kültür ve bilgisinin azlığı veya çokluğunun nahiv ilminde ki ihtilafların meydana gelmesinde ve gelişmesindeki etkisi aşikârdır. Bu bağlamda bilginler arasında farklılıkların meydana gelmesine neden olan unsurlardan bazıları şunlardır:

- Âlimlerin Bilgisi: Bilginler dil kurallarını oluştururken, genel olarak kişisel gözlemlerine, araştırma sonucu elde ettikleri dil materyallerine ve bu bilgiler arasında yapmış oldukları kıyasa başvurmuşlardır. Doğal olarak bilginlerin bu hususlarda birbirleri ile farklılıkları vaz edilen kurallarında farklı olmasına neden olmuştur.
- Âlimlerin Kabiliyeti: Dil bilginlerinin kabiliyetleri farklılık göstermektedir. Bazıları sadece hıfza önem verip rivayeti önemsemiş ve kıyası az kullanmıştır. Tabakât kitapları Sa‘leb’in böyle olduğunu rivayet etmiştir.[52] Başka bir grup ise kıyasa daha fazla önem vermiştir. Buna örnek olarak ta Nehhâs verilmektedir.[53]

[52] Zübeydî, *Tabakât*, s. 141; Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, I, s. 397.
[53] Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, I, s. 362.

2.1.3. Arap Dilinin Kendisi İle Alakalı Sebepler

Arap dilinin, söz dağarcığının en zengin olması.[54] Dilin bu özelliği

- Aynı manayı ifade etmek için farklı terimlerin vaz' edilmesine
- Bir terimin birden fazla konuyu ifade etmesine ve
- Lehçe farklılıklarına neden olmuştur.

Arap dilinde bulunan farklı lehçeler ve konuşmada ki farklı üsluplar nahiv kurallarındaki ihtilafların sebeplerindendir. Şöyle ki lehçelerde görülen bu çokluk fasih Arapların konuşmalarının tamamına ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bunun için her bir ekol kendisinin ulaşabildiği üsluplara göre kurallar vaz' etmişler, doğal olarak ta şimdi elimize ulaşan bu ihtilaflar meydana gelmiştir.

Ayrıca nahiv ilminin doğasıda bilginlerarasında ihtilafların olmasına neden olan unsurlandandır. Şöyle ki Nahiv ilmi genel hatlarıyla kişisel içtihatlara ve yorumlamalara açık bir ilimdir. Nitekim semâ' kanalıyla elde edilen bilgiler dilbilgini tarafından önce harmanlanıp daha sonra benzer yerlere kıyas yapılmaktadır. Burada nahivcinin kabiliyeti ve meselenin gayesini tespit etmesi bir bilginden diğer bilgine göre farklılık arz etmektedir. Bu da farklı görüşlerin ortaya çıkmasına ve bir ekolün bazende bir bilginin olur dediği bir kurala diğer bilginlerin veya ekollerin hayır demesine neden olmuştur.

2.1.4. Nahvî İhtilafların Önemi ve Faydaları

Dil bilginleri arasında meydana gelen ihtilafları iki başlık altında toplamamız mümkündür.

- **Dilin Kullanımına Etki Eden Meseleler**

Bu gibi yerlerde, meseleyi okuyan kişi, iki doğru ihtimalden birini tercih etmek durumunda kalır. Örnek olarak hâl'in kendisinde amel eden fiilin önüne geçmesinin caiz olup olmaması meselesi verilebilir. Şöyle ki; جاء زيد راكبا *Zeyd atlı olarak geldi* örneğinde olduğu gibi hâl'in âmilin önüne geçmesi Basralılara göre caizken, Kûfelilere göre caiz değildir.[55]

[54] Seâlibî, Fıkhu'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye, s. 41.
[55] Enbârî, el-İnsaf fî Mesâili'l-Hilâf, I, s. 250.

Kûfeli dil bilginleri gerekçe olarak zamirin kendisinden sonra gelen bir zahir isme dönmesinin caiz olmadığını söylemişlerdir. Basralı dil bilginleri ise fiilin takdim eden mef'ûlde amel etmesi caiz olmasına kıyasen hâl'de amel etmesini caiz görmüşlerdir. Ayrıca buna benzer kullanımların fasih Araplardan rivayet edildiğini ileri sürmüşlerdir.

Bu ve benzeri ihtilaflar bu ilmi öğrenen kişiye farklı kullanımları öğretmekte ve dilin inceliklerini elde etmesine yardım etmektedir.

- Dilin Kullanımına Etki Yapmayan Meseleler
  Bu meseleler üç başlıkta toplanabilir.
  - İ'râb olgusu: tesniye ve cem' olan isimlerin i'râbı dilin kullanımına doğrudan etki etmeyen meselelerdendir.
  - Âmiller ve illetleri: mübteda ve haberin âmili dilin kullanımına etkisi olmayan meseleler sarasında görülmüştür.
  - Kelimelerin asıl kullanımları: Fiilerin aslının mebnî olması isimlerin aslının mu'reb olması dilin doğrudan kullanımıyla ilgili değildir.
    Bu ve benzeri ihtilaflar ise ilmi öğrenen kişide ihtilafların asıl sebebini öğrenmesine ve karşısına çıkacak başka meseleleri bu meselelere kıyas edebilmesine yardımcı olacaktır.

2.2. NAHİV TERMİNOLOJİSİNİN OLUŞUM SÜRECİ

Bilim dallarının birbirinden net bir şekilde ayrışması ve mensuplarının birbirleriyle kısa yoldan anlaşmalarının sağlanması için, terimler ve bu terimlerin tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi en önemli unsurlardandır. Bu fikirden hareketle bilginler, terimleri vaz' edip tanımlarken büyük bir hassasiyet göstermişlerdir. Çünkü her bilimin terimi o bilimin anahtarıdır. Terimler oluşturulurken bilginler iki husus üzerinde durmuştur. Bunlar tanımın, *efradını câmi' ağyârını mâni'* olmasıdır. Bunun sebebi ise terim zikredildiği vakit muhatabın kastedilen manayı doğrudan anlaması ve kavram kargaşası yaşamamasıdır. Nahiv bilginleri, bu iki hususun tarifte bulunması konusunda ittifak etmişken bunları gerçekleştirirken farklı metotlar kullanmışlardır. Farklı metotlar kullanmada en önemli etken tarif yapan kimsenin kavramı daha iyi tanıtma düşüncesi ile daha önce yapılan

tariflerde eksikliklerin görülüp telafi etme çabasıdır.[56] Örneğin ismin tarifi yapılırken dört farklı yöntemin esas alındığı görülmektedir bunlar: mahiyeti esas alan dilbilimciler ismi şöyle tarif etmişlerdir:

الأسم الكلمة الدالة على معنى غير مقترن بأحد الأزمنة الثلاثة

"İsim: Üç zamandan biriyle bağlantısı olmayan bir anlama delalet eden sözcüktür."

Örneklendirmeden hareket eden dilbilimciler ise ismi şöyle tarif etmişlerdir:

الأسم رجل وفرس

"İsim: adam ve at gibi sözcüktür."[57]

Özelliklerini esas alanlar ise ismi şöyle tarif etmişlerdir:

الأسم ما يقبل الجر والتنوين

"İsim: cer ve tenvini kabul eden sözcüktür."

Cümlede ki konumu/işlevini göz önünde bulunduranlar ise ismi şöyle tarif etmişlerdir.

الأسم ما يقع فاعلا ومفعولا

"İsim: fâil ve mef'ûl olan sözcüklerdir."

Tariflerin farklılık göstermesinin başka bir sebebi ise, nahiv terimlerinin zaman içerisinde gelişmesidir. Şöyle ki ilk nahivcilerin terimlere yaptıkları tarifler genellikle örnek verme şeklinde olurken daha sonra ki dönemlerde mantık ve usul ilminin etkisi daha açık bir şekilde görülmüş ve yapılan tariflerde mahiyet esas alınmıştır. Ayrıca bu dönemde yapılan tariflerde özelliklerin zikredilmesi ile beraber, tarifi yapılan kelimenin cümledeki konumu merkeze alınarak yapılan tarifler de görülmektedir. Şu var ki tariflerde kullanılan bu iki metot arasındaki farkın belirlenmesi kolay değildir. Çünkü terimlerde bulunan bazı alametler, özellik olarak zikredilirken aynı alametler başka bilginler tarafından terimin işlevi olarak zikredilmektedir.

Şunu belirtmek gerekir ki, nahiv kaynaklarına başvurulduğunda bir bilginin,

[56] Tevfîk Karîra, *el-Mustalahu'n-Nahvi ve Tefkiru'n-Nuhât*, Dâru Muhammed Ali, Tunus, t.y. s. 203.
[57] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 12.

aynı terim için birkaç metotla tarif yaptığını görmekteyiz. Bundan dolayı bu bilginin hangi metodu benimsediğini tespit etmekte zorlaşmaktadır. Ayrıca nahiv terimlerinin bazıları, dil ekolleri arasındaki farklılığın bir göstergesi olmuştur.

Nahiv ilminin başlayıp gelişmesi ile terimlerin başlayıp gelişmesi aynı düzlemde olmuştur. Bundan dolayıdır ki ilk şu terim şu bilgin tarafından vaz' edilmiştir demek zordur. Buna ek olarak elimize ulaşan ilk nahiv eserlerinde terimler diğer ilimlerin terimleri ile beraber yer almıştır. Buna örnek olarak Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserinde nahiv ilminin yanı sıra, sarf, belagat gibi ilimlere ait terimlerin de zikredilmesi gösterilebilir.

Nahiv terimleri bazen ekolden ekole, bazen aynı ekole mensup âlimden âlime göre değişiklik arz etmektedir. Ayrıca terimlere yapılan tariflerinde, tanımı yapan âlimin yaşadığı çevre ve ilgi duyduğu ilimlerle sıkı bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak terime yapılan tarif ile nahiv ihtilafları arasında bir ilişki de söz konusudur.

2.2.1.Terim Kavramı

2.2.1.1. Tanımı

Terminoloji kelimesinin Arap dilindeki karşılığı ıstılahtır. Bunun için hem ıstılah kavramı hemde konunun bir gereği olarak tarif ve haddin de tanımlarına yer verilmiştir.

Istılah kelimesi, صلح kökünden türemiş ifti'âl bâbından mastardır. Bu kök Arap dilinde, bir kavmin kendi arasında anlaşma yapması veya fesat kelimesinin zıttına delalet etmektedir.[58]

Terim olarak ise **ıstılah,** Cürcânî tarafından şu şekilde tarif edilmiştir:

الاصطلاح عبارة عن اتفاق قوم على تسمية الشيء باسم ما ينقل عن موضعه الأول

"Bir topluluğun bir şeyi, ***ilk manasından nakledilen bir kelime ile isimlendirilmesinde*** *ittifak etmesidir."*[59]

[58] Ebû Mansûr Muhammed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, C. IV, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Tercem'e, Kahire t.y s. 243; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, s. 462.
[59] Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Daru'l-Fadîle, Kahire, 2004, s. 85.

Bu terimin diğer bir tanımı ise; "*belirli bir konuda, belirli bir topluluğun ittifak etmesi*"[60] şeklindedir. Her iki tanımda da, kelimenin terim manası ile sözlük manası arasında ki ortak noktanın "ittifak" olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, nahiv bilginlerinin ittifak ettiği terimlere, el-*Mustalahatu'n-Nahviyye* denmektedir. Terimler, ihtiyaca binaen ortaya çıkan kelimelerdir ve bir anda oluşturulmazlar. Burada insanın müdahalesi söz konusu olduğu için terim yaparken uygun bir kök seçilmesi ve terim manası ile lügavî manası arasında az da olsa benzerlik, alaka ve münasabet bulunması gerekmektedir. Bunun yanı sıra terimler, kelimelerin lügavî manalarına yeni ek manalar kazandırmaktadır.

2.2.1.2. Terimlerin Temel Özellikleri

Terimlerde aranan bir takım temel özellikler vardır. Tarifler yapılırken veya yapılan tarifler değerlendirmeye tabi tutulurken bunlara dikkat edilir. *Anlamın sınırlandırılması, açıklık* ve *netlik* bu özelliklerin en önemlilerindendir.

- **Anlamlın sınırlandırılmış Olması**

Terimlerin en temel özelliği, anlamlarının anlamlarının sınırlandırılmış olması ve bilimsel tek bir kavramın karşılığının bulunmasıdır. Bundan dolayı terim dışında kalan kelimeler cümle içerisinde kullanılırken farklı manaları ifade edebilirken, terimlerde böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü terimlerin anlamları sabittir ve farklı anlamlarda kullanılamazlar. Ayrıca dilin genel kelimelerinin anlamları sözlüğe bakılmadan cümle içerisindeki kullanımından belirlenebilirken, terimlerin anlamları sınırlı ve özel olduğundan sözlüğe bakılmaksızın anlaşılamazlar ve anlamları yoruma açık değildir.[61]

- **Açık ve Net Olması**

Terimler, karşıladıkları kavramları net ve açık bir şekilde ifade ederler. Bu nedenle terimlerin ait olduğu dildeki kelimelerden seçilmesi ve bu kelimelerin terim olarak vaz' edilmesi daha faydalıdır. Bu özellikte olan bir terim, tanımı yapılmaksızın bile okuyucuya tanımı hakkında bazı ipuçları verecektir.[62]

---

[60] Sa'd Alluş, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Edebiyye'l-Muâsıra,* Dâru'l-Kitâb, Beyrut, 1985, s. 12.
[61] Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK, Ankara, 2011, s. 20.
[62] Zülfikar, Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, s. 24.

- **Terimlerin Diğer Özellikleri**

Bu iki özelliğin yanı sıra dilde kullanılan bazı kelimeler, ayrıca terim olarak ta kullanılabilmeleri, bir kavram için birden fazla terim kullanılabilmesi terimlerin genel özelliğindendir. Buna örnek olarak *Hurûfu'l-Meânî* için, *cer, izafe, sıla ve ziyade* terimlerinin kullanımı verilebilir. Bunlara ek olarak aynı terimin farklı bilim dallarına göre farklı manalar ile kullanılması da bu özellikler arasında sayılabilir. Buna örnek olarak *haber* teriminin nahivciler tarafından farklı bir manada kullanılması, hadis ve belagat âlimleri tarafından farklı bir manada kullanılması verilebilir.[63]

Yukarıda belirtildiği gibi terim kadar önemli olan bir hususta terimin ifade ettiği tanımıdır. Arapçada tanım kelimesinin karşılığı *tarif* veya *hadd*'dir. Aşağıda bu iki kavramın farklılıkarını, özelliklerini ve şartlarını inceleyeceğiz.

2.2.2. Hadd

2.2.2.1. Tanımı

Hadd sözcüğü, sözlükte bir şeyin başka bir şeye karışmasını önleyen engel veya fasıldır.[64] Terim olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Sözgelimi Sekkâkî (ö. 626) haddi şöyle tarif etmiştir:

الحد عبارة عن تعريف الشيء بأجزائه أو بلوازمه، أو بما يتركب منهما تعريفا جامعا مانعا

Hadd, bir nesnenin kendi cüzleri veya levâzimleri veya her ikisi ile efradına cami' ağyârına mani olacak şekilde tanımlanmasıdır.[65]

Bu kavramı Fâkîhî de şöyle tarif etmiştir:

ما يميز الشيء عما عداه

Bir nesneyi diğer nesnelerden ayıran şeydir.[66]

İbni Sina'da (ö. 428) el-Hudûd kitabında şöyle tarif etmiştir:

[63] Nâsıf, Tarihu'n-Nahvi'l-'Arabî, s. 69.
[64] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, s. 140.
[65] Yusuf b. Ebibekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Mefâtihu'l-'Ulûm*. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 436.
[66] Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî, *Şerhu Kitâbi'l-Hudût fi'n-Nahvi*, Daru't-Tedâmuni, Kahire, 1988, s. 50.

Bir nesnenin mahiyetini[67] *ne olduğunu ifade eden sözdür*.

2.2.2.2. Haddin Kısımları

Konunun daha iyi anlaşılması için klasik mantıkçıların konu hakkındaki görüşlerine yer vermek yerinde olacaktır. Klasik mantıkçılar tanımı, ikiye ayırır. Tanım bunlardan zât'a/ öze ait olana hadd araza/ilintiye ait olana resm adını vermiştirler. Öze ait olan kavramı diğer kavramlardan tamamen ayırırken, ilintiye ait olan ise kavramın nitelikleri hakkında bazı bilgiler vermektedir. Ayrıca mantıkçılar bunların her birini tam ve eksik diye ikiye ayırarak tanımın dört şeklinin olduğunu söylerler. Şunu söylemek gerekir ki mantıkçılar tanım için hadd veya resm kavramını kullanırken nahiv bilginleri hadd veya tarif kavramlarını kullanmaktadır.[68] Ayrıca klasik İslam mantıkçıları tanımları, gerçek (hakîkî) ve adsal (lafzî) olarak iki kısımda incelemektedir.

- **Gerçek tanım**, bir nesnenin dışta varlığı bilinen mahiyetin tanımıdır. Örnek olarak insan kavramının özsel ve ilintisel tanımları böyledir.
- **Adsal tanım** ise bir nesnenin isminden anlaşılan ve dışta ki varlığına bakılmaksızın yapılan tanımdır. Anka kuşuna yapılan tanım bu şekildeki tanımlar arasındadır.[69]

Nahivcilerin bazıları tanımı, zihnî ve şeklî olmak üzere iki kısma ayırırken, diğer bazıları zât ile yapılan ve hâricî şeylerle yapılan tanım şeklinde ikiye ayırmaktadır.

Zihnî tanım şöyle tarif edilmiştir:

ما له حقيقة متخيلة في الذهن

"Zihinde, hakikati tasavvur edilebilen kavramlara yapılan tanımlar."

Burada vurgu yapılmak istenen şey tanımı yapılan kavramın varlığının, dış

[67] Tümel bir kavramın yalnız zihinde ki fertleri dikkate alınırsa mahiyet (nelik), eğer zihin dışında ki fertleri dikkate alınırsa hakikat (gerçeklik) şayet gerçekliği olan bir kavramın delalet ettiği gerçekliklerden birisi belirtilirse bu gerçekliğe hüviyet (kimlik) denir.
[68] Fâkihî, Şerhu Kitâbi'l-Hudûd fi'n-Nahv, s. 50.
[69] Necati Öner, *Klasik Mantık,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 49.

âlemde tasavvur edilebilir olmasıdır. Örnek olarak "i'râbın; *kelimelerin, âmillerin değişmesinden dolayı sonlarının değişmesi"* şeklinde tanımlanmasıdır.

Şekli tanım ise şu şekilde tarif edilebilir:

ما يعتمد موقعية الكلمة في الجملة

"*Kavramın cümlede ki konumu dikkate alınarak yapılan tanımdır."*

Buna örnek olarak fâilin *"kendisinden önce fiil zikredilen isimdir."* şeklinde tanımlanması verilebilir.[70]

Nahiv ilminde terimler için yapılan tanımlar, kavramın hakikatini ortaya çıkarmaya ma'tûf olup kavramın illeti üzerinde durmamaktadır. Bu sebeple İbn Ya'iş harf-i cerlerin tanımının

ما دل على معنى في غيره

Harf: Başka kelimede bulunan manaya, ***delalet eden*** *sözcüktür.*

şeklinde yapılmasının

ما جاء لمعنى في غيره

Harf: Başka kelimede bulunan manaya, ***delalet etmek için kullanılan*** *sözcüktür.*

şeklinde yapılmasından daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Gerekçe olarak da ikinci tanımda illete işaret bulunması tanımların ise zatı açıklamak için ortaya konması ileri sürmüştür. Zira bir şeyin illeti zatından ayrıdır.[71] Bu fikirden hareket eden bazı dil bilginleri nahiv ilminde tanımın kısımlarını yukarda ifade edildiği üzere zat ile yapılan ve hâricî şeylerle yapılan tanım şeklinde ikiye ayırmışlardır.[72]

[70] Mâcid Şityevi, *"*Esâlibu tarifi'l-Mustalah'n-Nahvi, Câmiatü Âli'l-Beyt," (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2002, s. 11-12.

[71] Muvaffaku'd-din Yaiş İbn Ali Yaiş, *Şerhul Mufassal*, C. VIII, İdâretu't-Tibâatü'l-Muniriyye, Mısır, t.y. s. 18.

[72] Beşir Tehâli, *Tarifu'l-Mustalahat fi Fikri'l-Lisâni el-'Arabî,* Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Lübnan, 2007, s. 88.

2.2.3. Tarif

2.2.3.1. Tanımı

Tarif; sözlükte عرّف fiilinin tef'îl babından mastarı olup bildirmek ve göstermek manasındadır.[73]

Terim olarak ise Cürcânî bunu şöyle tarif etmiştir:

عبارة عن ذكر شيء تستلزم معرفته شيئا آخر

Bilinmesi başka bir şeyin bilinmesini gerektiren bir kavramın zikredilmesidir.[74]

Yapılan *tanım*, tarif teriminin iki tarafının olduğunu göstermektedir. Birincisi; tarif edilen nesne, ikincisi; tanımın kendisidir. Ayrıca Cürcânî tarifi lafzî ve hakîkî şeklinde ikiye ayırmıştır. "*Hakîkî tarif Tanımın, mahiyet itibari ile yapılmasıdır*." "*İnsan; düşünen varlıktır."* tanımlanması buna örnektir. "*Lafzî tarif ise bir nesnenin daha açık bir lafızla tanımlanmasdır.* Buna örnek olarak الغضنفر kelimesinin الأسد şeklinde tanımlanması verilebilir.[75]

Yukarda verilen tanımlardan anlaşıldığı gibi *tarif* ve *hadd* aynı manayı ifade etseler de *tarif, hadd*en daha geneldir. Çünkü tarif daha açık bir lafızla yapılabilirken hadd yapılamaz.

2.2.3.2. Tarifin Şartları

- **Tanım Tam Olmalı**

Tanımın tam olması gerekir. Daha açık bir ifade ile tanım; *efradını câmi' ağyârını mâni'* olmalıdır. Başka bir ifadeyle tanımı yapılan kavramın bütün fertleri tanımın içerisine girerken, içeride olmayanlar tanımın dışında kalmalıdır. Buna örnek olarak kelamın tarifini vermek mümkündür:

الكلام قول مفيد لذاته

Kelam: zati/özü itibari ile faydalı olan sözdür.

Yapılan tanım bütün fertleri içerisine almazsa ya da tanımın fertlerinden olmayanlar tanımın içerisine girerse buna *eksik tanım* denmektedir.

---

[73] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, s. 236.
[74] Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 62.
[75] Cürcânî, *Ta'rifât*, ss. 64-65.

İlkine örnek olarak İbn Mâlik'in sıfat için yapmış olduğu şu tanımı vermek mümkündür:

النعت : التابع الذي يكمل متبوعه بدلالته على معنىً فيه

Na't: Tâbi olduğu kelimeyi kendisindeki bir anlama delalet etmesiyle tamamlayan sözcüktür.

Bu tarif bütün fertleri kapsamamaktadır. Şöyle ki bazı sıfatlar sadece medh, zemm veya pekiştirme için gelebilir. Bu manalar tabi olunan kelimede bulunmadığı için yazarın yapmış olduğu tanım bunları içerisine almamıştır.[76]

İkincisine örnek olarak da Zemahşerî'nin mef'ûlu leh için yapmış olduğu şu tarifi vermek mümkündür:

هو علة الإقدام على الفعل

Mef'ûl'u leh: Fiilin yapılmasını sağlayan illettir.

Bu tarif mef'ûlü lehin dışındakileri de tarifin içine almıştır. Şöyle ki Zemahşerî'nin tanımı geneldir ve mef'ûl leh için isim olması gerektirdiğini ifade etmemektedir. Bunun için illeti ifade eden ancak mef'ûl'ü leh olmayan harf-i cerlerde tanımın altına girmektedir.[77]

Sonuç itibari ile tanım, bütün fertlerini kapsayacak ve içine dışındaki şeyleri almayacak özellikte olmalıdır.

- **Tanım Açık Kelimelerle Yapılmalı**

Tanımda farklı manaları ifade edebilecek umumu ifade eden lafızlar kullanılmamalıdır. Tanımda farklı anlamlara gelebilecek sözcüklerin kullanılması eleştirilere neden olabilir. Nitekim İbn 'Usfûr Zeccâcî'nin fiil tanımına itiraz etmiştir. Çünkü Zeccâcî fiili şöyle tarif etmiştir:

ما دل على حدث وزمان ماض أو مستقبل

Fiil: hadese/oluşa ve ister geçmiş ister gelecek olsun bir zamana delalet kelimedir.

Zeccâcî tarifte أو edatını kullanmıştır. İbn 'Usfûr bundan dolayı itirazda bulunmuş ve yapılan tarifin doğru olmadığını ileri sürmüştür. Gerekçe olarak da bu

[76] İbn Hişâm, Ahmet b. Abdillah el-Ensâri el-Mısrî**,** *Evdâhu'l-Mesâlik*, C. III, İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1966, s. 4.
[77] İbn Yaîş, *Şerhul Mufassal,* II, s. 52.

edatın atıf olarak kullanılmasının yanında kuşkuyu ifade etmesini göstermiştir.[78] Bu edatın kullanıldığı anlamlara baktığımız zaman birçok mana ile karşılırız ancak ilk manasının söz söyleyenin, matuf ile matufu aleyh arasında kararsız kaldığını ifade ettiğini görürüz ilk manası kuşkuyu ifade eden bir edatın tarifte kullanılması okuyucu için kapalı kalması İbn 'Usfûr'un eleştirisini haklı çıkarmaktadır.

Dolayısıyla filin tarifi şöyle yapılmalıydı

ما دل على معنى فى نفسه مقترن بأحد الأزمنة الثلاثة

Fiil, üç zamandan biriyle bağlantı olarak tek başına bir anlama/oluşa delalet eden sözcüktür.[79]

Bu şekilde yapılan tarif, hem mananın anlaşılır olmasında hemde okuyucunun kolaylıkla anlamasında yararlı olacaktır.

Tanımda kullanılan ifadelerin açık ve manaya delaletlerinin net olması gerekmektedir. Aksi takdirde İbn 'Usfûr'un Zeccâcî'ye yaptığı eleştirilere benzer eleştiriler kaçınılmaz olur.

- **Tanımda Kısırdöngü (Devir) Bulunmamalı**

Bir kavramı, kendisinin anlaşılmasına bağlı başka bir kavramla tanımlanmamalıdır.

2.2.4. Nahiv Terimlerinin Tarihi Gelişimi

Nahiv ilminde yazılan ilk kitapların bir kısmının elimize ulaşmaması nedeniyle, nahiv terimlerinin tam olarak ne zaman vaz' edildiğini söyleyemeyiz. Ancak bu ilmin gelişim süreçleri araştırıldığı vakit vaz edilen ilk terimleri görmek mümkün olacaktır. Birinci bölümde Ebu'l Esved ve talebelerinin nahiv ilminde vaz' etmiş oldukları terimlerden bahsedilmişti.[80] Burada Halil ve Sîbeveyh tarafından vaz' edilmiş olan terimler üzerinde durulacaktır.

Bu araştırmada Halil İbn Ahmed'in görüşleri Sîbeveyh ve Havârizmî'nin kendisinden yaptığı alıntılar üzerinden verilecektir.

---

[78] Ali İbn Mumin İbn usfur, *Şerhu'l-Cümel*, C. I, Vizaratu'l-Evkaf ve'Şuûni'd-Dîniyye, Bağdat, 1971, s. 96.

[79] Cemâluddîn, Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillah b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî, *Şuzûru'z-Zeheb fî Maʿrifeti Kelâmi'l-ʿArab,* Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2001, s. 12.

[80] Araştırmanın ilgili bölümüne bkz. s. 43-59

2.2.4.1. Halil İbn Ahmed'e Nisbet Edilen Terimler

2.2.4.1.1. Harekeler

Halil İbn Ahmed'den *ref', nasb*, *cer* ve *cezm* terimleri ile ilgili nakiller yapılmıştır. Sözgelimi ref' ve nasb konusunda Sîbeveyh ondan şöyle söz eder:

"*Halil'e* مررت بزيد وأتاني أخوه أنفسهما *cümlesinde geçen* أنفسهما *kelimesinin i'râbını sordum bana hem ref' hemde nasb şeklinde okunabileceğini söyledi*."[81]

Havârizmî de Halil'in *ref'* ve *zamme* arasında ayrıma gittiğini ve kelimenin sonunda يفعلُ örneğinde olduğu gibi tenvinsiz olarak gelmesi gereken fiilin zamme olduğunu, "عُمر" gibi başında رجُل gibi ortasında ve الجبلُ gibi sonunda gelen isimlerdeki harekeleri *ref'* olarak isimlendirdiğini aktarmıştır. Halil b. Ahmed başta gelene *tevcih*, ortada gelene *haşv* ve sonda gelene ise *necr* ismini vermiştir. Ayrıca yine ona göre *nasb* kelimenin sonunda tenvinli olandır. Yine fethayı zamme gibi fiillere tahsis etmiştir. Başta gelene *ka'r*, ortada gelene *tefhim* ve fiillerin sonlarında olanlara *irsâl* ismini vermiştir. [82]

Ref' ve *nasb'ta* olan durum *hafd* içinde geçerli olup kelimenin sonunda tenvinli olarak gelir. *Kesra* ise *fetha* ve *dammenin* durumuna benzer kesra meczûm fiillerin sonlarına *iltikâu's-sakineyn* oluşmaması için gelir.[83] Havârizmî, Halil İbn Ahmed'in bu harekeye cer ismini verdiğini rivayet etmiştir.[84]

Cezm, ona göre fiillerin sonlarında bulunan harekedir. Fiilin ortasında olursa *teskin*[85], نعَم örneğinde olduğu gibi edatların sonlarında gelirse *tevkîf* şeklinde isimlendirmiştir.[86]

Halil b. Ahmed'in terimleştirdiği *haşv* ve *necr* daha sonraki dönemlerde kullanılmamıştır. *Teskin* ve *tevkîf* gibi ifadeleri ise günümüze kadar kullanımları devam etmiştir.

---

[81] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 274.
[82] Sekkâkî, *Mefâtihu'l-Ulûm*, s. 30.
[83] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, ss. 160-386.
[84] Sekkâkî, *Mefâtihu'l-'Ulûm*. s. 30.
[85] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 161.
[86] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 321.

2.2.4.1.2. Kelimenin İsim, Fiil ve Harf Şeklinde Üçlü Taksimi

Halil İbn Ahmed ismi kelimenin bir türü olarak ele almıştır. Nitekim Sîbeveyh'in nidâ bahsinde ondan yaptığı nakilden bu anlaşılmaktadır. Buna göre Halil, müfred isimlerin tamamının nida halinde merfu' olacaklarını belirtmiştir.[87] Bu, onun ismi ayrı bir kelime olarak ele aldığını göstermektedir. Ayrıca Halil ismi mütemekkin/mu'reb ve ğayr-i mütemekkin/mebnî şeklinde ikiye ayırmıştır.[88] İsmin cümlede olabileceği ögelerden de bahsetmiştir. Mesela ona göre isim cümle içerisinde ibtida,[89] haber,[90] fâil,[91] mef'ûl'u bih,[92] zarf,[93] hâl,[94] istisnâ,[95] nidâ,[96] istiğâse,[97] nüdbe,[98] terhîm,[99] tevkîd,[100] olarak gelebilir.

Fiili de Halil b. Ahmed kelimenin bir türü olarak değerlendirmiştir.[101]

Halil İbn Ahmed kelimenin üçüncü türü olarak harfi görmüştür. Ancak o harf-i cerleri, *huruf-i izâfe* şeklinde isimlendirmiş ve kasem harflerini de bunlardan saymıştır.[102] Ayrıca atıf harflerine *huruf-i işrâk* ismini vermiş[103] ve atfı, bir şeyin başka bir şeye eklenmesi şeklinde açıklamıştır.[104]

Bu açıklamalar göstermektedir ki, Halil İbn Ahmed kelimeyi isim, fiil ve harf şeklinde üçe ayırmıştır. Bu ayrım ileriki dönemlerde aynen kullanılmış ve günümüze kadar gelmiştir.

Gerek Sîbeveyh'in gerekse Hârizmî'nin Halil İbn Ahmed'den naklettiği görüşlerde iki husus dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki onun kullandığı terimler ile sözlük anlamları arasındaki ilişki, ikincisi de onun izlediği yöntemdir.

---

[87] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 303.
[88] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 45.
[89] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 64.
[90]. Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 256.
[91] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 252.
[92] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I. S. 291.
[93] Sibeveyh, el-Kitâb, I. s 46.
[94] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I. s 197.
[95] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s 268.
[96] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s 30.
[97] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s 330.
[98] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s 321.
[99] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s 123.
[100] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s 315.
[101] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I. s 189.
[102] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s 143.
[103] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s 247.
[104] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 146.

Kendisinden rivayet edilen terimlere bakılınca Halil İbn Ahmed'in terimleri oluştururken onların ilk anlamlarını esas aldığı görülmektedir. Ayrıca kapalı üsluptan kaçınarak kastettiği manayı karşıdakine ulaştıracak derecede üstün bir kabiliyete sahip olduğunu ve gelişen bu ilmin temellerinin sağlam olmasına riayet ettiği gözlemlenmektedir.

Yöntemsel olarak da Halil İbn Ahmed terimleri oluştururken kıyasa başvurmuş, işitmediği kavramları işittiklerine kıyas etmiş ve illetlerini açıklamıştır. Nitekim hükümleri Araplardan mı aldığı yoksa kendisinin mi ürettiği sorulunca şöyle cevap vermiştir:

"Araplar kendi fıtratlarında olduğu gibi konuştu ve sözün nerede nasıl konuşulacağını bildiler, kendilerinden nakil edilmese bile akıllarında bu şekilde konuşmalarının sebepleri vardı. Ben de onlardan işittiklerimle, onların konuştuklarının sebeplerinin ne olduğunu tespit ettim."[105]

Şunu da söylemek gerekir ki burada rivayet etmiş olduğumuz terimler, Halil'den rivayet edilenlerin tamamı değildir. Konunun ve ilk dönem çalışmalarının anlaşılması için rivayetlerin bazılarını zikretmekle yetindik.

Ayrıca bu rivayetler daha sonra gelen bilginlerin yaptığı gibi konu başlıkları şeklinde değil Genelikle sorulan bir sorunun cevabı veya bir konuyu açıklamak için söylenmiştir. Buna ek olarak Halil terimleri zikrettikten sonra tarif etmek yerine örnek vermeyi tercih etmiştir.

Halil b. Ahmed terimleri vaz' ederken onların sözlükteki ilk anlamlarını esas almış, yöntem olarak da her zaman semâ'ya bağlı kalmamış, zaman zaman kıyas yöntemine de başvurmuştur.

2.2.4.2. Sîbeveyh'in Terim Oluşturmadaki Metodolojisi

Halil b. Ahmed'in görüşleri öğrencilerinin kendisinden yaptığı nakiller ile bize ulaşmışken Sîbeveyh'in terimleri ise bizzat kendi eserinden bize ulaşmıştır. Ancak gerek eserin hacmi, gerekse ele alınan konuların genişliği bu eserdeki terimlerden bir seçme yapma zorunluluğunu doğurmuştur. Bu nedenle konuya açıklık getirecek bazı çarpıcı terimlere yer verilecektir.

[105] Zeccâcî, *el-Îzâh fî İleli'n-Nahv*, s. 165-166.

Sîbeveyh'in terimleri vaz ederken metodolojik bir çalışma yaptığı görülmektedir. Terimin sözlük anlamından uzaklaşmamak onun izlediği yöntemlerden biridir. Sîbeveyh okuyucu için açık ve kolay olması için bu yöntemi izlemiştir. Bunu yaparken de genel olarak konunun anlaşılmasını sağlayacak örnekler vermiş ve tasvirlerde bulunmuştur. Bunun sebebi kendi döneminde terimlerin daha netleşmemiş olması ve kendisinin de hocası Halil İbn Ahmed gibi terimden daha fazla meselenin anlaşılmasını hedeflemesidir. Buna örnek olarak Sîbeveyh'in ism-i alet tarifini vermek mümkündür:

كل شيء يعالج به فهو مكسور الأول كانت فيه هاء التأنيث أو لم تكن

İster sonu te'nîs tâ'sı ile bitsin isterse bitmesin, kendisi ile bir şey yapılan kelimenin ilk harfi kesrelidir.[106]

Sîbeveyh tarifini yaptığı kavramın daha iyi anlaşılması için bazen birden fazla terimle onu ifade etme cihetine gitmiştir. Örneğin hemze-elif,[107] *tâu't- te'nîs- el-ha,*[108] *hurûf'u-l cer-hurûf'u-l izafe,*[109] *lâm'u-l fârika- lâmu't-tevkîd,*[110] *mef'ûl mutlak- masdar ve tevkîd,*[111] *zarf-ğâye*[112] gibi terimleri birbirinin yerine kullanmıştır.

Sîbeveyh terimleştirdiği kelimenin sözlük anlamından çok uzaklaşmamıştır. Tarifte örnek verme ve tasvir yöntemine de başvurmuştur. Terimin daha iyi anlaşılması için aynı anlamı birkaç terimle karşıladığı da olmuştur. Bu bakımdan onun yöntemi hocası Halil İbn Ahmed'in yöntemi ile benzeşmektedir.

- **Sîbeveyh'in vaz' ettiği bazı terimler**

Araştırmada onun terimleştirdiği bütün terimlere yer vermek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle bazı örneklerle yetinilecektir.

Sîbeveyh vaz ettiği dikkat çeken terimlerden biri *terkib-i mezcî* terimidir. Sibeveyh bu terimi şöyle tarif etmiştir:

[106] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 249.
[107] Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, s. 544-546.
[108] Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, s. 385.
[109] Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, s. 497-498.
[110] Sibeveyh, *el-Kitâb*, VI, s. 233.
[111] Sibeveyh, el-Kitâb, I, s. 377-380.
[112] Sibeveyh, el-Kitâb, I, s. 417.

باب الإضافة إلى الاسمين اللذين ضُمَّ أحدهما إلى الآخر فجعلا اسما واحدا

"Birbirine birleştirilip tek bir isim yapılan iki isme yapılacak izâfe bab'ı"[113]

Burada Sîbeveyh her ne kadar terkib-i mezcîye müstakil başlık açmasa da izafe bahsinde onun tarifine yer vermiştir.

Sîbeveyh'in ta'accub tarifi ise şöyledir:

ما يعمل عمل الفعل ولم يجر مجرى الفعل ولم يتمكّن تمكنه

"fiil gibi amel eden ancak onun gibi kullanılmayan ve fiilin tüm özeleliklerini taşımayan kelimeler""[114]

Burada belirtmek gerekirse Sîbeveyh'in vaz' ettiği nahiv terimlerin, müstakil bir araştırmada ve daha geniş bir şekilde incelenme ihtiyacı bulunmaktadır. Her ne kadar bu araştırmada Basralıların terimleri ele alınırken sık sık Sîbeveyh'e atıfta bulunulacak olsa da bu, söz konusu ihtiyacı karşılamayacaktır.

2.2.5.Terimlerin Sistematik Hale Gelişi

Sîbeveyh'ten sonra gelen dil bilginleri, onun *el-Kitâb* eserini öğrencilerine okutmuşlar ve şerh etmişlerdir. Kitabın bu kadar yaygın şekilde okutulması ve şerh edilmesi eserde geçen uzun terimlerin kısaltılmasına yol açmıştır. Ayrıca bazı dil bilginleri onun kullanmış olduğu terimi olduğu gibi kabul ederken bazıları ise eleştirmiş ve yeni terimler vaz' etmiştir.[115] Ekollerin netleşmesi ile birlikte terimlerde netleşmiş ve her bir ekol dil bilginleri el-Kitâb'ı eleştirel bir gözle okumuş daha sonra bu terimleri düzenlemeye ve geliştirmeye başlamışlardır. Bunun neticesi olarak ta Sîbeveyh zamanında mümkün olmayan, ancak ekoller arasındaki olan tartışmaların bir semeresi olarak terimler daha da netleşmiş ve son halini almıştır.

Ekollerin arasındaki ihtilaf, terimler ve bu terimlerin tanımlarının netleşmesi ile sonuçlanmıştır.[116] Bu netleşmeyi Basra ekolüne mensup dil bilgini Müberred'in el-*Muktadab* kitabı ile Kûfe ekolüne mensup Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân* kitabında görmek

[113] Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, s. 374.
[114] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 72.
[115] Ebu'l-Berakât Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, Mektubatu'l-Menar, Ürdün 1985. s. 134.
[116] İ'vad Hamd el-Kavzî, *el-Mustalahu'n-Nahvî*, Câmiatu'r-Riyad, Riyad, 1981, s. 156.

mümkündür. Müberred, Sîbeveyh'in el-Kitâb adlı eserinde zikretmiş olduğu terimleri genel olarak benimsemiş, uzun olan bazı terimleri ise kısaltmıştır.[117]

Kûfe dil ekolüne bakıldığında, bu ekolde Sîbeveyh'in terimlerinden farklı terimler vaz eden ve Basra dil ekolünün usulüne muhalefet eden ilk kişinin Kisâî olduğunu anlaşılmaktadır.[118] Kisâî'den sonra talebesi Ferrâ Kûfe ekolünün terimlerini netleştirmiş ve müstakil bir ekol olmasını sağlamıştır.[119]

Dil ekollerinin ana damar olarak Basra ve Kûfe şeklinde ikiye ayrılması terimlerin de sistematikleşmesi anlamına gelir.

2.2.6. Farklı Terimlerin Ortaya Çıkış Sebepleri

Literatür taraması yapıldığında aynı anlamın farklı terimlerle ifade edildiği görülmektedir. Bunun nedenlerinin temelinde ise ekollerin farklı metotları izlemesi yatmaktadır. Zira çeşitli ekollere mensup dilcilerin takip etmiş oldukları metoda uygun terimlere ihtiyaç duymaları, yeni terimler vaz etmelerine neden olmuştur.[120]

Diğer nedenler arasında ise mezhep taassubunu, ekollerin birbirlerinden tamamen ayrılma isteğini, özellikle de Kûfe ekolünün Basra ekolünden ayrıldıktan sonra başlı başına bir ekol olduğu iddiasını göstermek mümkündür.[121] Bütün bunlara zamanla terimlerin netleşmesi ve her bir ekolün uygun kavramı kullanma ihtiyacını hissetmesini de ilave etmek yerinde olur.

2.6. NAHİV TERİMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şunu söylemek gerekir ki ilk dönem nahiv bilginleri terimlerden daha ziyade terimin ifade ettiği tanım üzerinde durmuşlardır. Bundan dolayıdır ki nahiv bilginleri arasında şu söz yaygınlık kazanmıştır.

لا مشاحة في المصطلح

Terimlerde tartışma olmaz.

---

[117] Sibeveyh *el-Kitâb* C 1, s. 229*;* Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberrid, *el-Muktedab*, C. IV, thk. Halık Azimet, Kahire, 1979, s. 107.
[118] Ebu'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî, *el-Egânî*. C. XI, Dâru's-sâdır, Beyrut, 2008, s. 102.
[119] Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ,* s. 101.
[120] Mehdi Mahzumî, *Medresetu'l-Kûfe*, Matbaa'tu'l-Mustafa, Mısır, 1958, s. 309.
[121] Dayf, el-Medarisu'n-Nahviyye, s. 169-302.

Dikkat çeken diğer bir hususta eski kaynaklar genellikle Basra dil ekolünün kullanmış olduğu terimleri kullanmışlardır. Ancak Mehdî Mahzûmî gibi modern dil bilginleri kitaplarında Kûfe dil ekolüne ait terimleri kullanmayı tercih etmişlerdir.

2.6.1. Nahiv İlminde Terim Türleri

Terimlere geçmeden önce kavram ve terim arasında bulunan mana ilişkisi nedeniyle terimler başlıca şu şekillerde gelmişlerdir:

- **Tek manalı terimler.**

  Terimlerin vaz edilmesinden kastedilende budur. Böylelikle terimin manasının anlaşılmasında herhangi bir karışıklık yaşanmayacaktır.

- **Bir kavram için birden çok terimin vaz edilmesi**

  Böyle terimlere müteradif eş anlamlı terimler denilmektedir.[122] Şu var ki bazı dil bilginleri Arap dilinde teradüfün/eşanlamlılığın olmadığını savunmuşlardır.[123] Ancak lehçeler arasında ortak bir dilin bulunmaması aynı kavrama farklı manaların verilmesine yol açmış bu sebepten Arap dilinde teradüfün olduğu iddiası da kendine yer bulmuştur.[124]. Ayrıca Arapçada harflerin yakınlığı manaların yakınlığını sağlamaktadır. Örnek olarak الحفالة, الحثالة, الحذالة kelimelerinin üçü de *değersiz eşyaları* ifade etmektedir.

- **Bir terimin birden fazla kavram için kullanılması:**

Terimleri Basra ekolü terimleri Kûfe ekolünün terimleri ve diğer ekollerin terimleri şeklinde üç kısımda incelenecektir.

2.6.2. Basra Ekolü Terimleri ve Temel Özellikleri

- **Aynı Konuda Birden Fazla Terim Olması**

Bir konu hakkında birden fazla terimin bulunması, Basra dil ekolünün özelliklerindendir. Örneğin *mübteda'ya ibtida, müsnedu ileyh, el-isim, haber için el-mebni ale'l-mübteda, el-müstekar, el-müsned, mef'ûlu'l-mutlak için masdar, el-hades,*

[122] Suyûtî, el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Luğatı ve Envâihâ, s. 194.
[123] Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku'l-Lugavi,* Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfeti, Kahire,1953, s. 12.
[124] Geniş bilgi için bkz. Abdulvahhab Ramazan, *Fusulun fî Fıkhi'l-Luga*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1994.

el-fiil, ismu'l-fiil, zarf için mef'ûl fih, müstekar, zaman, mekân, zurûfu'd-dehr, temyiz için tebyîn, tefsir, müfessir, beyan terimlerinin kullanılması.

Bu şekilde vaz edilen terimler nahiv ilminin konusu olan birçok meselede görünmektedir. Bir konuda birkaç terimin olmasının başlıca sebebi ise ilk dönem nahiv bilginlerinin terimden daha fazla ifade ettiği manaya önem göstermeleri ve ilk dönem çalışmalarının genel olarak terim vaz etmekten daha ziyade dil materyallerinin toplanmasına ve bu materyallerden kaide istinbat edilmesine yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Şu var ki kaideler tespit edildikten sonra terimler daha da netleşmiş ve birinin kullanımı yaygınlaşmış diğerleri kaybolup gitmiştir.

- **Bir Terimin Birkaç Konuyu İfade Etmesi**

Yukarda anlatılanın aksine bazen bir terim birden çok konuyu anlatmak için kullanılmıştır. Örnek olarak müfred lafzı farklı konularda farklı manaları ifade etmektedir. Konuyla alakalı geniş bilgi ileri ki bölümlerde gelecektir.

- **Lugat Manasına Yakın Olması**

Basra dil ekolünün terimlerinin, lügavî manaları ile sıkı bir ilişkisi vardır. Birçok terim lügavî manasına alınarak vaz edilmiştir. Örnek olarak zarf terimi hadesin kendisinde meydana geldiği zaman ve mekânı ifade etmektedir. Kelimenin lugat manası da bu manaya yakındır. İsim, fiil, harf, i'râb ve binâ gibi terimlerde bu fikirden hareketle vaz edilmişlerdir.

- **Âmilin Etkili Olması**

Basra dil ekolü, terimleri vaz ederken âmil, ma'mul ve aralarında ki lafzî ilişkileri göz önünde bulundurmuşlardır. Örnek olarak ism-u kâne, haber-u inne gibi terimler.

- **İlk Dönem Uzun Olması**

İlk dönem Basra dil bilginlerinin, terimleri uzun cümlelerle betimleme metodu ile vaz ettikleri görülmektedir.

2.6.3. Basra ekolü Terimleri

Basra ekolünün vaz etmiş olduğu terimler üç başlıkta incelenebilir.

2.6.3.1. Kelimenin Kısımları

- **İsim**

Kavramın bu ad ile adlandırılmasının sebebini Basralı bilginler, kelimenin kökünün سمو olduğu ve manasının üstünlük olması ile gerekçelendirmişlerdir. Şöyle ki, isimler

müsemmalarının üstündedir ve altındaki müsemmanın manasını ifade etmektedir.[125] Sözlük ve kavram arasında bulunan yakınlık nedeni ile tür kelimeler böyle adlandırılmıştır.

- **Mübhem isimler**

Mübhem isimler dilbilimcilere göre üçe ayrılır: İsm-i işaret, mevsul, zamir.

- **İsm-i işaret**

Bu kavram için ayrıca iki terim daha kullanılmıştır.

el-İsmu'l-Mübhem, bu terimi Sîbeveyh'in el-Kitâbında görmekteyiz.[126] Ayrıca Müberred,[127] İbni Serrâc[128] Zeccâcî[129] ve Zemahşerî de[130] bu terimi kullanmıştır.

el-Esmâ'u-l Gayru'l- Mütemekkine: Bu kullanımı Müberred'de görmekteyiz.[131] Basralıların ism-i işarete mübhem ismini vermelerinin sebebinin müşarun ileyh zikredilmediği müddetçe belirsiz olarak kalması olduğu zikredilmektedir.[132]

- **Mevsul**

Bu kavramı Basralıların tamamı bu terimle ifade etmişlerdir. Ancak Sîbeveyh ve Zeccâcî'nin farklı terimleri bu manada kullandıklarını görmekteyiz.[133] Bu ismi alma gerekçesi olarak sıla cümlesine ihtiyaç duyması ve bu cümle olmadan manasının anlaşılamayacağı ileri sürülmektedir. Bu terimin, sözlük manasından uzaklaştırılmadan vaz edildiğini görmekteyiz. Şöyle ki mevsul kelimesi v-s-l kökünden türemiştir ve manası; başka bir şeye bitişmeyi ve bitiştiği şeyin parçası olmayı ifade etmektedir.[134]

- **Zamir**

Bu kavram için *muzmer*, *izmar*, *kinâye* ve *meknî* terimleri kullanılmıştır. İzmar terimini Sîbeveyh kullanmıştır.[135] Zamir terimini ise Ahfeş kullanmaktadır.[136] Kinaye

---

[125] Ebu'l-Berakât Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyine: el-Basriyyîne ve'l-Kûfiyyîne*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 2002, s. 4-13.
[126] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 5.
[127] Müberrid, *el-Muktedab*, IV, s. 206.
[128] Ebu Bekir Muhammed b. Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*i, II s. 131.
[129] Halil b. Ahmed el-Ferahidi, *el-Cümel fi'n-Nahvi*, Mussetu'r-Risâle, Beyrut, 1985, s. 14.
[130] Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fî İlmi'l'Aarabiyye*, Daru Ammar, Ürdün, 2004, s. 197.
[131] Müberrid, *Muktedab*, III, s. 52.
[132] Ebû İrfan Muhammed es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân ela Şerhi Eşmûnî*, C.I, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut, 1998, s. 128.
[133] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 416-417; Ferâhidî, *el-Cümel fi'n-Nahvi*, s. 11.
[134] Ezherî, Şerhu't-Tesrîh 'ale't-Tevdîh I s. 130.
[135] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 206.
[136] Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mucâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân,* Dâru'l-Hancî, Kahire, 1990, s. 66.

ve meknî terimlerini yaygın olarak kullanan İbni Serrâctır.[137] Kavramın zamir ismini alma sebebi azlık manasında zumur kökünden türetilmesi ile alakalıdır. Çünkü zamir az harfle çok manayı ifade etmektedir. Ayrıca bu ismi alma sebebinin izmar kökünden türemiş olduğu ve kelimenin manasının, gizlenilen manasında, açık olanın aksi şeklinde olduğu söylenilmiştir. Aynı şekilde zamirler, zahir ismin aksine ifade ettiği manalar açık değildir. Kinâye ismini alma sebebi ise kinayenin lüğavî manasının açık ifade etmenin zıttı olmasıyla alakalıdır. Zamirlerde zahir isimlerin yerine kullanılmaktadırlar. Bu manadan hareketle belağat bilginleri mecaz'ın bir kısmı olan istiâre-i mekniyye ismini vermişlerdir.

- **Fiil**

Bu kavram için Sîbeveyh *el-Amel* terimini kullanılmıştır.[138] Basralı bilginler zaman açısından fiilleri mâzi ve muzâri ve emir olarak üçe ayırmışlardır. Ayrıca muzâri fiil şimdiki zaman ve gelecek zaman şeklinde ikiye ayrılmıştır.

- **Mâzi**

Fiilin bu ismi alma sebebinin ifade etmiş olduğu geçmiş zaman mefhumudur. Ayrıca bu fiile el-Kitâb'ta *el-vâcib* ismini de verilmiştir.[139] Bu ismin verilme sebebini araştırırken bu kelimenin Zemahşerî tarafından kayboldu manasında kullanıldığını gördük. Şöyle ki وجبت الشمس *Güneş kayboldu*. غابت أي kayboldu şeklinde tefsir etmiştir.[140] Buradan anlaşıldı ki her iki kelime kaybolup giden manasını ifade ettiği için fiile bu isim verilmiştir.

- **Emir**

Fiilin bu ismi alma sebebi ise ifade etmiş olduğu *istek* manasıdır.

- **Muzâri**

Fiilin bu ismi alma sebebi ise bu fiillerin isimlere benzerliklerinden dolayı mu'reb olmalarıdır. Nahiv bilginleri fiillerin kullanımlarını tesmiyenin gerekçesi olarak kullanmışlardır. Bu gerekçeyi Sîbeveyh ve Müberred'in kullanımlarında açık bir şekilde görmekteyiz.[141] Mübberred bu fiillerin isimlere benzeyiş yönünü açıklarken

[137] Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*i, II, s. 118.
[138] Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, s. 9.
[139] Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, s. 232.
[140] Ebu'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu'l Belâgâ*, C. II, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, 1998, Beyrut, s. 320.
[141] Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV s. 219; Müberrid, *el-Muktedab*, II, s. 1-2.

mana olarak isimlerin (ism-i fâil) yerlerinde kullanılabilmelerini ileri sürmüştür.[142]

- **Harf**

Bu kavram için *el-âlat, el-edât* terimlerini kullanmışlardır. Birinci terimi Müberred bir kez kullanmıştır.[143] İkinci terim Kûfelilere ait bir terimdir. Basralı dil bilginlerinden İbn Serrâc bu terimi kullanmıştır.[144] Harf terimini ise ilk kez Sîbeveyh t kullanmış daha sonra gelen Basra dil bilginleri tarafından kabul görmüştür.[145] Kavrama edât ve âlet isimlerinin verilme sebebi kelimenin kısımlarından olan ismin zâtı, fiilin hadesi/oluşu ifade etmesi, üçüncü kısım olan harfin ise ikisini birbirine bağlayan bağlaç olmasıdır. Harfin âlet olması fail ile fiil arasında ki aracın alet olmasıyla aynıdır.[146]

- **İ'râb**

Bu kavram için Sîbeveyh *mecâri* terimini kullanmıştır.[147] Ayrıca Sîbeveyh i'râb kavramını günümüzdeki manasından daha farklı olarak mu'rab olan kelimelerin son harfleri şeklinde değerlendirmiştir.[148] Müberred bu kavramı Sîbeveyh gibi kullanmıştır. Bu terimin günümüzdeki halini alması Zeccâcî zamanında olmuştur.

İ'râb kelimelerin üzerine âmillerin gelmesinden dolayı sonlarının lafzen veya takdiren değişmesidir. İ'râbın kelimenin sonunda meydana gelme gerekçesini Cürcânî kelimeye arız olan farklı manaları ifade eden alametlerin ancak kelimenin tamamlanmasından sonra gelebileceği şeklinde ifade etmiştir.[149] Kavramın bu ismi alma sebebi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak gerekçelerin geneli i'râb kelimesinin lugat manası olan açıklamak veya değişmekle alakalı olduğu görülmüştür.[150]

İ'râbın Faydaları

İ'râbın birinci işlevi, cümledeki farklı manaların birbirinden ayrılmasını ve yanlış anlaşılmaların önüne geçmektir. Şöyle ki cümlenin öğeleri i'râbsız olursa veya

[142] Müberrid, *el-Muktedab*, II, s. 1-2.
[143] Müberrid, *el-Muktedab*, I, s. 51.
[144] Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*i, 1, s. 45.
[145] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 12.
[146] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî*, I, s. 66.
[147] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 13.
[148] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 13.
[149] Cürcânî, *et-Tarifât*, s. 31.
[150] Ferâhidî, *el-Cümel fi'n-Nahvi*, s. 261.

i’râb değiştirilse manalar değişecektir. Örneğin:

ما أحسن زيدٌ “*Zeyd güzel değildir”* cümlesinde olumsuz,

ما أحسن زيدا “*Zeyd ne kadar güzeldir!”* cümlesinde taaccüp

ما أحسن زيدٍ “*Zeyd’in neyi güzeldir?”* cümlesinde soruya delalet etmektedir.

Bir diğer örneğe bakılacak olursa; بكم ثوبك مصبوغا؟ cümlesinde geçen مصبوغا kelimesi mensub okunursa kelime hal olacak ve cümlenin manası *Boyalı olan elbisenin fiyatı ne kadardır?* Şeklinde olacaktır. Ancak bu kelime بكم ثوبك مصبوغ؟ şeklinde merfu okunursa kelime haber olacağından cümlenin manası *Elbiseni ne kadara boyattın*? şeklinde olacaktır. Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere Arapça bir cümlenin doğru anlaşılması ancak i’râbın doğru yapılması ile mümkün olacaktır.

İkinci işlevi ise dilde üslüp zenginliğini sağlamaktadır. Şöyleki kelime i’râblı olduğu için cümle hangi şekilde okunursa okunsun asıl anlam anlaşılacaktır. Bu durum konuşana, ifade etmek istediği asıl manayı birçok üslüpla ifade etme imkanı sağlayacaktır. Örneğin خالدًا أعطي محمدٌ كتابا- محمدٌ أعطي خالدًا كتابًا-اعطي محمدٌ خالدًا كتابًا yukarıdaki üç cümlede de asıl manadan uzaklaşmadan üslubun kazandırdığı anlam inceliklerini dikkat çekmektedir.[151]

- **Ref’**

Kavramın bu ismi alma sebebinin lugavî manasının bu harekenin telaffuz edilirken ağızda meydana gelen şekillenmelere uyumu olduğu söylenebilir. Şöyle ki kelime zammeli iken üst çene yukarı kalkarken

- **Nasb**

Fethalı kelimeler telaffuz edilirken, ağız açılır ve alt ile üst çene bir birinden ayırılır. Bu görüntü karşıda ki kişide çenelerin birbirinden ayrılması için dikildiği hissini verir.[152]

- **Cer**

Basralılar bu kavram için ayrıca *hafd* terimini kullanmışlardır. Kavramın cer

[151]Sâmirrâî, *Meâni’n-Nahvi*, I. s. 30-36.
[152] Zeccâcî, el-İzâh fî ‘İleli’n-Nahvi, s. 93.

ismi alma sebebi lugat manası olan nispet veya çekmek manası ile alakalıdır. Şöyle ki mecrûr olan kelime ya muzafına veya harf-i cerli ise âmiline nispet edilmiştir. Bu durum harf-i cerin, fiilin manasını mecrûr isme doğru çekmesi şeklinde açıklanır.[153] Ancak kavramın bu ismi almasının nedeninin bitişmiş olduğu ismi mecrur yapması şeklinde açıklanması daha uygundur. Nitekim bitişmiş olduğu kelimelerde nasb veya cezm yapan harfler hurufu'n-nasb ve hurufu'l-cezm şeklinde isimlendirilmişlerdir.[154] Hafd ismini alması ise ref' ve nasb'ta olduğu gibi olguya ses cihetiyle bakılmasından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki mecrûr kelime söylenirken alt çenenin aşağıya doğru meylettiği görülmektedir.[155]

- **Cezm**

Kavramın bu ismi alma sebebi lügavî manası ile olan ilişkisidir. Şöyle ki kelime lugatta kesmek manasında kullanılmaktadır. Meczûm olan kelimede, harf harekeden kesilmiş ve harekeli olması engellenmiştir.[156]

Ayrıca Basralı dilbilginler mu'reb kelimelere yukarıda zikredilen terimleri kullanırken mebni olan kelimelerde *ref' yerine zamme, nasb yerine fetha, cer yerine kesre, cezm yerine sukun* veya *vakf* terimlerini kullanmışlardır.

- **Sarf –Memnû' mine's-sarf**

Terim olarak sarf kelimesi ismin mütemekkin/mureb olduğunu ifade eden tenvindir.[157] Kavramın zıttı olan *memnû' mine's-sarf* mecrurluğu kesrayla olmayan ve tenvini kabul etmeyen isimlerdir. Bu kavram için *el-metruk sarfuhu, mâ lâ yansarifu, el-memnû' mine'l-insirâf* ve *gayra'l masrûf* terimleri de kullanılmıştır.

2.6.3.2. Merfu'at

- **Mübteda**

Kavram için *ibtida, el-müsnedu ileyh* ve *el-isim* terimleri de kullanılmıştır. Kavramın bu ismi alma sebebi kelimenin ifade etmiş olduğu üç mana ile ilişkilidir. Birincisi cümlenin başında olması ikincisi lafzı âmillerden tecerrüd etmesi üçüncüsü isnad ifade etmesidir. İbtida terimini Sîbeveyh ve Ahfeş tercih etmişlerdir.[158] el-İsim

[153] Zeccâcî, el-İzâh fî 'İleli'n-Nahvi, s. 93.
[154] Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, II. s. 203.
[155] Zeccâcî, el-İzâh fî 'İleli'n-Nahvi, s. 93
[156] İbn Cinnî, Sirru Sınâ'ati'l-'İrâb, s. 45.
[157] Azize, Fevvâl, *el-Mu'cem'ul-Mufassal fi'n-Nahvi'l'Arabî,* C.I. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992 s. 573
[158] Sibeveyh, *el-Kitâb*; Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân.*

terimi Ahfeş'e ait olmakla birlikte oda *Meâni'l-Kur'an* eserinde sadece bir kez kullanmıştır.[159]

- **Haber**

Kavram için *el-müsned, el-mebni ale'l mübteda* ve *el-müstekar* terimleri kullanılmıştır. *el-Müsned* terimini Sîbeveyh ve Müberred kullanmıştır.[160] *el-Mebni ale'l mübteda* teriminin Sîbeveyh'in *el-kitâb* eserinde çokça kullandığını görmekteyiz.[161] e*l-müstekar* terimi Sîbeveyh ve daha sonra gelen bazı Basralı dil bilginleri tarafından kullanılmıştır. Ancak terimi kullandıkları yerlere bakılınca *şibh-i cümle* başka bir ifadeyle *zarf* veya *câr ve mecrûrun* haber oldukları yerlerde bu ismi verdiklerini görmekteyiz.[162] Kavramın bu ismi alma sebebinin lugat manası ile alakalıdır. Çünkü terim olan haber, mübtedanın durumuyla ilgili haber verip bilgilendirmektedir.

- **Fâil**

Kavram için Müberred, *el-müsnedu ileyh* terimini el-Muktadab eserinde bir defa kullanmıştır.[163] Kavramın bu ismi alma sebebi ise isnad olgusu ve fiilinden daha sonra gelmeyi açıkça ifade etmesidir.[164] Fâil ismini alma sebebi ise doğrudan lügat manası ile ilişkili olup fiili yapan olmasıyla ilgilidir.

- **Nâib'u-l fâil**

Bu kavram için *el-mef'ûlu'l-lezî lem yeteadde ileyhi fi'lü'l fâili*, *el-mef'ûlu'l-lezî yeteaddehu fi'luhu ilâ mef'ûlin*, *mâ yakûmu makâme'l fâili, mâ kâne bi menzileti'l fâili, el-mef'ûlu'l-lezi lâ yuzker fâiluhu* ve *ism'u mâ lem yusemma fâiluhu* terimleri kullanılmıştır.[165] Nâibu'l-fâil terimini ilk defa İbn Malik *Elfiye* adlı meşhur eserinde zikretmiştir. İbn Malik'ten sonra diğer terimler terkedilmiş ve bu terim yaygın bir şekilde kullanılır hale gelmiştir. Kavramın bu ismi almasının sebebi kısa ve terim manasını açık bir şekilde ifade etmesi ile alakalıdır.

- **İsm-u Kâne**

---

[159] Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, s. 9.
[160]. Sibeveyh, *el-Kitâb;* Müberrid, *el-Muktedab*.
[161] Sibeveyhî, *el-Kitâb*.
[162] Sibeveyhî, *el-Kitâb*, II, s. 128; Müberrid, *el-Muktedab*, IV, s. 406; Ebu Ali Hasan b. Abdulğaffâr el-Fârisî en-Nahvî, *el-Hucce fî 'İleli'l-Kıraâti's-Sebi'*, C. I, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s. 23.
[163] Müberrid, *el-Müktadab*, IV, s. 126.
[164] Cürcânî, *Ta'rifat* s. 170.
[165] Sibeveyhî, el-Kitâb; Müberrid, el-Muktedab; Ahfeş el-Evsat, Meâni'l-Kur'ân; İbn Cinnî, el-Luma'fi'l-Arabiyye; Serrâc, el-Usûlu f'i'n-Nahvi; İbn Yaîş, Şerh'u-l Mufassal.

Bu kavram için *el-fâil, ismu'l-fâil ve el-müşebbehu bi'l-fâil fi'l-lafz* terimleri kullanılmıştır. İlk terimi Sîbeveyh el-kitâbta bir defa kullanmıştır.[166] İkinci terim de aynı şekilde Sîbeveyh tarafından kullanmış ve bu kullanımı kendisinden sonra gelen Basra dil bilginleri devam ettirmiştir.[167] Üçüncü terim ise Serrâc'ın kullanmış olduğu bir terimdir.[168] İsm-u kâne terimini ise hicri dördüncü asırda Zeccâcî ve Nehhâs kullanmıştır.[169] Daha sonra gelen İbn Cinnî ve Zemahşerî de bu terimi tercih etmiştir.[170]

2.6.3.3. Mensubât

- **Mef'ûlu'l-Mutlak**

Bu kavram için *masdar, el-hades, el-fiil ve ismu'l-fiil* terimleri kullanmıştır. Masdar terimini Sîbeveyh kullanmıştır. Ancak masdarın çeşidine göre *el-masdaru'l-muzaf*,[171] *el-masdaru'l-müsenna*[172] ve *el-masdaru'l-câmid* şeklinde ayırımlar yapmıştır.[173] Aynı şekilde Sîbeveyh'in mef'ûl mutlâk yerine *el-hades* ve *el-fiil* terimlerini de kullandığı görülür.[174] *İsmu'l-fiil* termini ise Müberred ve Zeccâcî kullanmıştır.[175] *Mef'ûlu'l-mutlak* teriminin kullanımının ilk defa İbn Serrâc ile başladığı anlaşılmaktadır.[176] Zemahşerî'den sonra ise bu terimin kullanımı yaygınlık kazanmıştır.[177] Kavramın masdar ismini alma sebebi Basralı dil bilginlerinin fiillerin bu kelimelerden türetilmesi ve lügavî manası ile ilişkilisi olmasıdır. Kavramın mef'ûlu'l-mutlak ismini alma sebebi ise mutlak kelimesinin manası ile ilişkilidir. Şöyle ki mutlak mukayyed olmayan manasındadır. Diğer *mef'ûller bihi, maah, lehû ve fîhi* şeklinde kayıtlanmışken bu mef'ûl, mutlak olarak gelmiştir. Daha açık bir ifade ile diğer mef'ûller bir amaç için gelmişken bu mef'ûl fâilin fiilinin bizâtihi kendisidir.[178]

- **el-Mef'ûlu Lehû**

Kavram için *el-Mef'ûl'u li' eclih, el-mef'ûl'u min eclihi ve el-mevku' lehû*

---

[166] Sibeveyh, *el-Kitâb* I, s. 49.
[167] Sibeveyhî, *el-Kitâb* I. s. 45.
[168] Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahvî*, I, s. 92.
[169]: Ferâhidî, *el-Cümel fi'n-Nahvi* s. 41.
[170] İbn Cinnî, el-Luma fi'l-'Arabiyye s. 26; Zemahşerî, el-Mufassal fî İlmi'l-'Arabiyye, s. 72.
[171] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I. s. 318.
[172] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I. s. 348.
[173] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I. s. 322.
[174] Zemahşerî, el-Mufassal fî İlmi'l-'Arabiyye s. 31-33.
[175] Bkz Müberrid, *el-Muktadab*, III, s. 102; Ferâhidî, *el-Cümel fi'n-Nahvi* s. 26.
[176] Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*i, I, s. 190.
[177] Zemahşerî, el-Mufassal fî İlmi'l-'Arabiyye s. 31-32.
[178] Abbâs Hasan, en-*Nahvu'l-Vâfi*, C. II, Dâru'l-Meârif, Mısır, t.y. s. 205.

terimleri kullanılmıştır. İlk terimi Seyrâfî kullanmış ve daha sonra Zemahşerî ve çağdaşı olan dil bilginleri arasında yaygınlık kazanmıştır.[179] İkinci terim Zeccâcî tarafından kullanılmıştır.[180] Üçüncü terim ise Sîbeveyh tarafından kullanılmış olup bir defa zikretmiştir.[181] Ayrıca mef'ûl'u lehu terimini de kullanan Sîbeveyh'tir.[182] Kavramın bu ismi alma sebebi ifade ettiği mana ile doğrudan alakalıdır.

- **el-Mef'ûlu Fihi**

Kavram için *zarf, sıfat ve el-müstekar* terimleri kullanılmışdır. İlk terimi Halil ve daha sonra öğrencisi Sîbeveyh kullanmıştır.[183] İkinci terim her ne kadar Kûfe dil ekolüne ait bir terim olsa da Basra dil ekolünden İbn Serrâc'ın bu terimi kullandığını görmekteyiz.[184] Üçüncü terimi Sîbeveyh'in haber olan şibh-i cümle için kullandığını daha önce zikretmiştik. Mef'ûl'u fîhi terimini Müberred kullanmıştır.[185] Daha sonra bu terim İbn Serrâc, Zeccâcî, İbn Cinnî ve Zemahşerî tarafından da kullanılmıştır.

- **Hâl**

Kavram için *el-mef'ûlu fîhi, el-haber, sıfat, el-mef'ûl'u bihi ve el-mevku' bihi* terimleri kullanılmıştır. İlk terimi Müberred, Zeccâcî ve Zemahşerî kullanmıştır.[186]İkinci, üçüncü dördüncü ve beşinci terimleri Sîbeveyh kullanmıştır.[187] Hâl terimi de Sîbeveyh tarafından kullanılmış ve daha sonra ki dil bilginleri tarafından kabul görmüştür.[188] Kavramın bu isimle adlandırılma sebebi lügavî manası ile ilişkilidir. Çünkü terim olan hâl lügat anlamında olduğu gibi fâil veya mef'ûlün durumunu ifade etmektedir.[189]

- **Temyiz**

Bu kavram için *et-tebyîn, et-tefsir, el-müfessir ve el-beyân* terimleri kullanılmıştır. İlk terimi Sîbeveyh, Müberred, İbn Serrâc ve Zemahşerî kullanmıştır.[190] İkinci terim her ne kadar Kûfe dil ekolüne aitmiş gibi görünse de Sîbeveyh ve

---

[179] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî*, II, s. 236.
[180] Ferâhidî, *el-Cümel fi'n-Nahvi* s. 216.
[181] Sibeveyhî, *el-Kitâb*, I. s. 267.
[182] Sibeveyhî, *el-Kitâb*, I. s. 269.
[183] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I. s. 403.
[184] Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*i, II, s. 254.
[185] Müberrid, *Muktadab*, I, s74.
[186] Müberrid, *Muktadab*, IV, s. 166; Ferâhidî, *el-Cümel fi'n-Nahvi* s. 316; Zemahşerî, *el-Mufassal fî 'İlmi'l-'Arabiyye,* s. 61.
[187] Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb* I, s. 297- s. 370- s. 391; Sibeveyh; II, s. 88.
[188] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 276.
[189] Cürcânî, *Ta'rifât* s. 85.
[190] Sibeveyhî, *el-Kitâb*, II, s. 191; Müberrid, *Muktadab*, I, s. 36; Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*, I, s. 301; Zemahşerî, *el-Mufassal fî 'İlmi'l-'Arabiyye,* s. 65.

Müberred'in bu terimi kullandığını görmekteyiz.[191] Üçüncü terim Kûfelilere ait ve Ferrâ tarafından vaz edilmiş bir terimdir.[192] Ancak Basra ekolüne mensup dil bilginleri arasında sadece İbn Serrâc tarafından kullanılmıştır.[193] Dördüncü terim Nehhâs tarafından kullanılmıştır.[194] Temyiz terimi Müberred tarafından kullanılmış[195] ve daha sonra gelen dil bilginleri tarafından kabul görmüştür. Kavramın bu ismi sebebi lügavî manası ile olan ilişkisidir. Çünkü lagatta ayırt edici anlamındaki temyiz kelimesi terim olarak kendisinden önce zikredilen müfred ismin veya cümledeki isnadın kapalılığı gideren nekire isimdir.

2.6.3.4. et-Tevabi'

- **el-Atf**

Bu kavram için *el-işrâk, en-nesak* terimleri kullanılmıştır. İlk terimi Sîbeveyh kullanmıştır.[196] İkinci terim genel olarak Kûfelilere nisbet edilmesine[197] rağmen bu terimi Müberred'in kullandığınıda görmekte[198] olup İbn Serrâc zamanında Basralılar arasında yaygınlık kazanmıştır.[199] El-Atf terimi ise Sîbeveyh tarafından kullanılmış[200] ve diğer dil bilginleri de kabul etmiştir. Kavramın atıf ismi alması lugavî manası ve cümledeki konumu ile alakalıdır. Şöyle ki atıf lugatta geri vermek manasındadır. Terim olarak ta bu kavram ma'tûfun, ma'tûfu aleyhin i'râbını almasını daha açık ifadeyle bu i'râbın ma'tûfa verilmesini ifade etmektedir. Ayrıca bu terimi vaz eden bilgin atıf konusunda âmilin etkisini de göz önünde bulundurmuştur. Şöyle ki atıf terimi âmilin, ma'tûfta amel etmesi neticesi ortaya çıkmıştır. Kavramın nesak ismini alması doğrudan lügavî manası ile ilişkilidir. Şöyle ki nesak kelimesi lugatta düzenlemek manasındadır. Kavramın terim olarak ifade ettiği manada ma'tûf ve ma'tûfu aleyhin atıf sebebi ile eşgüdümlü olması başka bir değişle hareke ve konumlarının aynı olmasını ifade etmektedir.[201] İşrâk terimi ise aynı şekilde ma'tûf ve ma'tûfu aleyhin aynı hükümde ortaklık yapmalarından dolayı lügavî manası itibari ile

[191]Sibeveyhî, *el-Kitâb,* II, s. 159; Müberrid, *Muktadab*, III, s. 34.
[192], Ebû Zekeriyyâ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, C.I, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1980, s. 55.
[193] Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*i, I, 390.
[194] Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed İsmail en-Nuhhâs, *İ'râbul Kur'ân*, C. I, Matbaatu'l-Â'nî, Bağdat, 1977, s. 417.
[195] Müberrid, *Muktadab*, III, s. 32.
[196] Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, s. 53.
[197] Nuhhâs, *İ'râbul Kur'ân*, I, s. 126.
[198] Müberrid, *Muktadab*, II s. 39.
[199] Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*i, II, s. 60.
[200] Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 277.
[201] İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, X, s. 352.

kullanılmıştır.

- **el-Bedel**

Bu kavram Sîbeveyh tarafından kullanılmış ve nahivciler tarafından kabul görmüştür.[202] Kavramın bu ismi alma sebebi bedelin mübdel'ü minhunun yerine mana olarak geçmesi olduğu zikredilmektedir.[203] Görüldüğü gibi lügavî mana ile terim manası arasında yakın bir ilişki vardır. Çünkü bedel lugatta bir şeyin bedeli o şeyin dışındakidir.[204]

- **Sıfat**

Bu kavram için *en-na't ve el-vasf* terimleri kullanılmıştır.[205] Her üç terimde Sîbeveyh tarafından kullanılmıştır. Şu var ki sonuncu terim Sîbeveyh'ten sonra İbni Serrâc ve İbni Cinnî tarafından da kullanılmış olup İbni Cinnî'den sonra terkedilmiştir.[206] Terimin bu isimleri alma sebebi lüğavî manası ile olan ilişkisidir. Şöyle ki her bir terim nitelemeyi ifade etmektedir.

- **Atfu'l-Beyân**

Kavram için *et-tibyân, et-tebyîn ve el-beyân* terimleri kullanılmıştır. İlk terimi Ahfeş (evsat),[207] ikincisini Müberred ve İbni Serrâc,[208] üçüncüsünü ise İbni Serrâc kullanmıştır.[209] Atfu'l-beyân terimi ise Sîbeveyh tarafından kullanılmış olup daha sonraki bilginler tarafından kabul edilmiştir.[210] Kavramın bu ismi alma sebebi ise bu terimin beyan/açıklama için olması başka bir ifadeyle metbû' ile aynı ismi taşıyan kişileri birbirinden ayırması için kullanılmasıdır.[211] Ayrıca atıf ismini alma sebebinde mana olarak âmilin tekrar edilmesi olduğu söylenilmiştir. Şöyle ki atfu'l-beyânda âmilin tekrarı düşünülürken bedelin bir kısmı olan bedeli mutâbıkta bu söz konusu değildir. Bu iki şeyi birbirinden ayıran özellikte budur.

- **Tevkîd**

Bu kavram için *sıfat ve na't* terimlerini kullanmışlardır. Her üç terimi Sîbeveyh kullanmıştır.[212] Şu var ki sıfat terimi Sîbeveyh'ten sonra Ahfeş tarafından da

---

[202] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 14-15.
[203] Müberrid, *Muktadab*, I, s. 399.
[204] İsmail b. Hammâd el-Cevherî, es-*Sıhâh*, C. IV, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1979 s. 1233.
[205] Sibeveyh'i, *el-Kitâb*, I, s. 188; II, s. 11-22.
[206] Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*i, I s. 23; İbn Cinnî, *el-Luma'fi'l-'Arabiyye*, s. 81-82.
[207] Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, s. 289.
[208] Müberrid, *Müktadab*, IV, s. 209; Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-Nahv*i, I, s. 407.
[209] Serrâc, *el-Usûlu f'i'n-nahvi*, I, s. 419.
[210] Sibeveyh'i, *el-Kitâb*, II, s. 186.
[211] Cürcânî, *Ta'rifat*, s. 156.
[212] Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 125-278-290.

kullanılmıştır.[213] Na‘t terimi Sîbeveyh’ten sonra Müberred tarafından kullanılmıştır.[214] Tevkîd terimi ise Basralıların kullandığı en yaygın terimdir. Terimin sıfat ve na‘t şeklinde isimlendirilmesinin sebebi sıfat ve tevkîdden her biri metbû’una bir açıklama kazandırmasıdır. Bu cihetle vazifeleri eşit olduğu için aynı isimleri alabilirler.[215] Terimin tevkîd şeklinde isimlendirilmesi kelimenin lugat manası ile ilişkilidir. Çünkü tevkîd kelimesinin lugat manası olan pekiştirme manası terim manası ile aynıdır.

2.6.4. Kûfe Dil Ekolü Terimleri

Kûfe ekolünün terimleri zikredilirken kaynak olarak Ferrâ’nın Meâni’l-Kur’an eserinden yararlanılmıştır. Çünkü Kûfe dil ekolüne ait terimlerinin çoğu Ferrâ tarafından vaz edilmiş daha sonra gelen bilginler de bunları kabul etmişlerdir.[216]
Bu konuyu dört başlık altında ele alınmıştır.

2.6.4.1. Kûfe Dil Ekolü Terimlerinin Özellikleri

- **Mantık ve Felsefe İlimlerinin Etkisinin Az Olması**

Kûfe dil ekolünün dil bilginleri, genel olarak terimlerini oluştururken felsefe ve mantık ilminden uzak durmaya çalışmaktadırlar. Örnek olarak Basra ekolünde mef’ûlun beş kısmı vardır. Bu şekilde ki taksimler mantık ilminde daha fazla görülmektedir.[217]

- **Dilin Doğasına Uygun Olması**

Terimler dilin doğasına ve lügavî manalarına daha yakın ve uygundur. Örnek olarak Kûfe dil ekolünün kullanmış olduğu الجحد terimi Basra dil ekolünün kullanmış olduğu النفي terimine nisbeten dilin doğasına daha yakındır. Zira bu terim kelam bilginlerinin sabit/ var olanın aksi yokluk anlamına delalet etmesi için vaz etmiş oldukları terimlerdendir.[218]

- . **Terimlerin Kısa Olması**

Kûfe ekolünün terimleri kısa ve kastedilen manaların anlaşılmasına yöneliktir. Örnek olarak التّرجمة والتّبيين terimleri Basra ekolünün البدل teriminden daha açıktır. Şöyle ki Kûfe

[213]Ahfeş el-Evsat, *Meâni’l-Kur’ân*, s. 194.
[214] Müberrid, *Muktadab*, III, s. 210.
[215] Yahya Ubâbene, *Tatavvuru’l-Mustalahin-Nahvî’l-Basrî*, Âlemu’l-Kutubi’l-Hadîs, Ürdün, 2006, s. 181.
[216]İvad Hamd Kavzî, el-Mustalahâtu’n-Nahvi.
[217] Mahzumî, *Medresetu’l-Kûfe*, s. 309.
[218] Mahzumî, *Medresetu’l-Kûfe*, s. 309.

ekolünün terimleri kavramın delalet ettiği manayı ifade etme konusunda daha açık ve nettir.[219]

- **Basra Ekolünden Etkilenmesi**

Kûfe ekolü kullanmış olduğu terimlerinden birçoğunun Basra dil ekolünden alındığı görülmektedir.[220]

- **Kapalı Olması**

Kûfe Ekolünün bazı terimler kapalıdır. Bunun başlıca sebebi Kûfe dil ekolünün kendine özgü bir metodunun bulunmasıdır. Bu metodu bilmeyen bir kişinin terimi anlaması zordur. Ayrıca Kûfe ekolünün kaynak eserlerin sayılarının az olması ve birçoğunun nakil yoluyla gelmesidir.[221]

- **Bir Terimin Birkaç Konu İçin Kullanılması**
- **Bir Konu İçin Birden Fazla Terim Kullanılması**

Örnek olarak *mef'ûlu leh için tefsir, temyîz ve tekrîr* isimlerinin verilmesi.

2.6.4.2. Basra Dil Ekolünün Terimlerine Mukabil Vaz Edilen Terimler

- **El-Edevât**

Bu terim, Hurûfu'l-meânî teriminin yerine vaz edilmiştir.

- **El-İsmu's-sâbit**

El-ismu'l-câmid teriminin yerine kullanılan bir terimdir. Terim Ferrâ tarafından kullanılmış[222] olup kendisinden sonra gelen Kûfeli dil bilginleri tarafından kabul edilmiştir.

- **el-İsmu'l-mechûl**

Zamîru'l-müstetir teriminin yerine kullanılan bir terimdir. Bu terimi ilk kez Ferrâ kullanmıştır.[223]

- **el-İsmu'l-mevzû'**

İsmu'l-cins teriminin yerine kullanılan bu terimi ilk kez yine Ferrâ kullanmıştır.[224]

---

[219] Mahzumî, *Medresetu'l-Kûfe*, s. 310.
[220] Mahzumî, *Medresetu'l-Kûfe*, s. 310.
[221] Zeccâcî, el-İzâh fî 'İleli'n-Nahvi, s. 131.
[222] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, s. 215.
[223] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 361.
[224] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, s. 153.

- **et-Tebyîn**

Bedel teriminin yerine kullanılmıştır. Şu var ki bu terim için *et-tercüme, et-tekrîr ve el-merdûd* terimleri de kullanılmıştır.[225] Kavramın tebyîn ve tercüme ismini alması lüğavî manası ile ilgilidir. Tekrîr ve merdûd isimlerini alması ise cümlede kullanım itibari iledir. Ayrıca kavramın merdûd ismi ile kullanılması çok azdır. Genel olarak bu isim Kûfelilerce atıf manasında kullanılmıştır.[226]

- **et-Tefsîr**

Bu terim genel olarak temyîz kavramı yerine kullanılmıştır.[227] Bununla beraber bazen mef'ûl'u lehu[228] ve bedel[229] içinde kullanılmıştır.

- **et-Teşdîd**

Tevkîd[230] ve idğâm[231] terimleri yerine kullanılan bir terimdir.

- **el-Cehd**

en-Nefyu terimi yerine kullanılmıştır. Terimi Ferrâ kulanmıştır.[232] Tehânevî cehd ve nefy arasında ki farkı şu şekilde ifade etmektedir.

Sözü söyleyen kişi doğru söylemişse söylenilen bu söze menfî denilir, şayet yalan söylemişse, bu söze cehd ve menfî denilir.[233]

- **Mâ Yecrî ve Mâ Lâ Yecrî**

Munsarif ve ğayr-ı munsarif terimlerinin yerine kullanılmıştır.[234] Sîbeveyh harekelere mecârî ismini vermiştir.[235] Ayrıca Kûfeliler es-sarfu terimini kullanmıştır.

- . **el-Hafd**

Cer teriminin yerine kullanılmıştır.[236]

- . **el-Kinâye**

Zamir terimi yerine kullanılmıştır.[237]

---

[225] Celâluddin Abdurrahman b. Kemal Ebî Bekr, es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem''i'l-Cevâmi*',thk. Ahmed Semsuddîn, C. I, Beyrut, 1998, s. 212.
[226] Kavzî, el-Mustalahu'n-Nahvî, s. 62.
[227] et-Tehânevî, Keşşâfü Istılâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm, I, s. 490.
[228] Ferrâ, *Meânil-Kur'ân*, I, s. 17
[229] Ebû Zekeriyyâ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 225-226.
[230] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, s. 186.
[231] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, s. 56.
[232] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 470.
[233]. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 1722.
[234] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 208.
[235] Tehânevî, Keşşâfü Istılâhâti'l-Funûn, I, 1472.
[236] Mahzumi, *Medresetu'l-Kûfe*, s. 258.
[237] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 232.

- . **Lâ't-tebriye**

Lâu'n-nâfiye li'l-cins teriminin yerine kullanılmıştır.[238]İbn'ul-Hâcib ve İbn'ul-Hişam'da bu terimi tercih etmişlerdir.[239]

- **el-Mahal**

Zarf, mef'ûl'u fîhi, terimi yerine kullanılmıştır. Ayrıca Kûfeli dil bilginlerinden Kisâî bu terim yerine sıfat terimini kullanmıştır.[240] Ayrıca Kûfeliler el-gâye terimini de kullanmışlardır.[241]

- **el-Merâfi'**

Mübteda ve haber terimlerinin yerine kullanılmıştır.[242] Bu ismi vermelerinde ki sebep Kûfe ekolünün mübtedanın haberi, haberinde mübtedayı ref' etmesi görüşü nedeniyledir. Arapçada müfâ'ala kalıbı müşareketi ifade etmektedir.

- **el-Muvekkat**

Ma'rife teriminin yerine kullanılmıştır.[243] Kavramın bu ismi alma sebebi lüğavî manası ile ilişkilidir. Şöyle ki tevkîd kelimesi belirlemek manasındadır. Ma'rife olan kelimelerde manaları belirli olan isimlerdir.[244]

- **en-Na't**

Sıfat yerine kullanılan bir terimdir. Bu terim Kûfelilerden önce Sîbeveyh tarafından da kullanılmıştır. Şu var ki Kûfeliler Ferrâ'dan sonra bu terimi benimsemiş ve devam ettirmişlerdir.[245]

- **en-Nesak**

Atıf yerine kullanılan bir terimdir. Ayrıca bu kavram için el-merdûd teriminide kullanmılardır.[246]

- **es-Sıfat**

Hurûfu'l-cer terimi yerine kullanılmıştır. [247] Kavramın bu ismi alma sebebini

---

[238] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 440.
[239] Osman b. Ömer b. Ebî Bekir Cem'âluddîn b. Hâcib, *el-Kâfiye*, Mektebetu'l-'Adâb, Kahire, 2010, s. 17; Ahmet b. Abdillah el-Ensârî el-Mısrî ibn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, C. III, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1969, s. 313.
[240] Ebû Mansûr Muhammed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, C. XIV, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, , ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, Kahire, t.y s. 373.
[241] Enbârî, el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf, s. 48.
[242] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 370.
[243] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 185.
[244] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 7-185-306.
[245] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 7.
[246] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 213.
[247] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 31-32.

bitişmiş olduğu isimde zarfiyet, beyan, gibi sıfat manalarını kazandırması olduğu söylenmiştir.[248]

- **es-Sıla**

Hurûfu'z-Ziyâde[249] terimi yerine kullanılmıştır. Ayrıca el-haşv[250] ve el-lağv[251] terimleri de az kullanılmıştır. Kavramın lağv ismini alması lügavî manası ile ilişkilidir. Şöyle ki bu harfler cümleye ayrı bir mana katmadıklarından dolayı yok hükmündedirler. Lağv ise manasız olan sözlerdir. Kavramın sıla ve haşv ismini alması ise vazifesinden dolayıdır. Şöyle ki bu harfler kendisinden önce geçen kelime ile kendisinden sonra gelen kelimeyi birbirine bağlamaktadır. Sıla ve haşv kelimeleri de bu manayı açık bir şekilde ifade etmektedirler. Ayrıca Kûfeli dil bilginleri lağv terimini Kur'an'da geçen harfler için kullanmamışlardır.[252]

- **el-'İmâd**

Zamîru'l-fasl yerine kullanılan bir terimdir. Kavramın bu ismi alma sebebi bu zamirin cümleye katmış olduğu pekiştirmedir.[253]

- **el-Fi'lu'd-dâim**

İsm-i fâil ve ismi mef'ûl terimlerinin yerine kullanılan bir terimdir. Kavramın bu ismi alma sebebi kelimelerin ifade etmiş oldukları hades manasını bütün zamanları kapsayıcı bir şekilde ifade etmeleridir. Fiil ismini alma sebebi ise Kûfelilerin zaman ve hades bildiren kelimelerin fiil olduğunu görüşünde olmalarından kaynaklanmaktadır. Şunu da ifade etmek gerekir ki Kûfe ekolü bu kavramı ism-i fâil ve mef'ûller amel ederlerse kullanmışlardır.[254] Amel etmedikleri yerlerde onlar da isim terimini tercih etmişlerdir.[255] Buradan iki ekol arasında ki isimlendirme farklılıklarının kelimenin zâhiri durumu ve manası itibariyle olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki Basra dil ekolü bilginleri de ism-i fâil ve mef'ûl amel ettiği yerlerde örnek olarak ال takısıyla beraber geldiği zaman fiil tevilinde olduğunu ve bu takının mevsul olduğunu ifade etmektedirler. Basra ekolü lafzın zahirine baktıkları için bu kavramı isim olarak görmüş, Kûfe ekolü ise manasını itibar ederek fiil olarak görmüştür.

---

[248]Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, C. II. Câmiatu Kâz Yunus, Bingâzi, 1996. s. 354

[249] Harflerin kısımlarından bir kısımdır.

[250] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 57.

[251] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, CI, s. 176.

[252] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 57.

[253] Fadıl Salih es-Sâmirrâî, *Meâni'n-Nahvi*, Dâru'l-Fikr, Ürdün, 2000, s. 236.

[254] Muhtar Ahmed Dîra, *Dirâsetun fi'n-Nahvi'l-Kûfi*, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1991, s. 255.

[255] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, s. 45.

Basra dil ekolü terimleri	**Kûfe dil ekolü terimleri**
الاسم الجامد el-İsmu'l-câmid	الاسم الثابت el-İsmu's-sâbit
الضمير المستتر Zamîru'l-mustetir	الاسم المجهول el-İsmu'l meçhûl
اسم الجنس İsmu'l-cins	الاسم الموضوع İsmü'l-mevzû'
البدل Bedel	التبيين Tebyîn
البدل Bedel	الترجمة Tercüme
التوكيد Tevkîd	التشديد Teşdîd
الإدغام İdgâm	التشديد Teşdîd
المفعول لأجله Mef'ûl'u li'eclih	التفسير Tefsîr
التمييز Temyîz	التفسير Tefsîr
البدل Bedel	التفسير Tefsîr
البدل Bedel	التكرير Tekrîr
الإفراد İfrâd	التوحيد Tevhîd
النفي Nefy	الجحد Cahd
حروف الجر Hurûf'u-l cer	الصفة Sıfat
الزيادة Ziyâde	الصلة Sıla
الاشتغال İştiğâl	عائد الذكر Âidu'z-zikir

İmâd العماد	Zamîr'u-l fasl ضمير الفصل
Fiil الفعل	Hâl الحال
Fiil الفعل	Haber الخبر
Fiil الفعل	Fiil الفعل
Fiil الفعل	İsmu'l-fâil اسم الفاعل
Fiil الفعل	Sıfat-ı muşebbihe الصفة المشبهة
Fiil-i dâim الفعل الدائم	İsm'ü-l fâil ve İsm'ü-l mef'ûl اسم الفاعل واسم المفعول
Fiilu'l-Vâki' الفعل الواقع	Fiilu'l-Muteaddî الفعل المتعدي
Kat' القطع	Hâl الحال
Kinâye الكناية	Zamîr الضمير
Lâu't-Tebrie لا التبرئة	Lâ'ü nâfiyeti li'l-cins لا النافية للجنس
Lâm-u cevâb'u-l yemîn لام جواب اليمين	Lâm'ü cevâbu'l-l kasem لام جواب القسم
Mâ lem yusemme fâiluh ما لم يسم فاعله	Mebniyyu li'l-mechûl المبني للمجهول
Mahal المحل	Zarf الظرف
Med'uvv المدعو	Munâdâ المنادى
Merâfi' المرافع	Mübteda ve Haber المبتدأ أو الخبر
Merdûd المردود	Bedel البدل

المعرفة	Ma'rife	الموقت	Muvakkat
العطف	Atıf	النسق	Nesak
الصفة	Sıfat	النعت	Na't

2.6.4.3. Kûfe Dil Ekolünün Müstakil Bir Karşılık Önermediği Basra Dil Ekolü Terimleri

- **Emir fiili**

Basra dil ekolü bu fiilleri üçlü bir taksim yaparak mâzi, muzâri ve emir diye üçe ayırırken Kûfe dil ekolü ikili bir taksim yapmış ve emir fiilini muzâri fiilin mahzûf bir lam ile meczûm olduğunu[256] ve mu'reb olduğunu ifade etmişlerdir. Lam'ın hazf edilme gerekçesini de tahfif olarak ifade etmişlerdir.[257]

- **İsm-i fiil**

Basra dil ekolüne göre ism'i fiiler anlamı ve ameli/işlevi bakımından fiilin yerine geçen ve mamûl olmayan isimlerdir.[258] Ayrıca bunlar zaman itibari ile Mâzi, muzâri ve emir olmak üzere üçe ayrılmıştır. Buna mukabil olarak Kûfe dil bilginleri zaman ve hadesi ifade etmesinden dolayı bu kelimeleri fiil olarak kabul etmişlerdir.[259]

- **Mef'ûller**

Basra dil ekolü mef'ûlleri beş kısma ayırmıştır. Bunlar *mefulü mutlak, mefulü bih, mefulü fih, mefulü ma'ah ve mefulü leh*'dir. Buna mukabil olarak Kûfe dil ekolü bilginleri *mef'ûlün bih* olarak bir tane olduğunu ileri sürmüş diğerlerini *şibh-i mef'ûl* olarak saymıştır. Gerekçe olarak ta zikredilen mef'ûllerin fâillerin mukabili olmadığını ve hadesin kendi üzerinde gerçekleşmediğini ancak fiilin kendisi veya onun için veya onda vakî olmasından dolayı mef'ûlü bihe benzediğinden dolayı nasb olma hususunda

[256] İbrahim Semerrari, *el-Medarsu'n-Nahviyye Asturaten ve Vâkı'*, Dâru'l-Fikr, Ürdün, 1987, s. 114.
[257] Halid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhu't-Tesrih ela't-Tevdih*, C. I, Darul Fıkr, Beyrut t.y. s. 55.
[258] Yahya Atiyye, *Tatavvuru'l-mustalahi'n-nahvi'l-basrî mîn Sibeveyh hatta Zamehşerî*, Alemü'l-Kutubi'l Hadîs, Ürdün, 2006, s. 45.
[259] Mahzumî, *Medresetu'l-Kûfe*, s. 308.

şibh-i mef'ûl olduklarını ifade etmişlerdir.[260]

- **İ'râb ve binâ alametleri**

Basra dil ekolü dil bilginleri, fethe, zamme, kesre ve sukûnu bina alameti; ref', nasb, cer ve cezmi i'râb alâmeti olarak isimlendirmişlerdir. Kûfe dil bilginleri ise, hem binâ hem de i'râb için ref, nasb, cer ve cezm terimlerini kullanmışlardır.[261]

2.6.4.4. Kûfe Dil Ekolünün Kullandığı Terimler

- **Takrîb (التقريب)**

Kûfelilere ait olan bu terim ismi işaretin kendisinden sonra gelen cümleyi ismiyyede kâne gibi amel ettiğini ifade etmektedir. Mübtedanın takribin ismi olarak mensub haberinde takribin haberi olduğunu söylemişlerdir. Bu terimi vaz eden dilbilgini Meâni'l-Kur'an'da Ferrâdır. Bu ismi verme sebebinin ism-i işaretin vücudu/varlığı ifade etmesi olarak ifade etmişlerdir.[262] Hûd suresinin 72. Ayetini buna delil olarak göstermişlerdir.

- **el-Hurûc (الخروج)**

Ferrâ'nın vaz etmiş olduğu terimlerdendir. Ancak bu terim için herhangi bir tanım yapmamış olup kitabında zikretmiştir.[263]

- **Sarf (الصرف)**

Başında nefy veya istifhâm olan iki fiilin *vav, fâ, sümme veya ev* ile atfedilmesi durumunda nefyin veya istifhâmın birincisi ile alakalı olması durumunda harf-i atfa sarf ismini vermişlerdir.

لا تنه عن فعل وتأتي مثله عار عليك إذا فعلت عظيم

Bir şeyi yaptığın halde onu yasaklama! Böyle yapman senin için büyük bir utançtır. Yukarıdaki beyitte buna örnek olarak verilmiştir.

---

[260] Mahzumî, *Medresetu'l-Kûfe*, s. 309.
[261] Şerif er-Radî, *Şerhü'l-Kâfiye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, C. II, Lübnan, t.y. s. 2.
[262] Hedâve, Mustalahu'n-Nahvî ve'l Kûfî, s. 1.
[263] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, s. 20.

- **Hilâf (الخلاف)**

Kûfeliler aşağıdaki durumlar için hilaf kavramını kullanmışlardır.

Zarfın mübtedaya زيد أمامك *(Zeyd senin önündedir.)*şeklinde haber olması, mef'ûl'u maahın mensup olması استوى الماء والخشبة (*Su ve Odun aynı seviyededir.)*

fiili muzârinin fâ harfinden sonra nefy, istifhâm ve talep ifade eden kelimelere cevap olarak gelmesi durumlarda mensup olmasını hilaf ile açıklamışlardır.[264]

- **Misâl (المثال)**

Sa'leb'in vaz etmiş olduğu terimlerdendir. Bu terim هذا زيد *Bu zeyd'dir.* Mübtedanın ism-i işaret ve haberinin de alem olduğu yerleri ifade etmektedir.[265]

2.6.4.5. Diğer Ekollerin Terimleri

2.6.4.5.1. Bağdat Dil Ekolü Terimleri

Basra ve Kûfe dil ekolleri üçüncü hicri asrın sonlarına kadar birbirinden ayrı iki ekol olarak kalmışlardır. Ancak bu dönemde üçüncü bir dil ekolünün ortaya çıkması ile bu iki ekolün terimleri birleştirilmiş ve yeniden düzenlenmiştir.[266] Bu ekolün kurucusu olarak Ahfeş zikredilmektedir.[267] Ancak bu ekolün sistemli şekilde tarih sahasına çıkması İbni Keysân ile başlamıştır. Bağdat dil ekolünün terimlerini iki başlık altında inceleyebiliriz

- **Eski Terimler**

Bu terimler Ebu İshak Zeccâcî, Ebu Ca'fer Nehhâs, Seyrâfî ve Rummânî gibi Sibeveyh'in el-Kitâb adlı eserine önem veren bilginlerin kullandığı terimler. Örnek olarak Nehhâs, kitaplarında Basra ve Kûfe dil ekollerinin terimlerini kullanmıştır. Şu var ki ağırlıklı olarak Basra ekolünün terimlerini tercih etmiştir. Seyrâfî ve Rummânî ise her biri el-Kitâb'ı şerh etmiştir. Seyrâfî el-Kitâb'ta ki terimleri olduğu gibi naklederken Rummânî kısa öz manaları açık olan terimleri seçmiş diğerlerinin yerine ise kendisi yeni terimler vaz' etmiştir.[268]

---

[264] Hedâve, Mustalahu'n-Nahvî ve'l Kûfî, s. 1.
[265] Hedâve, Mustalahu'n-Nahvî ve'l Kûfî, s.
[266] Mâzin Mübarek, *er-Rummânî'n-Nahvî*, Dâru'l-Fikr el-Mu'âsır, Beyrut, 1965.
[267] Su'ûd b. Gazi Ebû Tâkî, *Hasaisu't-Te'lîfî'n-Nahvî*, Dâru Garîb, Kahire, 2004.s. 404.
[268] Ebû Tâkî, Hasaisu't-Te'lîfi'n-Nahvî, s. 406.

- **Yeni terimler**

Bu terimlerin genel özelliği kısa anlaşılır ve iki ekolün terimlerinden meydana getirilmiş olmalarıdır. Ayrıca bu terimlerde mantık ilminin etkisi de net bir şekilde görünmektedir. Bu terimler Zeccâcî, Fârisî ve İbni Cinnî'nin eserlerinde görünmektedir. Bu terimlerin diğer bir özelliği de terimlerin arkasından kastedilen kavramın birçok yerde zikredilmesidir[269]

2.6.4.5.2. Endülüs dil ekolü terimleri

Endülüse nahiv ilmi, doğuda yazılan eserlerle girmiştir. Cûdî b. Osman (ö.198) aracılığı ile Kisâî'nin eseri Endülüse giren ilk nahiv kitabı olduğu olduğu rivayet edilmektedir.[270] Endülüs dil bilginleri yeni terimler vaz etmemiş Bara ve Kûfe ekollerinin terimleri arasında tercihler yapmışlardır. Genel olarak kapalı meselelerin çözümlenmesi şeklinde çalışmalar yapmıştırlar.[271]

2.6.4.5.3. Mısır- Şam dil ekolleri terimleri

Bu şehirlerde nahiv çalışmaları Basra ve Kûfe dil ekollerine ait eserlerin gelmesiyle başlamıştır. Bu şehirlerde yetişen İbni Hâcib gibi bazı âlimler Basra ekolünü savunurken, İbni Mâlik ve İbni Hişam gibi isimlerin yer aldığı diğer bir grup Kûfe ve Basra dil ekollerinin görüşleri arasında tercih yapmışlardır. İbn Hişam takip etmiş oldukları bu metoda *muhakkiklerin* metodu ismini vermekteydi.[272] Ayrıca İbni Hişâm aşağıda tabloda verildiği gibi yeni terimlerde vaz' etmiştir.

İbni Hişam'ın vaz ettiği Terimler[273]	**Terimin İbn Hişam Öncesi kullanımı**
النائب عن الفاعل Nâib'ü-l fâil	المفعول الذي لم يسم فاعله el-Mef'ûl'u-lezî lem yüsemme fâilu
البدل المطلق Bedel-i mutlak	بدل كل من كل Bedel'i küll min küll

[269] İbnî Cinni, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, Matbaatu'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Lübnan, t.y., s. 26.
[270] Abdu'l-Âl, Mükrem, el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruhu 'ale'd-Dirâsâti'n-Nahviyye, s. 164.
[271] Dayf, *Medârisu'n-Nahviyye*, s. 292-293.
[272] Suyûtî, *el-Îktirâh.*
[273] Muhammed b. Mustafa el-Huderî, *Hâşiyetu'l-Huderî ela İbn-i 'Akîl*, C. I, thk. Muhammed Bakaî, Darul-Fikr, Beyrut, 1995, s. 1.

المعرف بأداة التعريف Muarref bi'edâti't-Ta'rîf	التعريف بال Ta'rif bi'el

2.7. Terimler Konusunda Meydana Gelen Bazı Problemler

Nahiv ilminde ortaya çıkan ihtilafların, terimler üzerinde ki etkisi de inkâr edilemez. Şöyle ki ekoller oluştuktan sonra hem her bir ekol, hemde bazen ekole mensup dil bilginleri kendilerine özgü terimler vaz etmişlerdir. Bunun sebebi kavrama yükledikleri mefhuma en uygun terimi seçme için gösterdikleri çabadır. Doğal olarak terimlerde ki bu farklılık kendisiyle beraber bazı sorunlarda getirmiştir. Bu sorunların bazıları şu şekildedir:

- **Bir terimin birden fazla kavram için kullanılması**

Nahiv terimleri içerisinde farklı kavramlar için kullanılan terimlerden biriside *müfred*'dir. Bu terim nahiv kitaplarında birçok farklı kavramın zıttı olarak kullanılmıştır.

Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Mürekkeb: Kelimenin tarifinde, alem, zamir ve fiil bahislerinde.[274]
- Ma'tuf : Kinâye ve aded bahsinde.[275]
- Tesniye-Cem': İ'râb bahsinde.[276]
- Cümle-Şibh-i cümle: Mübteda, fâil, hâl, haber sıfat ve sıla bahislerinde.[277]
- Muzâf-şibh-i muzâf: Nidâ bahsinde.[278]
- Masdar-ı müevvel: İstisna bahsinde.[279]
- Müştak: كأنّ kelimesinin haberi bahsinde.[280]

- **Aynı Konuda Birçok Terimin Bulunması**
  - Ğayr-ı munsarif terimine eş değer olarak,

  - el-memnu' mine's-sarf,

  -mâ lâ yansarifu,

[274] Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*.
[275] Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*.
[276] Suyûtî, Hem'u'l-Hevâmi'.
[277] Sabbân, Hâşiyetü's-Sabbân 'ale Şerhi'l-Eşmûnî.
[278]Sabbân, Hâşiyetü's-Sabbân 'ale Şerhi'l-Eşmûnî.
[279] Ezherî, Şerhu't-Tesrîh 'ale't-Tevdîh, I,.
[280] İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb,* , I.

-ğayr’u-l mecrî,

-mütemekkin ğayr’ı emken,

- el-memnu’ min’e-t tenvin. bunun bir örneğidir.

- **Nahiv İlminin anlaşılmasında zorluk oluşması**

Ekoller arasındaki ihtilafların okuyucu açısından kastedilen mananın anlaşılmamasını ve bu ilmin öğrenilmesini zorlaştırmaktadır.

- **Başka İlimlerin Terimlerinin Kullanılması**

Başka ilimlerde kullanılan terimler bu ilimde de kullanılmıştır. *Haber* teriminin Hadis ve Belagat ilmindeki kullanımı buna örnek verilebilir:

- *Haber* teriminin Belâğat ilminde الكلام المحتمل للصدق والكذب *Doğru veya yalan olma ihtimali olan kelam* şeklinde tanımlanmaktadır.
- Hadis ilminde ise *Haber:* ما أضيف للنبي – صلى الله عليه وسلم – من قولٍ أو فعلٍ أو تقرير *Hz. Peygamber’e isnat edilen söz, fiil ve takrir* şeklinde tanımı bulunmaktadır.

Her ilimde olduğu gibi Nahiv ilminin gelişimi ve olgunlaşması uzun bir zaman dilimi almıştır. Buna bağlı olarak terimlerin sistematik hale gelmesi de karşılaştırmaların, mukayeselerin yapılıp benzerliklerin kurulduğu yoğun düşüncel süreçleri gerektirdiği görülmektedir. Günümüz Nahiv terminolojisi bu süreçlerle tevarüs eden bilgi birikiminin bir ürünü olmuştur.

SONUÇ

İslâmiyet ile beraber Arap dili yeni bir döneme girmiştir. Dinin temel kaynağı olan ve Arapça nazil olan Kur'an-ı Kerim, dilinde ana kaynağı olmuş ve günümüze kadar bozulmadan gelmesinde büyük rol oynamıştır. Ancak farklı milletlerin İslam'ı kabul etmesiyle beraber dilde yanlış kullanımlar artmış, bunun üzerine Müslüman âlimler, dinî kaynaklar ve dili korumak için, Araplardan dil malzemeleri toplamışlar ve dil kurallarını tespit etmeye başlamışlardır.

Âlimler dil çalışmalarında farklı metotlar kullanmış ve bu farklı metotlardan dolayı dil ekolleri meydana gelmiştir. Nahiv ilminde ihtilaflar nahiv ilminin öncüsü olan Sîbeveyh ile başlamış ve ilmin gelişmesiyle birlikte artarak devam etmiştir. Bunun başlıca sebepleri Arap dilinin yapısı, farklı lehçeler, takip edilen metotlar ve dil bilginlerinin kabiliyetlerindeki farklılıklardır. Nahiv ilminde yazılan eserlerin çoğalması ile birlikte bazı âlimlerin nahiv ilmini eleştirileri artmış, hatta bazı bilginlerden nahiv ilmini karmaşık hale getirdiği gerekçesiyle ihtilaflı meselelerin kaldırılması fikri ortaya atılmıştır.

Nahiv ilmindeki bu farklılıklar ve tartışmalar kuramsal açıdan bu ilmin gelişimine katkı sağlarken dil eğitimi açısından bakıldığında dil kurallarında yeknesak bir dil sisteminin oluşturulmasının faydası yadsınmamalıdır. Bu ve daha başka sebepler nedeni ile ihtilaflar, sebepleri ve faydalarının tespit edilmesi bir gereklilik haline gelmiştir. Araştırma neticesinde görülmüştür ki her bir hilaf okuyucuya dilin başka bir inceliğini göstermekte ve bir meselede farklı bakış açılarının oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca ihtilafların ve delillerinin kitaplarda kayıt altına alınnış olması, araştırmacıların hem meseleleri tarihsel perspektiften incelemelerini sağlamakta hem de farklı görüşleri karşılaştırmalarını kolaylaştırmaktadır.

Bu çalışmada, dilin doğuşu, tarifi ve tasnifi ele alınmış ve Arapçanın geçirmiş olduğu süreçler ve özellikleri tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra nahiv ilminin kuruluş sebepleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra dil ekolleri ve öncüleri hakkında değerlendirme yapılmış ve sarf ilminin nahiv ilminden ayrılma sürecine ve ilk yazılan eserlere dikkat çekilmiştir.

Bu çerçevede ilk nahiv çalışmalarının Ebu'l-Esved ed-Duelî ile başladığı ve Abdullah İbn Ebû İshak el-Hadramî (ö. 127/745), İsa İbn Ömer es-Sekâfî (ö. 149) ve

Ebû Amr İbn el-‘Alâ (ö.154)’nın isimlerinin dil ekoküllerinin oluşumunda önemli öncü kişiler olduğu görülmüştür. Sarf ilminin, nahiv ilminden ayrılmasına Kûfe dil ekolünün öncülerinden olan Ebu Müslim Muaz İbn Müslim el-Herâ (ö.187)’ın öncülük ettiği tesbit edilmiştir.

İkinci bölümde ekoller arasında ki ihtilaf sebepleri üç alt başlıkta ele alınmış ve temel iki ekolün birbirinden ayrıldıkları noktalar incelenmiş ve terimlerindeki farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu farklılıklara etki eden unsurlar tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra terimler ve terimlerin tanımlarının gelişim süreçlerine değinilmiştir. Tanım konusu ayrıntılı açıklanmış hem mantık âlimler hemde nahiv bilginlerinin konu hakkında ki görüşlerine yer verilmiş ve farklılıklar zikredilmiştir.

Bu bağlamda ise ilk dönem dil bilginlerinin tanımlarının örneklendirme şeklinde olduğu daha sonra ki dönemlerde mantık ve fıkıh usûlünün etkisiyle tanımların mahiyet itibari ile olduğu görülmüştür. Terimler ise ilk dönemlerde uzun ve kavramın anlaşılmasına yönelik iken daha sonraki dönemler de kısaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada Sibeveyh’in vaz’ ettiği çoğu terimin günümüze kadar geldiği ve halen kullanıldığı görülmüştür. Yine Kûfe dil ekolünün Basra dil ekolünün terimlerine karşı terimler vaz’ etmenin yanısıra bazen Basralılarının *emir fiil, ism-i fiil* gibi terimlerine müstakil bir karşılık önermediği tebit edilmiştir. Ayrıca Kûfelilerin bazı nahiv ihtilaflarını *takrîb, hilâf ve misâl* gibi kendilerine özgü bazı terimler vaz’ ederek çözmeye çalıştıkları görülmüştür. Sonraki dönemlerde de İbn Hişâm gibi önemli dilcilerin nahiv terminolojisine katkı sağladığı tesbit edilmiştir.

Dilin canlı bir yapı olduğu varsayımını dikkate aldığımızda hem genel olarak dil hem de gramer ve gramer terminolojisi çalışmaları devam edip değerini koruyucaktır.

KAYNAKÇA

Abbâs, Ahmed Hızır, *Uslûbu't-ta'lîl fi'l-Lugati'l-arabiyye,* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2007.

Afgânî, Saîd, *Min Tarihi'n-Nahv,* Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

Agop, Dilaçar, *Dil, Diller ve Dilcilik*, TTK Basımevi, Ankara, 1968.

Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî, *Meâni'l-Kur'ân,* Dârü'l-hancî, Kahire, 1990.

Ali, Nebîl, *el-Lugatu'l-arabiyyetü ve'l-hâsub*, Menşûrâtu t'arîb, Kuveyt, 1988.

Alluş, Sa'd, Mu'cem'u'l-mustalahati'l-edebiyye'l-muâsıra, Dâru'l-kitab, Beyrut, 1985.

Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-furûku'l-Lugavi,* Dârü'l-ilmi ve's-sekâfeti, Kahire,1953.

Atiyye, Yahya, Tatavvuru'l-mustalahi'n-nahvi'l-basrî mîn Sîbeveyhi hatta Zemahşerî, Alemü'l-kutubi'l hadis, Ürdün, 2006.

Aydar, Hidayet ve İsmail Ulutaş, "Dilin Kökeni: Kur'an-I Kerim Ve Diğer Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu", *Turkish Studies*, 2010 S.V, ss. 679-696.

Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer, *Hizânatü'l-edeb,* C. I, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l'Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1979.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed İbn Tayyib İbn Muhammed, *İ'câzu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 2009.

Bayrav, Süheyla, *Filolojinin Oluşumu,* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975.

Bendenici, Ebu Bişr el-Yeman b. Ebi'l-yeman, *et-tekfiyetu fi'l-luga*, tahkik: Halil İbrahim el-Atiyye matbaatu'l-ânî Bağdat, 1976.

Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, C. II, Çev. Neccâr, Abdu'l-Halîm, Kahire, ts, s. 124-125.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl İbn İbrâhîm el-Cu'fî, *Edebu'l-Müfred*: Daru'l-Hadis, Kahire, tarih yok. C. II, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1930.

Câhiz, Ebû Osman Ömer İbn Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîntebyîn,* , C. II, tahkik: Abdüsselâm M. Hârûn, Mektebetü'l-hanci, Kahire, 1998.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, es-*Sıhâh*, C. IV, Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, Beyrut, 1979.

Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sellâm İbn Ubeydillâh İbn Sâlim el-Basrî, *Tabakâtü Fuhûli'ş-şuarâ,* Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 2001.

Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, Daru'l-Fadîle, Kahire, 2004.

Çetin, Nihad M, *"*Arap*", Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, ss. 316-321

Dânî, Ebû Amr Osman İbn Saîd İbn Osman el-Ümevi, *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhifnakti'l-mesâhif,* tahkik: İzzet Hasan, Dımaşk Dârü'l-Fikr, 1986.

Dayf, Şevkî, *Medârisu'n-Nahviyye*, Darul Mearif, Kahire, 1992.

Decni, Fethi Abdulfettah, *Ebû'l-esved ed-Düelî ve naşetü'n-Nahvi'l-arabi*, Vekâlatü'l-matbuât, Kuveyt, tarih yok.

Demir, Ramazan, Arap Dilinde "Fıkhu'l-Luga" ve " İlmu'l-Luga" Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, C. XIII,

Sayı: 23, ss. 183-203.

Dîra, Muhtar Ahmed, *Dirâsetun fi'n-nahvi'l-kûfi,* Dâru Kuteybe, Beyrut, 1991.

Ebû Tâkî, Su'ûd b. Gazi, *Hasaisu't-te'lîfi'n-nahvî*, Dâru'l-Garîb, Kahire, 2004.

Ebu'l Mekârim, Ali, *Takvîmu'n-nahvî*, Dâru'l-Garib, Kahire, 2005.

Ebu'l Mekârim, Ali, *Usul tefkiri'n-nahvi*, Dâru'l-Garîb, Kahire, 2006.

Emîn, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, C.I, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire, 1964.

Enbârî, Ebü'l-Berakât Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed *Luma'u'l-edille* Daru'l-fikr, tarih yok.

Enbârî, Ebü'l-Berakât Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyine: el-Basriyyîne ve'l-Kûfiyyîne,* Mektebetu'l-hancî, Kahire, 2002.

Enbârî, Ebü'l-Berakât Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, Mektubatu'l-Menar, Ürdün 1985.

Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayın, İstanbul, 2009.

Esterâbâdî, Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen, Şerhu'l-Kâfiye, C. II, Câmiatu Kâz Yunus, Bingâzi, 1996.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed, *Tehzîbu'l-luga*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, C. XIV, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Tercem'e, Kahire, tarih yok.

Ezherî, Halid b. Abdullah, *Şerhu't-Tesrih ela't-Tevdih*, C. I, Darul Fıkr, Beyrut, tarih yok.

Fâkihî, Abdullah b. Ahmed, *Şerhu Kitâbi'l-hudût fi'n-nahvi,* Daru't-tedâmuni, Kahire, 1988.

Fârâbî, Ebû Nasr, *Kitâbu'l-Hurûf*, Daru'l meşrik, Beyrut, tarih yok.

Fârisî, Ebu Ali Hasan b. Abdulğaffâr en-Nahvî, el-hucce fî ileli'l-kıraâti'sebi', C. I, D'aru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 2007.

Ferahidi, Halil b. Ahmed, *el-cümel fi'n-nahvi*, Müssetü'r-risâle, Beyrut, 1985.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ, Meâni'l-Kur'ân, C. I, Âlemu'l-Kütüb, y.y. 1980.

Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî"*, C. I, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1981.

Fevvâl, Azize, *el-Mu'cem'ul-Mufassal fi'n-Nahvi'l'Arabî*, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye Beyrut, 1992.

Gotthelf, Bergsträsser, *Sami Dilleri Tarihi*, İstanbul, 2009.

Halvânî, Muhammed Hayr, el-Mufassal fî tarih'i-nahvi'l-arabî kabl'es-sibeveyh, Müessesetu'r-risâle, 1979.

Hamed, Abdullah, "merahilu tetavvur'ud-dersi-n-nahvi",Dâru marifeti'l-camiiyye, İskenderiyye, 1993.

Hamed, Muhammed İbnu İbrahim, *Fıkhu'l-luga,* Dâru ibn huzeyme, Riyad, 2005.

Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbuddîn Yakût b. Abdullah, Yâkut Mu'cem'u'l-Udabâ, C. III, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1980.

Hamevî, Yâkūt, *Mucemü'l-büldân,* C. III, Dâru's-sâdır, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 2010

Hamid, Fâtıma Muhammed Tâhir, "Ususu't-tercih fî kutubi'l-hilafi'n-nahvi" Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2008.

Hasrân, Abdullah b. Ahmed, "merâhil'ut-Tetavvur'ud-Ders'in-Nahvi", Dârul-marife'l-Câmiiyye, İskenderiyye, 1993.

Hasrân, Abdullah b. Hamt, *Merâhilu tetavuri'd-dersi'n-nahvi*, Dâru'l-marifeti'l-câmiiyye, İskenderiyye, 1993.

Hatîb, Adnan, *el-Mu'cemu'l-Arabî Beyne'l-Mazî ve'l-Hâzır*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1994.

Hıdr, Muhammed Hüseyn, *el-Ḳıyâs fi'l-Luġati'lluġati'l-Arabiyye,* Matbatu's-Selefiyye, Kahire, tarih yok.

Hımsi, Yasin İbn Zeynüddin, *Hâşiye ala şerhi'l-fakihi li-katri'n-neda*, C. II, Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, Kahire, 1971.

Hindî, Müttakī, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-aḳvâl ve'l-efâl*, C. I, tahkik. Hayyânî ve Saffet es-Sekkā, Müessesetu'r-risâle, Beyrut, tarih yok.

Hudari, Muhammed b. Mustafa, *Hâşiyetul hudari 'alâ şerhi ibn'i akîl*, C. I, Dârul fikr, Lübnan, 1987.

Hudeysî, Hatice, *el-Medarisü'n-nahviyye*, Dâru'l-emel, Ürdün, 2001.

Hudeysî, Hatîce, *Eş-Şâhid ve usulu'n-nahvi fî kitabi's-Sîbeveyh,* Câmi'atu'l-kuveyt, Kuveyt,1974.

İbn Abbâs, *Garîbu'l-Kur'ân*, Muessesetu'l-kutubi's-sekâfiyye, Beyrût 1993.

İbn Fâris, Ahmed b. Fâris, *el-Makâyîsu fi'l-Lugati*, thk, Şihabuddin Ebu Amr, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1998.

İbn Fâris, es-Sâhibî fi Fıkhi'l-Luga ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ, Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, tarih yok.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Muhammed İbn İbrâhîm İbn Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân Mimmâ Sebete en-bâü ebnâi'z-zamân mimmâ sebete bi'n-Nakl*i *evi's-Semâ*, C. III, tahkik: İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut, tarih yok.

İbn Hişâm, Ahmet b. Abdillah el-Ensâri el-Mısrî**,** *Evdâhu'l-mesâlik*, C. III, İhyau't-turasi'l-arabî, Beyrut, 1966.

İbn Hişâm, Ahmet b. Abdillah el-Ensâri el-Mısrî, *Muğni'l-Lebib*, C. III, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1969.

İbn Hişâm, Ahmet b. Abdillah el-Ensâri el-Mısrî, *Şuzûru'z-zeheb fî maʿrifeti kelâmi'l-ʿArab,* Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, Beyrut, 2001.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh İbn Müslim ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-Ahbar*,

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim İbn Kuteybe Dîneverî, *el-Maârif,* tahkik. Servet Ukkaşe, Dârü'l-Maârif, 1969.

İbn Mâce, İbn Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvînî, *es-Sünen*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut. 2009.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, C. II, Dâr Sâdır, Beyrut, tarih yok.

İbn Müsennâ, Ebû Ubeyde Ma'mer et-Temimi, *Mecâzü'lmecâzü'l-Kur'ân,* C. II, tahkik: Mehmed Fuat Sezgin, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1981.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, C. V, Dâru Sâdır, Beyrut, tarih yok.

İbn Usfur, Ali İbn Mümin, *Şerhu'l-cümel*, C. I, Vizaratu'l-evkaf ve'şuûni'd-dîniyye, Bağdat, 1971.

İbn Yaiş, Muvaffaku'd-din, *Şerhul Mufassal*, C. VIII, İdâretu't-tibâatü'l-müniriyye, Mısır, tarih yok.

İbnu Abdi Rabbihi, *el-İkdu'l-Ferîd,* C.II, tahkik: Mufîd Muhammed Kamîa - Abdulmecid el-

Terhînî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tarih yok.

İbnu'l-Cinni, Ebu'l-Feth Osman *el-Hasâis,* C. I, tahkik: M. Ali en-Neccâr, Alemu'l-Kutub, Beyrût, tarih yok.

İbnu'l-Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, el-Lüma'fi'l-arabiyye, Dâru'l-kutubi's-sakâfiyye, Kuveyt, tarih yok.

İbnu'l-Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *Sirru sınaati'l-İrâb,* tahkik: Hasan el-Hindâvi, dâru'l-kalem, Dimeşk, 1993.

İbnu'l-Cinnî, Ebü'l-Feth Osman el-Mevsıli, *el-Luma' fi'l-arabiyye*, Matbaatu'n-nahdati'l arabiyye, Lübnan, tarih yok.

İbnu'l-Cinnî, Ebü'l-Feth Osman el-Mevsıli, *el-Munsıfu şerhi't-tasrif,* tahkik: İbrâhim Mustafa, Abdullah Emin, Vizaretü'l-Maârifi'l-Umumiyye, 1954.

İbnu'l-Cinnî, Ebü'l-Feth Osman el-Mevsıli, î, *el-mühteseb fî tabyîni vucûhi şevâzi'l-kirâeti ve'l-îzâhi anhê*, C. I, Dâru's-sezkîn, İstanbul, 1986.

İbnu'l-Hâcib, Osman b. Ömer b. Ebî Bekir Cem'âluddîn, *el-Kâfiye*, Mektebetu'l-âdâb, Kahire, 2010.

İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Farac Muhammed b. İshâk, "el-Fihrist", Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1978.

İbnü's-Serrâc, Ebu Bekir Muhammed, *el-Usûlu f'i'n-nah*vi, Mektebetü's-sekafeti'diniyye, C. II, Kahire, 2009.

İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed İbn Muhammed İbn Muhammed İbn Alî İbn Yûsuf, *Gayetü'n-nihaye fî tabakati'l-kurra,* C. II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.

İbnü'ş-Şeceri, Ebü's-Saadat Hibetullah İbn Ali İbn Muhammed, *Emali İbni'ş-Şeceri,* C. I, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1992.

İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *el-Egānî*. C. XI, Dâru's-sâdır, Beyrut, 2008.

Karataş, Yusuf, "Kavram Alanı Kuramı Açısından İbn Sîde'nin Elmuhassas Adlı Sözlüğü Üzerinde Bir Değerlendirme" III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, ESOGÜ Yayınları, Eskişehir, 2017, ss. 920-934.

Karîra, Tevfîk, *el-Mustalahu'n-nahvi ve tefkiru'n-nuhât*, Dâru Muhammed Ali, Tunus, tarih yok.

Kavzî, İ'vad Hamt, *el-Mustalahu'n-Nehvî*, Câmiatu'r-riyad, Riyad, 1981.

Kerimoğlu, Caner, *Genel Dilbilimine Giriş*, Pegem Akademi, Ankara, 2014.

Kıftî, Ebu'l-Hasen Cemâlüddin Ali b. Yûsuf, "İnbâhu'r-Ruvât ala enbahi'n-nuhât", C.I, Dâr el-Fikr el-Arabî, Kâhire, 1986.

Kılıç, Hulusi, "Sarf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı,* C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,2009, ss.136-137.

Kıran, Zeynel ve **Eziler** Ayşe Kıran*, Dilbilime Giriş*, Seçkin Sosyal Bilimler, Ankara, 2013.

Kocaman, Ahmet, *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*, Dil Derneği Yayınları, Ankara, 2006.

Komisyon, Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Ankara, 2005, s. 529.

Köktürk, Şaban ve Semra Eyri, "Dilbilim Ve Göstergebilim: Ferdınand De

Luğavî, Ebu't-Tayyib Abdulvahid b. Ali, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, Kahire, 1993.

Mahzumî, Mehdi, *ed-Dersun nahviyu fî bağdad*, Dâr'ur-râid el'arabî, Lübnan, tarih yok.

Mahzumi, Mehdi, *Medresetu'l-Kûfe*, Matbaa'tu'l-Mustafa, Mısır, 1958.

Mahzumî, Mehdi, *Medresetü'l-Kûfe*, Beyrut, 1986.

Mübarek, Mâzin, *er-Rummânî'n-nahvî*, Dâru'l-fikr el-muâ'sır, Beyrut, 1965.

Mübarek, Muhammed, *Fıkhul-Luga ve Hasâisu'l-arabiyye*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1995.

Müberred, Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr, *el-Muktedab*, tahkik: Halık Azimet, C. IV, Kahire, 1979.

Mükrem, Abdu'l-Âl Sâlim, *el-Halkatu'l-Mefkûdetu fî Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.

Mükrem, Abdu'l-Âl Sâlim, *el-Kur'an-i Kerim ve eseruhu fi'd-dirasetu'n-nahviye*, Müessesetü ali cerrah es-sabah, Kuveyt, 1978.

Nâsıf, Ali Necdî, *Sibeveyh imam'un nuhât*, Âlemu'l-kutub, Kahire, 1979.

Nazarâtravi, Taha er-Ravi, *Nazarât fi'l-Luğatiluğati ve'n-Nahvi*, Matbatu'l-Ehliyye, Beyrut, 1962.

Necdi, Ali, Nasıf, "*Tarihu'n-nahv*", Dâru'l-marife, Kahire, 1978.

Nuhhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed İsmail, İ'râbul kur'an, C. I, Matbaatu'l-â'nî Bağdat, 1977.

Ömer, Ahmed Muhtar, *el-Bahsü'l-luġavî inde'l-Arab*, Kahire, Alemu'l-Kutub, Kahire, 2010.

Önem, Evrim, "Bireysel Dil Kullanımını Etkileyen Etkenler", *Dil Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran 2011, S. CLII, ss.57-67

Öner, Necati, *Klasik Mantık,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986.

Râcihî, Abduh Ali İbrahim, *Fıkhu'l-Luga fi'l-Kutubi'l-'Arabiyye*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1972.

Racihi, Abduh, *Tatbîku's-Sarfi*, Dârü'n- Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, tarih yok.

Râcihî, Şerefu'd-din, *Meâhizu'n-nuhât*, Dâru'l-Marife el-Cami'iyye, İskenderiyye, 2000.

Radî, Şerif, Şerhü'l-kâfiye, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, C. II, Lübnan, tarih yok.

Râfiî, Mustafa Sâdık, *Târîħu Âdâbi'l-Arab*, C. I, Dâru'l-Îmân, Beyrut, 1997.

Ramazan, Abdulvahhab, *Fusulun fî fıkhi'l-luğa*, Mektebetu'l-hancî, Kahire, 1994.

Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru"l-Kebîr*, C.II, , Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tarih yok.

Râzî, Fahruddin, *el-Mahsûl fî ilmi Usûli'l-Fıkh*, C.I, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1992.

Sabbân, Ebû İrfan Muhammed, *Hâşiyetü's-sabbân 'alâ şerhi eşmûnî*, C. I, el-Mektebetü'l-islâmiyye, Beyrut, 1998.

Sâlih, Muhammed Sâlim, *Usulu'n-nahvi dirâseten fî fikri'l-enbâri*, Dâru's-selâm, Kahire, 2006.

Sâlihî el-Hanbelî, Ebü'l-Felâh Abdülhay İbn Ahmed İbn Muhammed, *Şezerâtü'z-Zeheb* zeheb *fî Aħbâri*aħbâri *men Zeheb*zeheb, C. II, tahkik: Abdulkadir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût, Dâru İbni Kesir, Beyrut, 1986.

Sâmirrâî, Fadıl Salih, *Meâni'n-nahvi*, Dâru'l-fikr, Ürdün, 2000.

Se'âlibî, Ebû Mansûr, *Fıkhu'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999.

Sekkâkî, Yusuf b. Ebibekir b. Muhammed b. Ali, *Mefâtihu'l-u'lûm*. Daru'l-kutubi'l-ilmiyye,

Beyrut, 1987.

Semarrai, İbrahim, *Medarisu'n-nahviye usture ve vêki*', Dâru'l-fikr, Amman, 1987.

Semerrai, İbrahim, *el-Medarsu'n-nahviyye asturaten ve vâkı'*, Dâru'l-fikr, Ürdün, 1987.

Seyyid, Abdurrahman, *Medresetü'l-Basrati'n-Nahviyye Neş'etuhâ Ve Tetavvuruhâ*, Dâru'l-Maârif, Kâhire tarih yok.

Sîbeveyhi, Amr b. Osmân, *el-Kitâb*, C. I, thk. Abdusselâm Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 2003.

Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-asan İbn Abdillah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, tahkik: Tâhâ Muhammed ez-Zeytî, Muhammed Abdü'l-Mün'im Hafacî, Mektebetü ve Matba'atü Mustafa el-Bâbî el- Halebî, Mısır, 1955.

Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, C. II, tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, tarih yok.

Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Kemal Ebî Bekr *el-Îktirâh fi ilmi usûlı'n-Nahv ve cedelihi*, tahkik: Ahmet Subhi Furat, İstanbul, 1988.

Suyuti, Celâluddin Abdurrahman b. Kemal Ebî Bekr, *el-Müzhir* fî *u'lûmi'l-Lugatı ve envâihâ,* el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1986.

Suyuti, Celâluddin Abdurrahman b. Kemal Ebî Bekr, Hem'u'l-hevâmi' fî serhi Cem''i'l-cevâmi', tahkik: Ahmed Semsüddîn, Beyrut, 1998.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman İbn Ebî Bekr, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî'n-nahv*, C. I, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2001.

Suyûtî, Celâuddin İbn Ebî Bekr, *el-Câmi'u's-Sağir fi Ehadisi'l-Beşî'n-Nezir*, C. I, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Suyuti, Tarih-i'l hulafa, dâru'l-kutubu'l-ilmiyye Beyrut, tarih yok.

Şa'ban, Hâlid Sa'd, *Usulu'n-nahvi inde ibn mâlik*, Mektebetu'l-âdâb, Kahire, 2006.

Şelebi, Abdulfettah İsmail, *Ebu Ali el-Fârisî*, Dâru'l-Matbuati'l-Hadise, Cidde, 1989.

Şerif Murtazi, Ali b. Hüseyin el-Musevî el-Alevî, *Emâli el-Murtazî*, C.I, dâru ihyâi'l-kutubi'l-arabiyye Kahire, 1954.

Şevkânî, Kadı Muhammed b. Ali, *İrşâdu'l-fuhûl*, C. I, Dâru's-selâm, Kahire,1992.

Şityevi, Mâcid, "Esâlibu tarifi'l-mustalah'n-nahvi", Câmiatu âli'l-beyt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Taşköprüzâde, Ebu'l-Hayr İsâmüddîn Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu'ssiyâde fî mevdû'âti'l-ulûm*, C. II, Kahire, 1968.

Tavîl, Seyyid Rızk, *el-Hilâf beyne'n-nahviyyin*, el-Mektebetu'l-Faysaliyye, Mekke, 1985.

Tehâli, Beşir, *Tarifu'l-mustalahat fi fikri'l-lisâni el-arabi*, Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Lübnan, 2007.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkī, *Mevsûatu Keşşâfi Istılâhâti'l-Ulûm ve'l-Funûn*, C.II, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1996.

Temmâm, Hasan, *el-Usûl*, Alemu'l-kutub, Mısır, 2004.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "*Ebü'l-Esved Ed-Düelî", Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, ss. 311-313

Ubâbene, Yahya, *Tatavvuru'l-mustalahin-nahvî'l-basrî*, Âlemu'l-kutubi'l-hadîs, Ürdün, 2006.

Vâfî, Ali Abdülvahit, *Fıkhu'l-luğa,* Daru Nahdati Mısır, Kahire, 1997.

Ya'kûb, Emîl Bedî', *Fıkhu'l-Lugati'l-Arabiyye ve Hasâisuhâ*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1982.

Zebîdî, Ebû Bekir Muhammed İbn Hasan, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire,1984.

Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *el-Îzâh fî ileli'n-nahv*, tahkik: Mâzin el-Mübârek, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1986.

Zemahşerî, Carullah Mahmud İbn Ömer, *El-faik fi ğaribil hadis*, C. IV, Dâru'l-marife, Lübnan, tarih yok.

Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Mufassal fî ilmi'larabiyye*, Daru Ammar, Ürdün, 2004.

Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Esâsu'l belâğâ*, C. II, Dârü'l-kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 1998.

Zemahşerî, el-Emâlî, thk: Abdu's-Selam Hârûn, Muessesetu'l-Arabiyyetu'l-Hadîse, Beyrut, tarih yok.

Zeydan, Corci, *Tarihu Adabi'l-Lugati'l-Arabiyye*, C. I, Daru'l-Hilal, t.y., yayın yeri

Zülfikar, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, (TDK) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.